

#12 (52), 2019 część 4
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#12 (52), 2019 part 4
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ахметов К. А., Бекбосынова А. Б., Тажибаева А. А. ОБОСНОВАНИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИМ МЕТОДОМ ОПТИАЛЬНЫХ ПАРАМЕТРОВ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЙ	4
Гжибовская Н.В. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТРАНЗИТНОЙ ОТРАСЛИ ЛАТВИИ	12
Бунеева Р. И., Бунеева М. В., Звягина Н. Н. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОЦЕССА ЦИФРОВИЗАЦИИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: МАРКЕТИНГОВЫЙ ПОДХОД	14
Karasova N. CREATIVE ECONOMY AS A SOURCE OF ECONOMIC GROWTH	18
Pozdnyakov Yu. V., Lapishko M. L. MARKET MULTIPLE "ENTERPRISE VALUE/APPAISED BRAND VALUE" QUANTITATIVE DETERMINATION AND ITS COMPONENTS CROSS-CORRELATION RELATIONSHIP ANALYSIS	22
Продіус О.І. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО РОСТУ ЕКОНОМІКИ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД	33
Sukhonos M., Suchonos M., Stamatina A. ŚWIATOWE TRENDY W ZASTOSOWANIU BEZGOTÓWKOWYCH SYSTEMÓW PŁATNOŚCI W TRANSPORCIE PUBLICZNYM	39
Нестеренко О. НЕОЛІБЕРАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ	47

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дзагоев А. И. ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ ПАРЛАМЕНТА	53
Йосипів А.О. СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОКРЕМИМИ МАРГІНАЛЬНИМИ ГРУПАМИ	56
Федченко В. М., Бойко О. П., Захарко А. В., Литвинов В. В., Павлова Н. В. ІНША ОСОБА, ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	62
Чернова О.А., Егорова И.А. ПРАВОВОЙ СТАТУС ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ	66

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kulmaganbet A. Akhmetov

*Candidate of Technical Sciences, Professor
Kazakh National Agrarian University*

Assel B. Bekbossynova

Doctoral student PhD, Kazakh National Agrarian University

Arailym A. Tajibaeva

Graduate student, Kazakh National Agrarian University

SUBSTANTIATION BY THE ECONOMIC AND MATHEMATICAL METHOD OF OPTICAL PARAMETERS OF THE RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL FORMATIONS

Ахметов Кулмаганбет Ахметович

*Кандидат технических наук, профессор,
Казахский национальный аграрный университет*

Бекбосынова Ассель Бестенбековна

Докторант PhD Казахского национального аграрного университета

Тажобаева Арайлым Акынсырмовна

Магистрант Казахского национального аграрного университета

ОБОСНОВАНИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИМ МЕТОДОМ ОПТИМАЛЬНЫХ ПАРАМЕТРОВ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЙ

Summary. The paper substantiates the need to use of information technologies and mathematical tools in agricultural units to optimize crop production and animal husbandry in order to increase the efficiency of using resource potentials. The research results show that the use of mathematical optimization models will significantly increase the efficiency of production and use of the resource potential of agricultural units. Based on this technique, it is also possible to solve the problems of substantiating the optimal parameters of the resource potential of all types of agricultural storage products for the conditions of the Almaty region.

This article was prepared on the results of research under the grant project number AR05130910 "Committee of Science" The Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan on the topic: "Information technologies and mathematical methods in the effective management of the resource potential of the agricultural enterprises of the Republic of Kazakhstan".

Аннотация. В работе обосновывается необходимость использования в сельскохозяйственных формированиях информационных технологий и экономико-математического инструментария оптимизации растениеводства и животноводства в целях повышения эффективности использования ресурсного потенциала. Результаты исследований показывают, что применение экономико-математических моделей оптимизации позволит значительно повысить эффективность производства и использования ресурсного потенциала сельскохозяйственных формирований. На основании этой методики можно решить также задачи по обоснованию оптимальных параметров ресурсного потенциала всех видов СХФ для условий Алматинской области.

Key words: *economic and mathematical methods, production potential management, optimization method, modeling of the use of production resources, optimal structure of the resource potential.*

Ключевые слова: *экономико-математические методы, управление производственным потенциалом, метод оптимизации, моделирование использования производственных ресурсов, оптимальная структура ресурсного потенциала.*

Статья подготовлена по результатам исследования в рамках грантового проекта № AR05130910 «Комитета науки» Министерство образования и науки Республики Казахстан по теме: «Информационные технологии и математические методы в эффективном управлении ресурсным потенциалом сельскохозяйственных предприятий РК».

Введение. На сегодняшний день существуют значительные проблемы, сдерживающие ускоренное развитие отрасли сельского хозяйства Казахстана. Их главные причины заложены в том, что в практике управления преобладают: старый стереотип мышления, не знание и не умение использовать современные достижения прикладной науки и информационных технологий. Все это, безусловно, снижает эффективность

управления производственно-экономической деятельностью, сдерживает применение на практике современных научно-технических разработок, инновационных технологий, передового производственного опыта [1, 2, 3, 4 и 5]. Такое же положение наблюдается в научных разработках большинства казахстанских экономистов-аграрников.

В настоящее время в сельскохозяйственных формированиях (далее СХФ) Казахстана очень слабо применяются в управлении производственным потенциалом методы экономико-математического моделирования (далее ЭММ). Безусловно, сегодня в целях повышения эффективности использования ресурсного потенциала возникла острая необходимость использования в СХФ Казахстана метода оптимизации процессов в растениеводстве и в животноводстве. Растениеводство и животноводство во многих СХФ Алматинской области развиваются непропорционально и фактически не получили своего оптимального развития [6]. Выпали из поля зрения исследователей вопросы рационального планирования и управления сельскохозяйственного производства с использованием современных инновационных достижений информационных технологий и прикладных математических методов.

В современных условиях актуальность проблемы эффективности использования производственного потенциала обусловлена низким уровнем эффективности как с точки зрения масштабов производства продукции сельского хозяйства, так и с позиций рационального использования имеющегося ресурсного потенциала. Задача сложная и требует для оптимального ее решения использования системного подхода и привлечения современных методов исследования, включая информационные технологии.

Продолжение изучения перечисленных проблем остается одной из самых *актуальных* в области инновационного управления использованием ресурсного потенциала сельскохозяйственного формирования.

Методология и методика исследований.

Целью наших исследований в ходе выполнения проекта AP05130910 [6] заключалась проведение системного анализа пропорций, условий и факторов функционирования СХФ Алматинской области. Все это проводится с помощью экономико-математического инструментария, и на этой основе базируется разработка методических рекомендаций по оценке уровня использования производственного потенциала, одновременно обеспечивающих обоснование и количественное измерение повышения эффективности его использования и роста производства объемов продукции.

Для обоснования оптимального решения рассматриваемой проблемы разработан комплекс взаимосвязанных экономико-математических моделей управления производственно-экономической деятельностью СХФ. Цель - улучшение использования производственного потенциала сельского хозяйства.

Поскольку в работе преследуется необходимость использования в сельскохозяйственных формированиях метода

оптимизации растениеводства и животноводства в целях повышения эффективности использования ресурсного потенциала нами предлагается модельная разработка сочетания структуры видов производства на примере отобранных сельскохозяйственных организаций Алматинской области ([6], приложение В, стр. 78).

И так ориентируясь на описанные принципы, переходим к условию моделирования использования производственных ресурсов отобранных хозяйств. Все отобранные нами хозяйства являются типичными и их показатели работы можно считать эталонными (модельными) для Алматинской области.

Рассмотрим общее типичное хозяйство. В качестве такого объекта исследований выбрано АО АПК «Адал» Енбекшиказахского района Алматинской области.

Данное предприятие имеет тип нового рыночного предприятия, где идут интенсивные процессы формирования и развития рыночных отношений, принимаются меры по приведению в действие как производственных, так и рыночных факторов производства. Хозяйство располагает определенным производственным потенциалом - трудовыми, земельными и материальными ресурсами, предназначенными для рентабельного ведения производства по принципу расширенного воспроизводства в соответствии с условиями и требованиями рыночной экономики.

Производственное направление хозяйства - молочно-зерновое, здесь функционируют молочные мегафермы Итальянской компании "Rota Guidj" с проектной мощностью 2891 голов, в том числе - 1396 голов дойных коров. Однако указанная мощность мегафермы используется хозяйством всего на 50-60 % из-за нехватки кормовых ресурсов.

Также хозяйство занимается семеноводством (производство и реализация семян люцерны и кукурузы). Семенами собственного производства обеспечиваются посевы зерновых, в том числе пшеницы и ячменя, однолетних и многолетних трав, сои, люцерны и кукурузы.

Постановка задачи. Требуется определить оптимальную структуру и размеры производственных ресурсов СХФ, которые позволили бы получать **максимальную прибыль** при следующих условиях:

- земельные и трудовые ресурсы ограничены (в напряженный период могут привлекаться дополнительные трудовые ресурсы);

- животноводство должно обеспечиваться кормами собственного производства в соответствии с зоотехническими нормами наличия питательных веществ (кормовым единицам и переваримому протеину), и нормами по структуре рациона, в том числе, по отдельным видам кормов, по зеленым кормам - по месяцам пастбищного периода;

- размеры товарных отраслей должны удовлетворять требованиям соглашенных договоров и продаже соответствующей продукции;

- хозяйство должно обеспечивать себя семенами собственного производства по ряду культур.

Сбор исходных данных. В хозяйстве имеется 4429,5 га сельскохозяйственных угодий, в том числе: 3110,4 га пашни, 1319,09 га естественных пастбищ и 388,8 га естественных сенокосов.

В сельском хозяйстве число «работников всего» составляет 165 человек, из них занято в растениеводстве 100 и животноводстве 65 человек.

В году 255 рабочих дней при 8-часовом рабочем дне, общий трудовой ресурс составляет $(255 \cdot 8 \cdot 165) = 336\,600$ чел-ч. В напряженный период (с 22 июля по 30 августа, что составляет 40 рабочих дней) могут привлекаться дополнительные трудовые ресурсы с продолжительностью рабочего дня 10 часов с удвоенной оплатой труда. Специализация хозяйства – производство молока с развитым зерно производством. Для выполнения заключенных договоров хозяйство должно производить продукцию, представленную в таблице 1.

Таблица 1

Объем и цена реализации продукции хозяйства

Вид продукции	Объем реализации, ц	Цена реализации с НДС, 1 ц тыс. тенге
Зерно кукурузы	50580	3,54
Пшеница	4890	3,78
Ячмень	2105	3,64
Мясо (говядина)	2540	135,0
Молоко	58680	9,85
Конина	-	137,0
Семена люцерны	-	3,50

Сверх указанных объемов возможна реализация всех видов продукции. Основные виды выращиваемых зерновых культур со средней урожайностью: озимая пшеница - 30,4 ц/га, озимый ячмень – 18,6 ц/га и кукуруза на зерно – 90,8 ц/га.

Исходные данные по возделываемым в хозяйстве культурам и угодьям нами на основе нормативов [7 и 8] пересчитаны и приведены в таблице 2.

Таблица 2

Исходные данные по растениеводству

Культуры, угодья	Урожайность, ц/га	Норма высева семян, ц/га	Содержание питательных веществ на 1 ц		Затраты труда на 1 га, чел-ч		Мат.денеж. затраты на 1 га или цена на 1 ц, тыс. тг
			Корм. ед., ц	Перевар. протеина, кг	За год	Напр. период	
Озимая пшеница	30,4	1,8	1,2	9,0	3,0	-	50,5
Озимый ячмень	18,6	1,7	1,1	8,3	5,0	-	42,5
Кукуруза на силос	230	0,32	0,16	1,4	61,9	-	54,0
Кукуруза на зел.корм	185	0,32	0,18	1,3	61,9	6,5	51,0
Кукуруза на зерно	90,8	0,31	1,33	8,55	67,8	-	58,5
Мн.лет.травы на сено	20	0,15	0,19	5,5	4,7	-	33,5
Мн.лет.травы на сенаж	115	0,15	0,35	6,0	16,2	7,5	32,5
Мн.лет.травы на семена	1	0,15	-	-	19,8	8	35,5
Мн.лет.травы на зел.корм	110	0,15	0,20	2,01	11,3	5	31,0
Од.лет. травы на зел.корм	175	0,15	0,20	2,05	11,3	5	31,0
Соя	26,5	0,2	1,8	1,2	65,5	-	44,5
Естественные сенокосы	20	-	0,42	5,3	16,55	-	28,0
Естественная пастбища	34	-	0,28	2,4	1,64	-	-
Покупные корма							
Овес	-	-	1,0	9,8	-	-	1,5
Комбикорм	-	-	0,98	11,0	-	-	1,65

Выход готового силоса – 70%, сенажа – 50%. Ежегодный отход от товарного производства зерновых культур составляет 3%, который используется на корм скоту. Стоимость 1 ц соломы равна 0,6 тыс. тенге. По данным экономистов

хозяйства в 1 ц соломы содержится 0,27 ц кормовых единиц и 0,9 кг переваримого протеина.

Животноводство должно обеспечиваться зелеными кормами равномерно по месяцам пастбищного периода (таблица 3).

Таблица 3

Выход зеленой массы по месяцам пастбищного периода (в % от урожая)

Вид культуры	Май	Июнь	Июль	Август	Сентябрь
Однолетние травы	70	20	40	30	10
Многолетние травы	-	15	35	35	15
Кукуруза	-	-	-	50	50
Естественные пастбища	10	20	30	25	15

Пастбищный период продолжается с 10 мая по 30 сентября. Исходные данные по животноводству в хозяйстве на основе нормативов [7] и других справочных документов [8] нами также формализованы и приведены в таблице 4.

Основные экономические показатели были собраны от годовых отчетов хозяйства и отсутствующие данные пересчитаны на основе статистических данных [9] и методики [10].

Таблица 4

Исходные данные по животноводству

Показатели	Коровы	Молодняки и др. КРС на откорме	Лошади
Среднегодовое поголовье, голов	880	727	40
Структура стада, %	45-55		-
Продуктивность 1 головы в год, ц	80,1	3,53	2,55
в т.ч. для реализации, ц	58680	2540	100
Потребность в год на 1 ц продуктивности			
Кормовых единиц, ц к.е.	1,1	9	-
Переваримого протеина, кг	10	11	9
На 1 голву лошади	-	-	30
Структура рациона от общей потребности в кормовых единицах			
Концентраты, %	25-32	27-33	23-25
Грубые корма, %	13-19	13-20	30-32
Сенаж, %	6-9	5-8	7-12
Силос, %	17-22	19-21	2-3
Зеленые корма, %	28-31	27-31	30-32
Затраты в год на 1 голову			
Трудовых ресурсов, чел-ч	210	140	200
Материальные затраты, тыс. тенге	57,85	20,25	53,85

Разработка численной экономико-математической модели задачи.

На основании приведенной в работе [6] и (приложение В, стр. 93) теоретической экономико-математической модели оценки эффективности использования производственного потенциала, приступим к построению численной модели, рассматриваемого АО АПК «Адал».

Введем параметры, переменные, целевую функцию и функции ограничений (для значений переменных и для целевой функции).

Таким образом, была разработана численная экономико-математическая модель задачи, состоящая из 34 переменных и 44 ограничений. Переменные разбиты на блоки и соответственно функции ограничений, имеющие содержательный смысл ([6], приложение В, ст. 107).

Решение данной задачи выполнялось на компьютере с использованием программы «Поиск решения» в среде MS Excel. Для разработки программы-таблицы на листе MS Excel в ячейках набраны формулы, начальные значения

переменных постоянные (неизменяемые) величины, соответствующие формулам вышеописанной модели. Указанные ячейки объединены в виде матрицы (табличная форма модели). В работе [6], приложение В, на рисунке В2.2, стр.115-118 приведен фрагмент этой таблицы и на рисунке В2.3, стр. 119-122 фрагмент трех отчетов, полученные компьютером в результате решения задачи.

Результаты и анализ. В первом варианте решения задачи все ограничения и значения показателей исследуемого хозяйства являются фактическими (реальными). Это необходимо для сравнения фактических данных с результатами моделирования оптимальных данных, тем самым мы практически имитировали реальные условия хозяйства.

По результатам расчетов, полученных на компьютере, на основании трех отчетов нами построена таблица 5 оптимальной структуры посевных площадей или иначе говоря, получена оптимальная структура ресурсного потенциала.

Таблица 5

Оптимальная структура ресурсного потенциала АО АПК «Адал»

	Культура	Площадь, га	Структура, %
X_1	- озимая пшеница на товар и семена	497,52	15,97
X_2	- озимый ячмень на фураж	0,0	0,0
X_3	- озимый ячмень на товар и семена	124,56	4
X_4	- зерно кукурузы на фураж	234,37	7,52
X_5	- зерно кукурузы на товар и семена	558,96	17,94
X_6	- кукуруза на силос	230,7	7,4
X_7	- кукуруза на зеленый корм	212,57	6,82
X_8	- многолетние травы на сено	0	0
X_9	- многолетние травы на сенаж	696,91	22,37
X_{10}	- многолетние травы (люцерны) на товар и семена	52,46	1,68
X_{11}	- однолетние травы на зеленый корм	507,79	16,3
X_{12}	- соя	0	0
	Всего	3115,84	100,0

Анализ полученных результатов проведем на основании данных таблицы 5. Начинаем с определения посевных площадей хозяйства,

оптимальной их структуры или оптимальной структуры ресурсного потенциала. Она представлена в таблице 6.

Таблица 6

Использование кормовых угодий

Угодья	Площадь, га	Используется, %
Естественные сенокосы	388	100
Естественные пастбища	1319,09	100

Как видим, пашня используется полностью (3115,84 га) и ее выгодно увеличивать, при увеличении ее на 1 га прибыль увеличится на 163,1 тыс. тенге: об этом можно судить по значению двойственных оценок ([6], см. приложение В, отчет об устойчивости, рис. В2.3).

Площади озимых культур в составе площади пашни занимают 19,97 %. Значит, объем площади озимых культур находится в допустимых пределах (значение заданного ограничения равно 20%). Площади под зерновые в пашне 45,43 %, это соответствует минимально заданному ограничению. Площади под многолетние травы в пашне - 24,05%, что меньше минимально заданного ограничения, равного 25%. Все это показывают выполнение условий севооборота.

Отметим, что в хозяйстве существует определенная проблема по планированию площадей под естественные сенокосы, т.е. практически ощущается нехватка сельскохозяйственных угодий и отсутствие в их составе специальной земли под естественные сенокосы (таблица 6).

Естественные сенокосы и естественные пастбища используются в хозяйстве полностью и их выгодно увеличивать, например, при увеличении на 1 га площади естественных пастбищ

прибыль увеличится на 60,1 тыс. тенге ([6], теневая цена, см. приложение В, отчет об устойчивости, рис. В2.3).

При этом, в соответствии зоотехническими нормами, для обеспечения животноводства нужным объемом грубых кормов необходимо иметь площади естественных сенокосов в размере до $x_{13} = 1501,92$ га.

После установленного размера естественных сенокосов, компьютер значение двойственной оценки естественных сенокосов приравнял к нулю ([6], см. приложение В, отчет об устойчивости, рис. В2.3).

Таким образом, грубые корма в хозяйстве из состава дефицитных кормов становятся избыточными.

Отметим, что только в этом случае хозяйство получает возможность нормально развиваться, без покупки на стороне сена или без аренды земли под естественные сенокосы.

По полученному нами результату имеем вывод: хозяйству не выгодно заниматься выращиванием многолетних трав на сено, выгодно использовать соломы зерновых культур в составе грубых кормов. Полученная оптимальная структура скотоводства представлена в таблице 7.

Таблица 7

Оптимальная структура стада молочно-товарной фермы АО АПК «Адал»

Группы животных	Поголовье, гол.	Структура стада, %
1 Коровы (x_{19})	900	55,0
2 Молодняки и др. КРС на откорме (x_{20})	736	45,0
Всего	1636	100,0

Из таблицы видно, что хозяйству выгодно развивать молочное направление, чем мясное, так как группа коров в структуре представлена по максимуму – 45%. Поэтому поголовье коров выгодно увеличивать, увеличение поголовья коров на 1 голову увеличит прибыль предприятия на 146,96 тыс. тенге ([6], теневая цена, см. отчет об устойчивости, стр. 119-122). Поголовье лошадей соответствует заданным значениям.

По результатам расчетов на компьютере можно сделать вывод, что хозяйству невыгодно выращивать следующие культуры: многолетние травы на сено и сои, так как каждый гектар этой культуры снизит прибыль предприятия на 206,8 и 40,45 тыс. тенге соответственно.

Анализ ограничений по использованию трудовых ресурсов показывает, что в хозяйстве трудовых ресурсов не хватает в расчете на год. Из-за этого хозяйству необходимо будет привлекать дополнительные трудовые ресурсы в объеме 159684,67 чел. - часов. Трудовые ресурсы в напряженный период (66000 чел-ч) используются не полностью и составляют всего 26138,23 чел - ч. В целом затраты трудовых ресурсов по проекту составляют 522423 чел - ч, а фактически в хозяйстве этот показатель равен 402600 чел - ч. Если эти объемы человеко-часов переведем на среднегодовую численность работников, то получаем 308 занятых рабочих по проекту и 330 занятых рабочих фактически в хозяйстве.

Анализ ограничений по производству и использованию кормов показывает о недостатке в хозяйстве грубых кормов и об отсутствии земли под естественные сенокосы. Сенаж в рационе минимальную границу превышает на 7992,06 ц к.е., не достигает максимальной границы на 4956,51 ц к.е., снижение в рационе его на 1 ц к.е. уменьшает прибыль предприятия ([6], см. отчет об устойчивости, рис. В2.3). По отношению силоса аналогичная ситуация повторяется.

По зеленому конвейеру: зеленые корма в мае, июле и августе – больше минимальной нормы соответственно на 10244,05 ц к.е., 4813,57 ц к.е. и 4820,88 ц к.е.. В июне и сентябре зеленые корма вошли в рацион по минимальной границе, увеличивать их невыгодно. Так как их увеличение в рационе на 1 ц к.е. уменьшит прибыль ([6], см. отчет об устойчивости, рис. В2.3, стр. 119-122).

Таким образом, по нашему расчету обеспеченность животноводства питательными веществами в целом соответствует зоотехническим нормам.

Анализ ограничений по производству товарной продукции для выполнения условий заключенных договоров показывает следующие ситуации:

- производство и продажа товарной пшеницы выгодна при условии: заключен договор (на 4890 ц), произведен больше на 9339,18 ц, всего -14229,18 ц;

- производить и продавать молоко выгодно при условии: заключен договор (на 58680 ц), произведено больше на 13410 ц, всего – 72090 ц;

- выращивать молодняк и откармливать другие группы крупного рогатого скота для получения привеса выгодно: если заключен договор (на 2540 ц), произведен больше на 59,36 ц всего – 2599,36 ц.

- невыгодно производить товарный ячмень, кукурузный силос и зерно кукурузы больше плана, соответственно на 2105 ц, 52000 ц и 50580 ц. Продажу этих видов культур должны проводить в пределах договорного плана.

Реализация данного оптимального плана принесет предприятию максимальную прибыль, равную $Z = 486271,49$ тыс. тенге.

Как видно из анализа результатов моделирования, при решении проблемы повышения эффективности использования ресурсного потенциала, главным является обеспечение сбалансированности ресурсной базы.

Недостаток одних видов ресурсов (даже при избытке других) повлечет «торможение» в развитии отдельных звеньев в системе агропромышленного комплекса области и будет способствовать «торможению» развития всего комплекса в целом [11].

Проведенные нами исследования [12] свидетельствуют, что обобщающим показателем эффективности использования ресурсного потенциала является совокупный индекс эффективности, который рассчитан по известной методике [13] и для фактического состояния АО АПК «Адал» составляет 2,8 единиц, а по оптимальному проекту 5,6 единиц.

Поэтому в качестве критерия оптимальности был использован данный показатель и приведен в оценочной таблице 8 эффективности использования ресурсного потенциала АО АПК «Адал».

Об эффективности оптимального использования производственных ресурсов можно судить по уровню производства основных видов продукции на 1 га земельных угодий и на 1 чел - ч (таблица 8). Как видно, из данной таблицы за исключением производства ячменя наш проект по оптимизации использования ресурсного потенциала намного превосходит фактическое положение хозяйства.

В Казахстане животноводство дает около 49% валовой продукции сельского хозяйства. Определяющим показателем состояния отрасли является обеспеченность населения молочными продуктами. Однако, низкая конкурентоспособность казахстанского молока – закономерный результат сложившихся тенденций и меж субъектных отношений во всем агропромышленном секторе. По сегодняшний день в Алматинской области обеспеченность населения молочными продуктами главная роль играют личные подворья, которые производят около 90 % молоко.

Важной для молочного скотоводства инфраструктурной составляющей является и кормовая база. Отсутствие качественной кормовой базы сказывается и на модернизации отрасли. Для

средне- и крупно товарного производства надоев выступают мерой эффективности введения хозяйства, основанием для инвестиций.

Таблица 8

Оценка эффективности использования ресурсного потенциала АО АПК «Адал»

Показатель	Факт. (2018 г.)	Оптималь- ный план	Проект, в % к факт.
Совокупный индекс эффективности использования ресурсного потенциала	2,8	5,6	201,4
Стоимость валовой продукции в текущих ценах реализации, тыс. тенге	1447300,53	1557295,37	107,6
Стоимость товарной продукции в ценах реализации, тыс. тенге	1256902,23	1342371,59	106,8
Прибыль, тыс. тенге	309625,45	486271,49	157,1
Показатели в расчете на 1 га сельскохозяйственных угодий			
Валовая продукция, тыс. тенге	238,81	262,31	107,6
Товарная продукция, тыс. тенге	231,99	226,11	106,8
Прибыль, тыс. тенге.	51,04	81,91	210,2
Производство пшеницы, ц	1,01	2,40	163,3
Производства ячменя, ц	0,89	0,35	39,3
Производство зерно кукурузы, ц	4,27	8,52	195,3
Производства соя, ц	1,01	0,00	0,0
Производство молока, ц	10,59	12,14	112,2
Производство живой массы крупного рогатого скота, ц	0,40	0,44	107,5
Показатели в расчете на 1 чел-ч, тыс. тенге.			
Валовая продукция	4,30	4,63	107,7
Товарная продукция	3,78	3,99	105,6
Прибыль	0,92	1,45	157,6
Потребность трудовых ресурсов и техники			
Среднегодовая численность работников с учетом напряжённого периода	330	308	93,3
Тракторы	45	38	84,4
Комбайны	2	2	100,0
Уровень рентабельности, %	28,2	56,8	-

Внедрение автоматизированных линий и робототехники на молочных фермах становится не рентабельным, когда надоев составляет не менее 35 литров в сутки. Добиться такого уровня можно лишь при разведении племенного поголовья, требующего качественной кормовой базы и эффективного ее использования путем составления сбалансированного рациона питания скота, который возможно только на основании применения экономико-математических методов и IT-технологий [14 и 15].

Важнейшее значение в интенсификации молочного животноводства имеет нормированное, сбалансированное и полноценное кормление животных посредством максимального использования высококачественных объёмистых кормов. Современный принцип кормления жвачных животных основан на том, что чем больше сбалансированные элементы питания и тем выше полноценность кормления, продуктивность животных и ниже затраты корма на единицу продукции. Составление такого сбалансированного рациона скота возможно только на основании применения ЭММ и IT-технологий.

Нами как один из путей повышения эффективности молочной фермы рассмотрена технология расчёта оптимальных рационов кормления, исходя из конкретных, специфических условий АО АПК «Адал». Суть и содержание этой технологии расчета, результаты и их обсуждение полученного оптимального рациона для молочных коров, приведена в работе [6], приложение В, стр. 127-134. Наш рацион хорошо сбалансированный и его значение близко к 100%.

Рассматривая двойственные оценки оптимизации рациона, делаем вывод, что самое ценное в рационе содержание сои и ЭКЕ (энергетических единиц). Теневая цена их соответственно равна 128,126 и 27,411. Значения остальных теневых оценок практически равны нулю и это обстоятельство еще раз показывают, что рацион точно сбалансирован со всеми элементами питания.

Таким образом, нет ни одного показателя, который бы при увеличении снижал значение целевой функции оптимального рациона, то есть модель оптимальна для продуктивности молочного стада в 14,3 кг молока в сутки.

Результаты решения выше указанных задач переданы в АО «Адал» для внедрения в производства и доложены на международной научно-практической конференции «Информатика и прикладная математика», 25-29 сентября 2019 года. – Алматы, Казахстан.

Заключение

- разработана экономико-математическая модель оптимального функционирования производственной системы АО АПК «Адал», позволяет наравне с другими сопутствующими задачами решить ряд экономических задач, связанных с обоснованием найденного оптимального использования ресурсного потенциала при различных производственных ситуациях.

- в рамках одной модели решаются (во взаимосвязи) задачи развития животноводства и растениеводства, определяются наиболее выгодные объемы производства видов продукции, а также использования произведенного сельскохозяйственного сырья и продуктов, их поставок на продажу, на цели личного и производственного потребления.

- в результате практической имитации фактических условиях хозяйства (первый вариант решения задачи) определились размеры посевных площадей по культурам и по поголовьям видов скота. Результаты исследований показывают, что применение экономико-математических моделей оптимизации позволит значительно повысить эффективность производства и использования ресурсного потенциала АО АПК «Адал». На основании этой методики можно решить также задачи по обоснованию оптимальных параметров ресурсного потенциала всех видов СХФ для условий северной, западной и южно-предгорной зон Алматинской области.

- особое значение экономико-математическое моделирование имеет в такой отрасли народного хозяйства, как животноводство. Сегодня во всем мире при помощи ЭММ и компьютера успешно составляется оптимальный рацион кормления скота, который удовлетворяет всем требованиям по питательности и одновременно обеспечивает эффективного использования кормового ресурса. Считаем необходимым для менеджеров молочно-товарных ферм важно знать теорию и владеть практическими инструментами ЭММ, т.к. при помощи данной науки каждый, кто владеет знаниями, сможет построить и рассчитать экономико-математическую модель, которая сможет помочь в любых ситуациях, когда необходимо принять правильное решение.

- апробация модели показала высокую эффективность ее использования в оптимальном и индикативном планировании, необходимость рекомендации ее в качестве методического инструмента для применения на практике в деятельности работников экономического отдела АО АПК «Адал». Применение модели позволяет

переложить на плечи компьютера выполнение такой сложной, вместе с тем творческой работы, какой является оптимальное, индикативное планирование, оценка эффективности использования ресурсного потенциала, проведение множества творческих вычислительных экспериментов, обоснование эффективных направлений развития производства. При этом намного повышаются качество и научный уровень разработок, значительно сокращается время, затрачиваемое на проведение расчетов, достигаются при любой ситуации производства оптимальные решения проблем, которые практически невозможно получить, опираясь на традиционные методы.

Список литературы

1. Инновационная деятельность в АПК: состояние, проблемы, перспективы: науч.изд. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2010. – 280 с.
2. Волков, С.Н., Бугаевская В.В. Оптимизация структуры посевных площадей в хозяйстве // –М.: ГУЗ. 1994 . № 1, – С. 6.
3. Платов, О.К., Майорова М.А., Маркин М.И. Теоретические основы управления земельными ресурсами сельскохозяйственных предприятий // Научный журнал «Вестник АПК Верхневолжья». № 22(2). 2013. – С. 15.
4. Куликов, В.Е. Моделирование хозяйственной деятельности сельскохозяйственного предприятия с учетом влияния факторов внешней среды: специальность: дисс. 08.00.13 к.э.н. / Тих. гос. экон. унив. В., 2006. –157 с.
5. Царев, С.А. Анализ использования производственного потенциала сельскохозяйственными предприятиями методами экономико-математического моделирования: автореф. дис.к.э.н./Росс. гос. агр. заоч. универ. Б., 1999 . –163 с.
6. Отчет о научно-исследовательской работе по теме: «Информационные технологии и математические методы в эффективном управлении ресурсным потенциалом сельскохозяйственных предприятий Республики Казахстан» (Промежуточный), № гос. регистр. 0118PK00588. – Алматы: НАО «КазНАУ», 2019. – 211 с.
7. Нормативы затрат на единицу основных видов сельскохозяйственной продукции растениеводства. Рассмотрен и одобрено на заседании научно-технической комиссии АО «КазАгроИнновация», 2 августа 2010 года. – Астана, 2010. – 275 с.
8. Прямые производственные затраты на 1 голову, 1 ц молока в молочном скотоводстве при интенсивных технологиях по регионам Казахстана (Рекомендации). Утвержден Ученым Советом Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 27.01. 2017 г., протокол №1. – Алматы, 2017. – 31 с.

9. Средние цены производителей сельскохозяйственной продукции в Алматинской области в 2017 году в тенге за 1 тонну. Алматинская область в 2017 году / Статистический ежегодник. Департамент Статистики Алматинской области, Комитет по статистике МНЭ РК. – Алматы, 2018.

10. Методика расчета валового выпуска продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства. Утвержден приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от 9 ноября 2015 года, № 175.

11. Стовба, Е. В. Оптимизация структуры отраслей растениеводства сельскохозяйственных организаций региона // АгроЭкоИнфо. 2011. № 2. – С. 1–12.

12. Ахметов, К.А., Бекбосынова А.Б. Технология расчета производственного потенциала сельскохозяйственной организации Алматинской области на компьютере. Проблемы экономики, организации и управления в России и мире:

Материалы XIX международной научно-практической конференции (26 декабря 2018 года). – Прага, Чешская Республика: WORLD PRESS s. r.o., 2019.–117с.

13. Лешиловский, П.В., Киян Т.В. Методы оценки совокупного производственного потенциала сельскохозяйственных предприятий и использование их результатов в практической деятельности. АПК Белорусский экономический журнал. №4, 2008. – С. 36-45.

14. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных. Справочное пособие. 3-е издание переработанное и дополненное. / Под ред. А. П. Калашникова, В. И. Фисинина, В. В. Щеглова, Н. И. Клейменова. – М.: 2003. – 456 с.

15. Лукьянов, Б.В., Лукьянов П.Б. Новая информационная технология оптимизации рационов для сельскохозяйственных животных (Компьютерные программы «КОРАЛЛ»): Учебно-методическое пособие – М.: Изд-во РГАУ - МСХА имени К.А. Тимирязева, 2009.

Gzhibovska N.V.

associated professor

Doctor of Economic Sciences

Baltic International Academy

Daugavpils Latvia

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE LATVIAN TRANSIT INDUSTRY

Гжибовская Н.В.

Ассоциированный профессор

Доктор экономических наук

Балтийская Международная Академия

г. Даугавпилс Латвия

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТРАНЗИТНОЙ ОТРАСЛИ ЛАТВИИ

Annotation. The article discusses the possible prospects for the development of Latvian transit, as well as the direction of financing for the main transport projects of the European Union in 2021-2027.

Аннотация. В статье рассматриваются возможные перспективы развития латвийского транзита, а также направления финансирования на главные транспортные проекты Евросоюза в 2021-2027 годах.

Keywords. *Transit, ports, development prospects, financing directions*

Ключевые слова. *Транзит, порты, перспективы развития, направления финансирования.*

Транзит в Латвии переживает не самые простые времена – отчасти из-за чрезмерной политизации отрасли, но в большей мере в результате осуществления Россией масштабной программы развития собственных портов, в которую вкладываются миллиарды и последствием которой становится переориентация экспортных российских грузопотоков на собственные порты.

Международная конференция *TransBaltica*, которая проходит в Латвии уже 22 года, в мае 2019 года вновь собрала в Риге экспертов из разных стран, которые обменялись информацией и мнениями относительно нынешней ситуации и перспектив развития латвийского транзита.

Россия развивает собственные портовые мощности в Усть-Луге и Приморске, которые забирают грузы у Латвии. Ожидается, что в этом году в Усть-Луге начнёт строиться очередной новый перегрузочный комплекс, в который войдут терминалы по перевалке генеральных и навалочных грузов. Комплекс должен начать работу в 2024 году. Ожидается, что туда из Балтии, скорее всего, переведут свои перевалочные комплексы российские производители минеральных удобрений. Порты Балтии теряют грузы и из-за логистического комплекса в Приморске, мощность которого будет доходить до 70 млн. тонн в год. Кроме того, Россия интенсивно развивает дальневосточное, северное и арктическое

направления транспортировки своих экспортных грузопотоков.¹

На главные транспортные проекты Евросоюза в 2021-2027 годах планируется выделить 1,4 млрд. евро. Средства планируется выделить из фонда Connecting Europe Facility (CEF). Их направят на строительство недостающих транспортных связей в ЕС, при этом приоритетное финансирование получат устойчиво развивающиеся виды транспорта.

Предусматривается два направления финансирования. Первое в размере 650 млн. евро (предоставляемых из Фонда сплочения Евросоюза - Cohesion Fund) охватывает 15 стран - членов ЕС: Болгарию, Хорватию, Кипр, Чехию, Эстонию, Грецию, Венгрию, Латвию, Литву, Мальту, Польшу, Португалию, Румынию, Словакию и Словению.

Из этой суммы 610 млн. евро потратят на проекты в рамках коридоров базовой транспортной сети, включая ж/д и автодороги, внутренние водные пути, морские и сухие порты. Еще 40 млн. евро будет выделено в целях создания безопасной и защищенной инфраструктуры для дальних поездок, включая обустройство на автомагистралях парковочных зон для грузовых и используемых в коммерческих перевозках автомобилей с интервалом до 100 км.

Второе направление вложения средств объемом 750 млн. евро касается всех стран ЕС. Из них:

- 500 млн. евро направят на проекты развития транспортных коридоров,
- 50 млн. евро - на развертывание европейской системы управления движением поездов ETCS,
- 20 млн. евро - на обеспечение безопасной и защищенной инфраструктуры отдыха на автомагистралях,
- 20 млн. евро - на внедрение интеллектуальной системы транспортного обслуживания на автодорогах (Intelligent Transport Services For Road, ITS),
- 20 млн. евро направят на программу исследований European sky (SESAR) по модернизации систем организации воздушного движения,
- 110 млн. евро планируется выделить на развитие транспортных узлов базовой сети, в том числе в крупных городах и сфере мультимодальных пассажирских перевозок,

- оставшиеся 30 млн. евро потратят на создание вариантов морских сообщений, которые смогут заменить наземный транспорт.

Последний день подачи заявок для участия в проекте - 26 февраля 2020 года, отбор проектов должен завершиться в июле 2020 года.

Доля интермодальных перевозок² с участием ж/д транспорта в ЕС к 2030 году может вырасти в три раза.

Согласно прогнозам экспертов, к 2030 году ожидается удвоение рыночной доли объемов перевозок грузов железнодорожным транспортом на территории стран Евросоюза. Для этого необходимо в 3 раза по сравнению с текущим уровнем увеличить долю на транспортном рынке интермодальных перевозок грузов с участием железнодорожного транспорта.³

Сегодня 9 из 10 тонн грузов всех категорий, переваленных в латвийских портах, – это грузы из России или частично или полностью связанные с российскими грузовладельцами железнодорожные потоки из Беларуси.

2,5% латвийского ВВП создает отрасль транзита, которая более чем на 90% зависит от России. Включая грузопотоки из Китая, Казахстана и Беларуси, на которые также влияет Россия.

В 2018 году из 49,3 миллиона тонн грузов, перевезенных Латвийской железной дорогой (LDz), 66,5% - это доля РФ и 27,1% - Беларуси. При годовом росте железнодорожного транзита в 12,5% в 2018 году Латвийская железная дорога показывает рост грузооборота и в текущем году. Грузооборот портов Латвии только за первые два месяца увеличился на 11,7% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, до 11,43 миллиона тонн.

В портах Риги и Клайпеды хороший рост, но спад в Вентспилсе. Из Эстонии, скорее всего, уйдет грузопоток минеральных удобрений российской компании "Еврохим". "Уралхим" со своего терминала на Даугаве тоже уйдет.

Но если посмотреть на новые угольные терминалы на острове Криеву в Риге, которые только начали загружать, они работают с кузбасским углем эффективно – стивидоры⁴ Strek и RCT дали такие тарифы на перевалку и условия, что все с Кузбасса готовы идти в Латвию. В 2018 году ежегодная добыча угля в России выросла на 6% - до 433,6 миллиона тонн, а рост экспорта составил 6,4% при основном увеличении динамики спроса за счет Германии и Польши. Кузбасс работает на регион Азии с ценой 47-48 долларов за тонну угля средней калорийности, а в западном направлении цена

¹ TRANSBALTICA 2019 „О будущем транзита” <http://www.portofventspils.lv/ru/novosti-i-sobitij/transbaltica-2019-o-budusem-tranzita/>

² Под интермодальной понимается перевозка с использованием нескольких видов транспорта, которая выполняется под ответственностью одного перевозчика по единому транспортному документу и оплачивается единой сквозной тарифной ставкой.

³ https://cfts.org.ua/news/2019/10/21/es_vydelit_14_ml_rd_evro_na_podderzhku_osnovnykh_transportnykh_p_roektov_v_2021_2027_godakh_55821

⁴ Стивидор (stevedore) - в общем случае – физическое или юридическое лицо, ответственное за проведение погрузки и разгрузки стоящих в порту торговых кораблей.

должна составлять порядка 55 долларов на тонну. Но цена – около 50 долларов. И при таком спаде рентабельности рижские угольные стивидоры дают рост.⁵

Хорошие перспективы для Латвии могут быть, если будет развиваться сегмент брокерских услуг. Например, брать товары на переупаковку, ставить на консигнацию (форма комиссионной продажи товара, при которой его владелец (консигнант) передает консигнатору товар на склад, при этом товар остается собственностью консигнанта до момента его реализации) – важно, что, зайдя с грузом в Ригу, вы уже в единой еврозоне.

Генеральный директор исследовательского агентства *InfraNews* Алексей Безбородов уверен, что порты Балтии, в том числе латвийские, нужны и важны для России как альтернативные направления транзита, тем более что они находятся на территории Евросоюза.

По мнению Безбородова, латвийским портам необходимо наращивать мощности по перевалке контейнеров. По сравнению с нефтяными и другими массовыми грузами, контейнерные грузы не настолько политизированы, поэтому портовым властям и самоуправлениям не надо бояться вкладывать собственные средства в строительство контейнерных мощностей, так как инвестиции всегда окупятся или вернутся.

Реально оценивая перспективы латвийского транзита необходимо признать, что основные российские грузопотоки будут ориентироваться на собственные порты. Но всегда остаются небольшие грузопотоки, которые можно и нужно гибко привлекать в свои порты. Вентспилсу вряд ли стоит

конкурировать с такими титанами портового бизнеса, как Приморск или Усть-Луга. Но остаются другие игроки, на фоне которых Вентспилс выглядит намного привлекательнее.

Например, нефтехимические грузы, для которых в будущем прогнозируют большой спрос. Сейчас основной объем российского экспорта нефтехимии в западном направлении идет через порты Финляндии. Но, по мнению аналитика, с развитием производства нефтехимических продуктов будет расти и спрос на мощности по перевалке этих грузов. Эту нишу вполне может занять Вентспилс, имеющий для перевалки нефтехимии как достаточный опыт, так и всю необходимую инфраструктуру и хороший уровень обслуживания. Всегда есть узкие товарные группы, к которым нужен специфический подход, надо только искать и находить их.⁶

Литература

1. TRANSBALTICA 2019, „О будущем транзита”. <http://www.Portofventspils.lv/ru/novosti-i-sobitij/transbaltica-2019-o-budusem-tranzita/>
2. https://cfts.org.ua/news/2019/10/21/es_vydelt_14_mlrd_evro_na_podderzhku_osnovnykh_transpornykh_proektov_v_2021_2027_godakh_55821
3. Российский транзит через Латвию. <https://lv.sputniknews.ru/economy/20190417/11350656/transrussia-2019-latvia-tranzit.html> 17.04.2019.
4. Латвийский транзит: как вернуть упущенные грузы и шансы. <http://www.rmsforum.lv/ru/news/143/> 03.06.2019.

Бунеева Раиса Ильинична,
доктор экономических наук, профессор
Липецкий институт кооперации (филиал) БУКЭП
Бунеева Мария Витальевна,
кандидат экономических наук, доцент
Липецкий институт кооперации (филиал) БУКЭП
Звягина Наталия Николаевна,
кандидат экономических наук, доцент
Липецкий институт кооперации (филиал) БУКЭП

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОЦЕССА ЦИФРОВИЗАЦИИ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ: МАРКЕТИНГОВЫЙ ПОДХОД

METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE PROCESS OF DIGITALIZATION IN HIGHER EDUCATION: A MARKETING APPROACH

Аннотация. В статье рассматриваются основные концептуальные положения по совершенствованию организационно-экономического механизма обеспечения стратегически ориентированного повышения уровня цифровизации управленческой деятельности вуза.

Abstract. The article deals with the main conceptual provisions for improving the organizational and economic mechanism for ensuring a strategically oriented increase in the level of digitalization of the University's management activities.

⁵ Российский транзит через Латвию. <https://lv.sputniknews.ru/economy/20190417/11350656/transrussia-2019-latvia-tranzit.html> 17.04.2019.

⁶ Латвийский транзит: как вернуть упущенные грузы и шансы. <http://www.rmsforum.lv/ru/news/143/> 03.06.2019.

Ключевые слова: образование, цифровизация, маркетинг, программа, конкурентоспособность, IT-технологии.

Key words: education, digitalization, marketing, program, competitiveness, IT-technologies.

Постановка проблемы. Современная тенденция к масштабному развитию роботизации и автоматизации может сыграть положительную роль для рынка труда – не только не подстегнуть безработицу, но и, напротив создать условия для повышения производительности труда и обоснованного роста заработных плат.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время высказываются самые различные точки зрения специалистов, ученых в отношении перспектив развития высшей школы в контексте цифровизации российской экономики.

Так представитель президента Российской Федерации Дмитрий Песков на конференции Ed Crunch 1 октября 2019 года высказал мнение о наличии трех возможностей развития учебного заведения на ближайшие 3-4 года. При этом Песков выразил суждение, о том, что цифровизация университетов это то, как идет учебный процесс, как он влияет на качество итогового образовательного результата, а этого можно достичь только глубоко, погружившись в суть того, как учатся студенты, какая у них мотивация. Заслуживает специального внимания и мнение специального председателя Президента РФ о том, что надо перенести технологии из других сфер в образование, в частности приведен пример так называемой «воронки продаж» и если продолжить эту мысль, то по нашему твёрдому утверждению необходимо более широкое применение маркетингового подхода в сфере цифровизации образования. В тоже время, в этом случае существует опасность при таком подходе выхолащивания социальной роли образования в экономике страны: здесь необходим маркетинг социальных систем.

Цель статьи. Обосновать основные концептуальные и методические положения по совершенствованию организационно-экономического механизма управления организациями высшей школы на базе повышения уровня цифровизации.

Изложение основного материала. Как известно ключевым понятием маркетингового подхода является конкурентоспособность. В нашем случае речь идет о конкурентоспособности вуза, которое складывается при достижении конкурентоспособности четырех составляющих маркетинга (маркетинг - микс):

- политика продукта (услуги);
- политика ценообразования;
- политика продвижения;
- политика распределения.

В тоже время, формируя миссию вуза необходимо учитывать социальную роль высшего образования. Наряду с этим возрастают требования работодателей в отношении уровня

подготовленности выпускников высших учебных заведений. Сегодня уже недостаточно иметь знания, умения, навыки и компетенции как этого требуют стандарты высшей школы. На рынке труда происходят стремительные изменения и, соответственно, на первый план выдвигается способность молодых специалистов «схватывать налету» все, что нужно, чтобы быть успешным в своей карьере. Необходимо быть максимально обучаемым, ибо требования к различным профессиям кардинально меняются, а также сами профессии уходят в прошлое, уступая место другим профессиям. Очевидно, драйвером этого процесса является цифровая революция, а парадигмой сегодняшнего дня «обучение на протяжении всей жизни». В связи с этим приведем мудрое утверждение средневекового восточного поэта и мыслителя Алишера Навои о том, что учитель не должен рассматривать ученика как сосуд, который необходимо заполнять цифрами, данными, фактами и т.д. Роль учителя заключается в том, чтобы, будучи самому искренне увлеченным процессом познания зажечь сердце ученика с тем, чтобы это горение освещало ему путь к знаниям. Подобный подход в наше время приобретает новое звучание, ибо цифровизация высшего образования трансформирует процесс познания в направлении дистанцирования преподавателя от роли транслятора знаний в сторону «катализатора» творческих процессов и совместного сотрудничества обучающимся в этом плане. Поэтому во многих странах мира, а также в Российской Федерации сформированы и приняты национальные концепции и стратегии развития науки и высшего образования, и в первую очередь это «Инициативы университетского превосходства» (IDEX). По своей сути IDEX основана на маркетинговом подходе с его ключевым понятием конкурентоспособности и состоит из таких этапов как выбор модели реформ, выбор инструментария повышения конкурентоспособности национальных высших учебных заведений, конкурсный отбор университетов и высших школ, обеспечение финансирования, периодически объективная (независимая) оценка результатов их деятельности.

Важно подчеркнуть, что формулированию единого конкурентного образовательного пространства в мире способствует присоединению стран к Болонскому процессу с его возможностью сравнения качества университетского образования и престижа дипломов разных стран, что и способствовало развитию конкуренции между учреждениями высшего образования, а также необходимости формулирования конкурентных стратегий.

На практике конкурентоспособность вузов определяется на основе международных

рейтинговых систем, таких как Times Higher Education World University ranking (THE), мировой рейтинг университетов QS и Шанхайский академический рейтинг мировых университетов.

В то же время, согласно маркетинговому подходу рейтинг способствует продажам, но не гарантирует реализацию таких стратегических целей, как занять свободную нишу на рынке образовательных услуг, обеспечить востребованность выпускников работодателями или достичь существенных результатов в научной деятельности.

В этой связи, наш опыт показывает, что цифровизация способна решить многие из перечисленных проблем. Во-первых, внедрение цифровизированных процессов способно усовершенствовать их еще на этапе подготовки к внедрению особенно инфраструктуры процесса обучения. Во-вторых, преподаватель, выходя на онлайн занятия (к примеру, это может быть вебинар) вынужден подготовиться к нему с высокой отдачей. К тому же, увеличение количества студентов на занятии в форме онлайн, которые оплачивают свое образование, создает условие для повышения оплаты преподавателю. В целом как уже говорилось выше детализированная «воронка продаж» способна решить целый ряд проблем, повысить эффективность и рентабельность учебного процесса, а этот инструмент относится уже ко второму компоненту маркетинга-микса, а конкретно к продвижению. Весьма эффективным методом продвижения образовательных услуг являются активные продажи («лицом к лицу»), в частности, как показывают проведенные нами исследования бесплатные презентации онлайн учебных курсов, тренинга потенциальным клиентам (студентам, служащим) значительно повышают востребованность продукта, услуги преподавателя, особенно у корпоративных клиентов.

В течение последних нескольких лет наблюдается некоторая разногласия в отношении термина «цифровизация»: цифровизация экономики, цифровизация конкретной отрасли экономики или специальной сферы. Ранее общепринятыми терминами были такие как «информатизация», «диджитализация» и т.д. Все эти термины предполагают прогресс в области IT-технологий, который является сердцем всех этих глобальных процессов четвертой промышленной революции.

Предложенные руководством страны и экономическим сектором направления развития цифровизации экономики, включая и также важнейшие сектора как высшее образование, достаточно масштабно представлено в стратегии развития информационного общества на 2017-2030гг. [1]. Далее 28.07.2018г. Правительство РФ утвердило программу развития цифровой экономики [3]; В планах мероприятий по реализации пяти направлений развития цифровой

экономики и такое как «Кадры и образование» [2].

В приложение к протоколу заседания проектного комитета по национальному проекту «Образование» от 07.01.2018 г. №3 сформулированы цель и показатели федерального проекта «Цифровая образовательная среда». Данный проект связан с государственной программой РФ «Развитие образования» [4].

Цель федерального проекта сформулирована как создание условий для внедрения к 2024 году современной и безопасной цифровой образовательной среды, обеспечивающей формирование ценности к саморазвитию самообразованию у обучающихся образовательных организаций всех видов и уровней, путем обновления информационно-коммуникационной инфраструктуры, подготовки кадров создания федеральной цифровой платформы.

Реализация цели предполагает выполнения на 2019-2024 годы целого ряда мероприятий. В частности, в отношении высшей школы:

1. Увеличение доли образовательных организаций, обеспеченных интернетом с 63,6 до 100 процентов.

2. Создание современной и безопасной цифровой образовательной среды, обеспечивающей высокое качество и доступность образования всех видов уровней. В частности, к первому мая 2019 г. создан Центр цифровой трансформации образования, функциональные особенности Центра в организационном, нормативно-правовом, кадровом и финансово-экономическом сопровождении реализации мероприятий настоящего федерального проекта.

3. Разработана и утверждена к 01.08.2019 г. целевая модель образовательной среды (целевая модель ЦОС), что позволяет определить и нормативно закрепить основные условия, особенности и критерии создания и функционирования цифровой образовательной среды для разных уровней образования.

4. Разработка и внедрение к 1 января 2020 года Федеральной информационно-сервисной платформы цифровой образовательной среды, направленной на реализацию целевой модели ЦОС.

5. Внедрение в субъектах РФ целевой модели цифровой образовательной среды.

6. Обновление в образовательных организациях информационного наполнения и функциональных возможностей открытых и общедоступных информационных ресурсов (официальных сайтов в сети «Интернет»).

7. Повышение квалификации работников, привлекаемых к осуществлению образовательной деятельности, с целью повышения их компетенции в области современных технологий онлайн-обучения.

8. Обеспечение свободного доступа (бесплатным для пользователя) по принципам «одного окна» для всех категорий граждан, обучающихся по образовательным программам высшего образования и дополнительным

профессиональным программам, к онлайн курсам, реализуемым различными организациями, осуществляющими образовательную деятельность, и образовательными платформами.

9. Утверждение пакета единых технологических требований с учетом целевой модели образовательной среды, включая требования к создаваемым цифровым платформам, сервисам, информационным системам, регламенты информационного взаимодействия, форматы обмена данных, обеспечивающие информационное взаимодействие и сквозную аутентификацию на цифровой платформе и в информационных системах всех уровней образования.

10. Разработка методологии для внедрения в основные общеобразовательные программы современных цифровых технологий.

11. Становление интеграционной платформы непрерывного образования (профессиональное обучение и дополнительное образование) и набора сервисов, обеспечивающих навигацию и поддержку граждан при выборе образовательных программ и организации, осуществляющих образовательную деятельность.

12. Разработка и реализация для команд всех субъектов Российской Федерации программы профессиональной переподготовки руководителей образовательных организаций и органов исключительно власти субъектов РФ, осуществляющих государственное управление в сфере образования, по внедрению и функционированию в образовательных организациях целевой модели цифровой образовательной среды.

В докладе центра стратегических разработок и высшей школы экономики (Москва, апрель 2018 года) обобщены несколько позиций о препятствиях и капитализации человеческого потенциала и о состоянии российского образования:

1. Существующий уровень образования превышает потребности экономики (например, дефицит рабочих в ряде отраслей, многочисленный, а также существуют те факты, когда рабочие места продавцов или водителей занимают люди с высшим образованием).

2. Экономическому росту в России не способствует структура высшего и среднего профессионального образования, хотя основная проблема не столько в структуре, сколько в качестве образования.

3. Индивидуализация (персонализация) образовательных программ, безусловно, повышает качество образования, и размер формируемого им человеческого капитала. Однако это требует очень больших ресурсов, что является скрытой причиной отказа от индивидуализации даже там, где она уместна, исходя из общественных интересов.

4. Необходимо выращивать научные школы, культуру инноваций и предпринимчивости, которых

сегодня не хватает во многих вузах России.

Как справедливо отмечают авторы доклада, новые проекты развития должны устранить препятствия, которые мешают росту человеческого и интеллектуального капитала страны, укреплению социальной устойчивости, технологической модернизации. Они также должны соответствовать глобальному тренду цифровизации, который нельзя остановить и опасно игнорировать. Поэтому авторы доклада выделяют четыре основные системообразующие проблемы, на решение которых должны быть направлены проекты развития образования:

качество человеческого потенциала;
технологическая модернизация;
социальная устойчивость;
цифровая трансформация.

Очевидно, нынешний этап применения информационных технологий начинается свой отсчет с появления цифровых платформ.

Таким образом, российские ученые и эксперты указывают на необходимость целого ряда направлений инновационной модернизации, который заключается в процессе перехода к новому типу, комплексной модели развития страны и ряду взаимосвязанных экономических, технологических, политических и институциональных изменений, а также процессу активизации нововведений со стороны высокотехнологичных и наукоемких отраслей, которые призваны стать инновационным ядром отечественной промышленности и всей системы российского образования.

Список литературы:

Указ Президента РФ от 09.05.2017 N 203 «О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 - 2030 годы». Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_216363/

Распоряжение Правительства Российской Федерации от 28.07.2017 № 1632-р «Об утверждении программы «Цифровая экономика Российской Федерации» (раздел 2 – «Кадры и образование»). Режим доступа: <http://www.consultant.ru/document/>

Программа «Цифровая экономика Российской Федерации» Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации №1632-р от 28 июля 2017г. URL:<http://static.government.ru/media/fifes/>

Приоритетный проект в сфере «Образование» «Современная цифровая образовательная среда в Российской Федерации» (утверждён президиумом Совета при Президенте Российской Федерации по стратегическому развитию и приоритетным проектам, протокол от 25.10.2016 № 9). Режим доступа: <http://www.consultant.ru/document/>

CREATIVE ECONOMY AS A SOURCE OF ECONOMIC GROWTH

Abstract. Despite the considerable creative and intellectual potential, development of creative industries in Ukraine tends to be slow in coming, which has a negative impact on social and economic growth in general. The objective of the article is to present the peculiarities of development and prospects of growth of creative industries in Ukraine. Economic substance was defined as the process of creation, production, and commercialisation of creative content, including determining its components such as functional creativity, cultural heritage, media and arts; peculiarities of development and dynamics of commodity circulation in international trade in creative goods in the world.

Potential of creative industries such as IT, media, architectural design, “handmade” crafts, etc. in Ukraine was studied, the approximate capacity of the respective markets and prospects for their growth were determined. A number of areas of concern related to the lack of statistical information, personnel, infrastructure, and funding of creative industries was analysed. As a result, strategic directions of cultural and economic policies were developed to support the growth of creative industries.

Key words: creative industries, post-industrial economy, cultural policy, creative potential.

JEL classification: Q17, F15.

Introduction. Creative (cultural) industries have been the driving force behind economic growth in this decade. Their development and growth have been successfully integrated as major tasks in the economic strategies in post-industrial nations, and their high economic potential is recognised by organisations such as the Council of Europe, UNCTAD, the World Bank, the OECD, etc. The EU is committed to the development of the creative economy. The European Commission’s 2014-2020 Creative Europe framework program provides for the allocation of EUR 1.46 billion (Annual..., 2018) to increase the competitiveness of creative industries.

Ukraine has strong creative and intellectual resources, which are the main prerequisites for the development of the creative sector of the economy. However, due to the lack of strategic vision and systemic changes in the social and humanitarian sectors, development of creative industries in Ukraine advances at a very modest pace. As a result, transnational mobility of cultural and creative works slows down and shapes a whole layer of untapped opportunities for social and economic growth in the national economy.

Among contemporary adherents of the creative economy are J. Howkins (Howkins, 2001) and P. Florida (Florida, 2002), who have studied the development of creative industries and their impact on social and economic transformation in cities, regions and countries on the global level. J. Jacobs (Jacobs, 1984), E. Glaeser (Glaeser, 1998), C. Landry (Landry, 2006) studied the determinants and concepts of creative cities. A number of researchers, such as J. Porfirio, T. Carillo, L. Monico (Porfirio, 2009), have focused on particular aspects of development and functioning of the creative economy and explored the development of entrepreneurship in the culture, arts, science and technology sectors of the creative industries. P. Collins and J. Cunningham (Collins, 2017) explored the

possibilities of implementation of creative business models in depressed regions.

The works of representatives of the Frankfurt School of Critical Theory such as T. Adorno and M. Horkheimer (Horkheimer, 2002) are also noteworthy as they criticise the concept of cultural industries in the middle of the 20th century. They believe that the corporations instil and control the process from above, undermining development of grassroots culture movements. In advancement of their arguments against the industrialisation of culture, the researchers give reasons for the likelihood of ethnic and cultural assimilation, blurring and further marginalisation of local identities, which may eventually lead to the loss of economic, political, and territorial sovereignty. Yet, in the contemporary context of post-industrial economies, creative industries can become a powerful addition to physical infrastructure and technical resources, actively engaging added value for those who are disengaged from the manufacturing industry.

So far, the economic science in Ukraine has not been paying much attention to the determinants, factors and strategies of development of creative (cultural) industries in the national economy, even though the creative economy is an alternative source of added value, jobs and a tool for equalising the social and economic development of regions. Therefore, the **objective of the article** is to study the peculiarities of development and prospects of creative industries in Ukraine.

Presentation of Basic Materials. The concept of the creative (cultural) industry, which is closely linked to the concepts of creative economy and creative community, became widespread at the beginning of the 21st century to designate creative industries that produce a wide range of goods and services, provide jobs to a large number of people, use digital technology, depend on innovation, and have been developing mainly in Western Europe and the United States. The

information revolution and the transition to an innovative “knowledge society”, where creative capacity and innovative thinking are the main unlimited resource, became the basic prerequisites for the development of creative economy. Today it is a driving force not only for the artists, musicians, actors, etc., but also for the manufacturing industry, business community, and management. Creative approaches ensure new unique solutions in a turbulent economic environment and fierce competition on the market. For the first time, the concept of creative industries was officially used in Australia’s new cultural policy program Creative Nation (1994), which was essentially an economic policy aimed at exploiting new opportunities for information and digital technology in the global culture.

The UNCTADstat defines creative economy as a new concept that relies on the interaction between human creativity, ideas and intellectual property, knowledge, and technology. It includes advertising, architecture, arts and crafts, design, fashion, cinema, video, photography, music, performance arts, publishing, research and development, software, computer games, electronic publications and television/radio. Together, they make an important source of both cultural and commercial values. The basic areas for the development of creative economy and cultural capital of the country are cultural heritage and performance arts. Fig. 1 shows the elements of the creative industries.

In terms of economic content, creative industries are an economic activities based on the use of knowledge, talents and ideas embodied in business models and technology to generate profit and unlock creative capacity. Creative industries combine the process of creation, production, and commercialisation of creative content, for which non-substantial and cultural nature is intrinsic. Since creative economy is the least dependent on material resources, it is the most dynamic in terms of job creation, revenue generation, and export development.

Today, a characteristic feature of the creative industries is that they develop mainly in cities, especially where the market is already saturated with consumer goods, there is a developed social sector, and the population has a high level of income. High quality of life and standards of urban service enhances economic and social dynamics, which contributes to the creation of competitive advantages over other territories. One in three EU citizens (35%) over the age of 16 takes part in cultural events at least once a year, which has a positive impact on their quality of life, according to EUROSTAT. Austria, Denmark, the United Kingdom, France, Lithuania, Latvia and Sweden – more than 50% – are the leaders in this regard. As of 2016, 8.4 million people were involved in the creative industries in the EU, i.e. 3.7% of all employed individuals. The highest rate of employed individuals is observed in Estonia (5.3%), the lowest is observed in Romania (1.6%). (EUROSTAT, 2016).

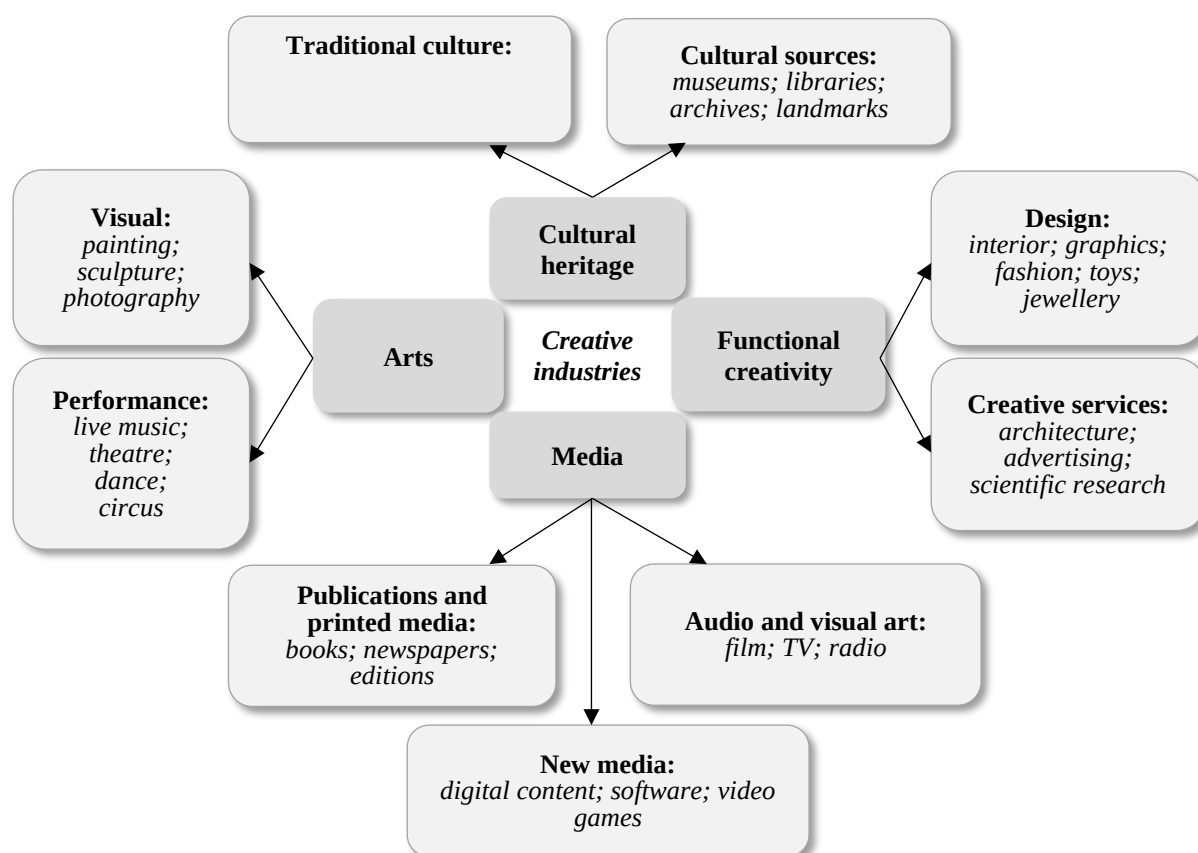

Fig. 1. Elements of creative industries
Source: based on (Creative Economy..., 2008).

The development of creative industries plays a huge role in global economic and political change. Overall, economically developed countries remain the leaders in creative industries, but the share of developing countries is growing steadily. Whereas in the 1950s, US GDP was more than 50% of global GDP, today, US GDP is approx. 25% of the global GDP. In particular, this is due to the development of creative industries in such countries as India, China, the regions of South-east Asia and Latin America (Loshkovska, 2014). Significant advances in the development of the creative economy have been made by Asia Pacific

countries, where the relevant sector generates approx. USD 740 billion in revenue (33% of the global creative product sales volume) and provides 12.7 million jobs (43% of jobs in creative industries globally) (Tursky, 2016).

One of the benefits of development of creative industries for the national economies is the ability to profit from exports, since goods and services produced in the creative economy can become objects of international trade. Fig. 2 shows the volumes of international trade in creative goods.

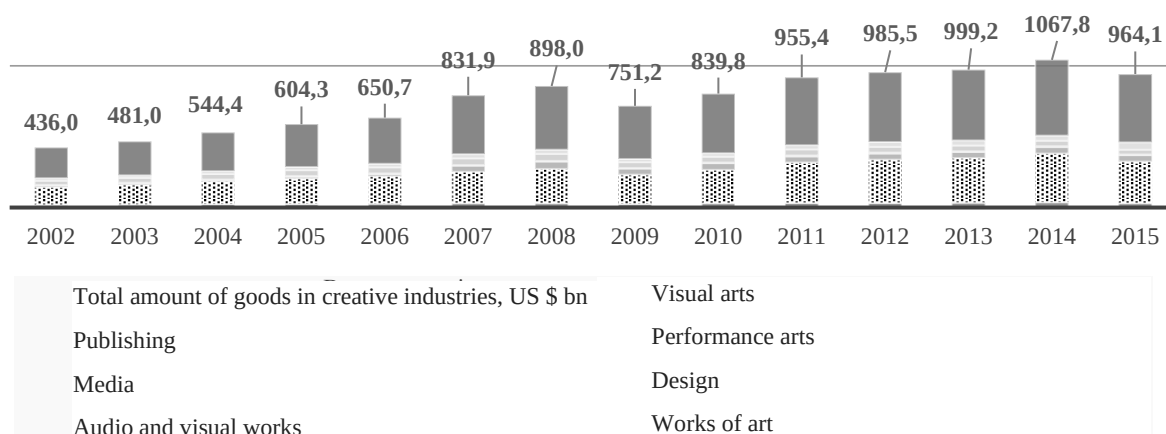

Fig. 2. Volumes of international trade in creative goods, billion of USD

Source: based on (UNCTADstat, 2018)

Fig. 1 shows that creative industries are producing more and more goods every year, and international trade is gaining momentum, with the exception of the crisis 2009. Over the period of 2002 to 2015, the total turnover increased by 2.2 times, and the largest share in its structure belongs to design.

According to the Global Creativity Index ranking (Global, 2018), Ukraine ranked 45th among 139 countries in 2015 with a score of 0.53. This integral indicator is formed based on three components:

- technology (volume of investment in R&D, volume of patents per capita and technology index), where Ukraine ranked 43rd,
- talent (creative community share in society, education level and talent index): 24th,
- tolerance (racial and ethnic minorities, sexual minorities and tolerance index): 105th. Therefore, Ukraine's major competitive advantage is the talent and creative skills of its population, while tolerance is less developed.

According to the European Business Association, as of 2016, among the 16.9 million economically active population of Ukraine, approx. 500,000 people, or 3% of labourers, are involved in the creative industries, generating approx. 5% of the country's GDP. The IT industry, which is overwhelmingly export-oriented and operates based on outsourcing fulfilling orders from

major foreign companies, is currently the leading field of creative economy. As of 2017, there were over 130,000 IT professionals in Ukraine, with the volume of software exports bringing in approx. USD 3.2 billion. In 2017, the Global Outsourcing 100 listing included 13 companies, which have their development centres located in Ukraine. This is three times more than in the previous year, and nine times more than in 2015. The technology and product start-ups are the powerful potential of the IT market, as evidenced by large-scale agreements with major transnational corporations. (All..., 2017) For instance, Google acquired the Ukrainian project Viewdle for USD 45 million in 2012, and Snapchat bought Lookserly, a start-up from Odesa, for the unprecedented USD 150 million in 2015. (How..., 2018). Thus, the dynamic nature of the development indicates that the IT industry in Ukraine can become one of the leading export-oriented industries that will generate a high-margin product and provide Ukraine with strong competitive positions in the global market. To this end, the government needs to invest in the talent, ideas and education of the population, primarily into the young generation of professionals currently in the first undergraduate stages of their professional growth, in order to develop a specific vision for future prospects within rather than outside of the country. Furthermore, it is important to

focus not only on outsourcing, but also on design of strategies for developing other market segments, such as software, computer hardware, etc.

The media market, including television, online media, production, advertising, PR, radio, film industry, and print media, is another creative economy market in Ukraine with extremely high potential. It is oriented mainly on the internal consumer, so due to difficult economic conditions in general, the volume of this market is currently close to UAH 15 billion, according to experts of the European Business Association.

Ukrainian handmade market also has significant potential; according to various estimates, 120,000 to 140,000 persons are involved there. The architectural design is gradually gaining momentum. According to the estimates of the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine, there are close to 3,700 certified architects in Ukraine. In 2016, according to the official data of the State Statistics Service (State..., 2018), construction works to the amount of UAH 73.7 billion were completed in Ukraine, of which architecture and design typically account for approx. 5%. Thus, the approximate volume of the market may amount to UAH 3.7 billion. The markets of many other sectors, which can be attributed to the creative industries, have even less capacity. In addition, currently there is a lack of information, including statistics, on the state of the creative industries, which in turn complicates the implementation of analytics and the process of development of an adequate policy of government support.

For Ukraine, the creative economy sector can become a platform for active development of small and medium business. In this context, it is necessary to focus on the main challenge faced by SMBs, namely the sources of funding and attraction of investments. In addition to direct support through preferential government lending, there must systematic policies of infrastructure development, support for projects to create public creative spaces such as hubs, hack-spaces, co-workings, anti-café, etc. These are the spaces for creative and talented people to communicate and present their ideas and projects. Regionally, it is important to develop cultural institutions, innovation and production, educational parks, information technology that will accelerate the involvement of the creative community in entrepreneurship. An important issue is the formation of human resources with a fundamentally new understanding of culture, creativity and their commercial component, which can satisfy the economic interests of both the individual and the government in general.

In light of Ukraine's European integration processes, it should be noted that in 2015 the EU launched a three-year Culture and Creativity program with a budget of EUR 4.2 million aimed to support and develop cultural industries in post-Soviet states (Azerbaijan, Armenia, Belarus, Georgia, Moldova, and Ukraine). Such projects create additional opportunities both for setting up production systems and

commercialising unique, authentic products of Ukrainian culture on the global markets.

One of the peculiarities of the organisation of creative activities is the involvement of a considerable amount of women's labour, which ensures the implementation of gender equality policies. The share of self-employed women in the creative industries is several times higher than in the economy in general: in particular, in Germany, these rates amount to 44% (in the creative sector) and 7% (in the economy in general), respectively (Sondermann, 2009).

The framework for the support and development of creative industries should be the result of the joint work of two agencies:

a) the Ministry of Culture, which should be in charge of establishing the new goals and approaches for the development of culture in synergy with other industries, implement best practices of arts education, cultural heritage branding and design of attractive spaces, etc.;

b) the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture, which should focus on creation of favourable environment for stimulation of innovation, development of business support services with respect to creative economy, improvement of their skills and competences necessary for participation in international trade. The development of creative industries in Ukraine can be one of the determinants of the transition to a post-industrial and highly intellectual economic way of life. Along with improving the quality of life of the population and equalising the social and economic development of the regions, there is an opportunity for cultural expansion and the use of the nation's enormous creative potential for self-presentation of the country in the global market.

Conclusion.

1. The purpose of creative industries is the use of knowledge, talents, and ideas embodied in business models and technology for profit. They create the most dynamic economic sector in terms of job creation, revenue generation, and export development. International trade in goods and services of the creative economy also develop rapidly.

2. The talent and creative abilities of the population are the greatest competitive advantage and unlimited resource for the development of creative industries in Ukraine. IT, media, handmade, architectural design and other markets have considerable economic potential.

3. In order to be able to actualise their key competences and ensure overall economic growth the creative industries require, firstly, the implementation of a new cultural policy format, and secondly, the implementation of a comprehensive government support program aimed at infrastructure development, financial, and information support for small- and medium-sized businesses.

References

1. State Committee of Statistics of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Date of retrieve. [02.12.2018].

2. How Ukrainians make money out of their ideas. http://project.liga.net/projects/just_business/ Date of retrieve: [02.12.2018].
3. Loshkovska, Kh. S. (2014). Creative industries as a modern segment for strategic development of countries of the world. *Topical issues of foreign affairs* (119): 153-158.
4. Landry, C. (2006). *The creative city*. (V. Gnedovskyi, M. Khrustaleva, Trans.). Moscow: Classics XXI: 399.
5. Turskyi, I. (2016). Global and regional trends of creative industries and their development prospects in Ukraine. <https://elartu.tntu.edu.ua/> [02.12.2018].
6. Glaeser, E. (1998). Are Cities Dying? // *Journal of Economic Perspectives*. No 12: 139–160.
7. All You Need to Know about Ukrainian IT Outsourcing in 2017 (2017). <https://www.nix.com/need-know-ukrainian-it-outsourcing-2017> [02.12.2018].
8. 2019 annual work programme for the implementation of the Creative Europe Programme. (2018) <https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creative-europe/files/library/c-2018-6687.pdf> [02.12.2018].
9. Collins, P., Cunningham, J. (2017). Creative Economies in Peripheral Regions. // *Business & Economics*.: 229 p.
10. Creative nation: Commonwealth cultural policy (1994). Department of Communications and the Arts (Australia): 102 p.
11. Eurostat. – [https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-](https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180222-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Ffeurostat%2Fweb%2Fculture%2Fpublications)
- [news/-/DDN-20180222-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Ffeurostat%2Fweb%2Fculture%2Fpublications](https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180222-1?inheritRedirect=true&redirect=%2Ffeurostat%2Fweb%2Fculture%2Fpublications) [02.12.2018].
12. Global Creativity Index by Country. – <http://chartsbin.com/view/41109> [02.12.2018].
13. Howkins, J. (2011), *The Creative Economy* // The penguin press, NY: 288.
14. Horkheimer, M., Adorno, T. (2002). The culture industry: Enlightenment as mass deception. // In Gunzelin Schmid Noerr (Translated by Edmund Jephcott. Stanford, CA: Stanford University Press.) *Dialectic of Enlightenment*: 94–136.
15. Jacobs, J. (1984). *Cities and the Wealth of Nations*. New York, Random House: 257.
16. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life* // New York, Basic Books: 404.
17. Porfirio, J., Carrilho, T., Mónico L. (2018) Entrepreneurship in different contexts in cultural and creative industries. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0148296316302533?via%3Dihub> [02.12.2018].
18. Sondermann, M. (2009). Culture and Creative Industries in Germany // Federal Ministry of Economics and Technology. – Research Report No 577: 27.
19. UNCTAD stat. – <https://unctad.org/en/Pages/DITC/CreativeEconomy/Creative-Economy-Programme.aspx>. [02.12.2018].

Pozdnyakov Yuri V.

Leading expert appraiser,

Ukrainian Appraisers Association (UAA) Member,

UAA Expert council deputy in Lviv district, Ukraine

Lapishko Maria L.

Ph. D. in Economics, Professor,

Department of Finance, Accounting and Analysis,

Institute of Entrepreneurship and Advanced Technologies,

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

MARKET MULTIPLE "ENTERPRISE VALUE/APPAISED BRAND VALUE" QUANTITATIVE DETERMINATION AND ITS COMPONENTS CROSS-CORRELATION RELATIONSHIP ANALYSIS

Summary. “Enterprise value/Appraised Brand value” market multiple use possibilities in applied econometrics field, or rather in assets independent valuation/appraising, are educed and analyzed. Methodology and quantitative indexes of that multiple are offered and obtained on the concrete example of brand name valuation. It is set that such special intangible assets, as brand name and goodwill, are able to change their value characteristics in both directions and change the annual depreciation/obsolescence sign during the separate periods of economic life, made it positive or negative. Obtained quantitative indexes of “Enterprise value/Brand name value” market multiple are analyzed and interpretation of these results is executed. This multiple high sensitivity to the influence of market value changes sources for this class of researched intangible assets is set. It is educed that there is close high-density statistical relationship between the appraised trademark value indexes and enterprise market value. It is showed that at brand appraising/valuation procedure is not recommended to apply any accounting book-keeping amortization indexes, as they are not the reliable indicator of factual depreciation/obsolescence. It is educed that for these types of intangible assets researched depreciation/obsolescence mainly depends on their advertizing and information support, which are measured by associated cash flows expenses, invested by owner in its development. It is set that during the period of brand existence a multiple change of its depreciation/obsolescence sign on the separate time periods is possible. For brand it depends on sufficient informative and advertisement support implementation, that's why these price-

forming factors must be taken into account at market value and depreciation/obsolescence determination procedures. In this connection it is possible to assert that brand value is very sensitive to these parameters change, which are considered as rapidly variable price-forming factors with high dynamics indexes. It is proved that high positive value of the correlation coefficient, obtained for "Enterprise value/Appraised Brand value" market multiple components, give grounds to characterize degree of its statistical relationship density as suitable for use in evaluation purposes.

Key words: market multiple; brand name; trademark; independent valuation/appraising; market value; intangible assets; depreciation/obsolescence.

Introduction and overview. In the field of applied econometrics, especially – of independent expert real estate and property rights evaluation, a number of market multiples are used. Usually these multiples are determined as appraised enterprise market value to certain constituents of capital base ratio. As the capital base constituents some various economic indicators of enterprise activity are usually used. In this context considerable interest presents research of relationship between total enterprise value indexes, appraised as on-going operating business value, and appraised brand/trade mark value. In this way the part of brand value in total enterprise value can be defined.

Relevance of the chosen topic. Literature review. Brandname, which is the commercial name of enterprise' branded business, is indissolubly related to its business reputation, goodwill. The name of brand, or brandname, after it became popular for consumers and business partners, brings to the enterprise not only economic preferences, but also deserved public confession and consumers respect. Therefore an absolute title value of brand using must be considered not only as an object of intellectual property that has a fully certain market value index, but also as important intangible asset advantage [1, p. 116], which is the main part of goodwill basis. There is established that intangible assets surplus value, such as business reputation, brand, now-how, patents, copyrights, which are not represented in accounting balance, presents in "Coca-Cola" in evaluation of 96%, in IBM - 83%, in British Petroleum - 71% of these companies total market value. The whole set of the above mentioned intangible assets types unites are consolidated in the concept of goodwill. On other sources, about 75% of "Coca-Cola" market value is determined by the combined value of trade marks, which belongs to this company. When "IBM" executed the "Lotus" company – computer software programs supplier – takeover, the market value of "Lotus" at last exceeded its published accounting value in almost 15 times. In this case "IBM" paid 3.5 USD bln for a company that was appraised in 230 USD mln only. The reason is that the "Lotus" owned a large number of intangible assets - for example: trademarks, permanent regular customers' lists, high professionalism of personnel, accrued software developments and other [2, p. 45].

Above mentioned examples of material and intangible assets value correlation also are confirmed by examples of Ukrainian practice. So, in 2005 the sale of 93.5% stock share capital of "Aval" bank to Raiffeisen International of Bank Holding for a 1.028 USD bln, more than 20% of this price presents the brand value [3, p. 19]. Thus, in large and economically

successful Ukrainian enterprises appraising, potential investors more often pay attention to its intangible assets value. From the source of Ernst&Young company, in the property assets structure of some worldwide most valuable corporations (just like Disney, Microsoft, Nike etc.) intangible assets now presents over a half of total company market value [4, p. 349; 5, p. 21]. The trademark high priority for the goodwill value is also marked in [6, p. 24]: "goodwill foremost is the public opinion about the brand name, trademark, style, logotype, projects, commodities, customer relationships, and any other intangible objects, that are in property or under control of a company". A brand/trademark is in this context must be considered as an external objectification of goodwill, as the separately identified intangible asset.

It especially touches hi-tech and knowledge-intensive enterprises. For example, the Microsoft corporation, having market capitalization appraised in the few hundred USD blns, counts on book-keeping balance of material assets only on a few USD mlns. For such companies intangible assets and goodwill, are created by them, becomes a dominant factor in company market value basis. Jasyshena, V. V. & Poslavs'ka L. I. showed, that in market conditions a trade mark is one of main instruments, that influences on a competitiveness and enterprise market value, and influence of intangible assets on the enterprise market value increase often is more significant, than material assets of company [7, p. 44].

A number of researches confirms high prevalence of companies' valuation on the multiple basis. Comparative analysis of multiple-based evaluation methods use frequency, presented in 2007 by the analysts of Morgan Stanley Research, showed that traditionally most often are used multiples of profits earnings and cash flows. On the conclusion of analysts of Merrill Lynch, on the first place there is an index of earnings cash flows. This index, on questioning results, was a leader in 2001 among 23 considered multiple coefficients and retains steady interest of appraisers - about 46% of analysts taking part in questioning used it constantly. So, recommendations on the multiple indexes selection most often are concerned on EV/EBIT (Enterprise value/Earnings before interest and tax) and EV/EBITDA (Enterprise value/Earnings before interest, tax and depreciation) market multiples. Also the P/E ratio, or the PER (Price-earnings ratio), PEG (Price/Earnings to Growth ratio) which are based on the ratio of a company's share/stock price to the company's earnings per share, are widely used [8, p. 1; 9, p. 44; 10, p. 135.]

In compare with Income Approach, in particular – Discounted Cash Flows (DCF) method, multiple-based methods of Comparative Sales Approach, such as price-to-earnings (P/E), price-to-revenue, or price-to-book value ratios, that are compared to historical norms or to other firms in the same industry, are inferior heuristics even though they may at times yield valuation estimates equal the DCF method results [11, p. 6]. Asquith, P., M. Mikhail and A. Au established that various discounted cash flow methods for share valuations were used in only 12.8% of the reports, while 99.1% of them use multiple-based methods, and mainly used are ratios on different types of income - P/E, EV/EBIT, EV/EBITDA. Asset multiples were applied in 25.1% of the report, but other share valuation methods were used very rarely, for example, the PEG measure was applied in only 7 of the 1,126 reports [12, p. 245].

Research carried out by Błażej Prusak shows that Polish financial analysts apply for valuation purpose, the following methods, are classified as belong to Income Approach: DCF, discounted residual income (RIV) and the dividend method. The significance assigned to income methods is then compared to that of the market approach. The analysts attribute significance to individual methods in a subjective manner, but generally it can be established that they treat income methods and the market approach as having equal importance in about 69% of the cases and they favor income methods in about 30% of the observations. Comparative Sales Approach, based on multiples methods, were used in 503 of total 560 number of observations, what means 89.82% [13, p. 423]. Pablo Fernandez noted that the typical errors when using multiples are, in particular, using the average of multiples extracted from transactions, executed over a very long period of time, and using the average of transactions multiples that have a wide scatter. [14, p. 29].

In this connection great scientific interest presents the research of quantitative parameters determination of relationship between the intangible assets value - and, in particular, the brand value of enterprise - and its total market value. Determination of enterprise market value with the use of Comparative Sales approach methods may be based on the use this multiple. A market value/any price-forming factor ratio multiple is a coefficient that shows a relationship between total enterprise value index and the selected element of capital base. So, a capital base of evaluation multiple is a measuring instrument that reflects some financial results of enterprise activity and on-going business economical efficiency. In nowadays evaluation practice two types of multiples are used: interval and one-moment. At evaluation procedure performing it is recommended to apply a few multiples simultaneously, that allows to produce results information statistical processing [15, p. 241].

It is established that at the estimation of large companies evaluation procedure performing great number of indexes, reflecting enterprises economical activity and influencing on their stock price course, is

wide enough and heterogeneously manifold. Hereupon for appraiser is difficult enough to define reasonable preferences about the most adequate informative parameter, relative to measured value, in different indexes plurality [16, p. 23]. Results are got on the alternative indexes of capital base constituents will be different one from other, as a result of different cross-correlation relationship density between the enterprise market value indexes and indexes of separate constituents of capital base is used. Therefore the resulted concrete value estimation can be presented as, for example, weighted average value got from a few indexes, with taking into account the reliability degree of statistical data on each of the market multiples [17, p. 35]. So, executing evaluation procedure, appraisers analysts try to use the maximal number of the most reliable multiples for calculations, because different multiples application of general capital base leads to a few variants results definition that substantially will differ one from another. Range of the got results divergences can be wide enough, that is why the greater amount of used multiples will help to reduce by appraiser the most reliable value interval. This procedure is based on mathematical methods, but there are also economic criteria that ground the reliability and objectivity of these economical measurements on multiple kind selection [18, 2014]. That's why research of statistical relationship between total enterprise value indexes, appraised as on-going operating business value, and appraised brand/trade mark value, are the urgent task of today.

Scientific problem formulation.

Valuation/appraising of intellectual property rights objects, such as brands and goodwill, using the Costs Approach/Compared Sales Approach combination, is based on different economic indicators of enterprises. These indicators are used as a primary data for market value determination. These indexes are differently related to the brands value, and statistical relationship between these parameters researches, indisputably, presents both theoretical and practical interest. Because of the closeness of cross-correlation relationship between assets market value and these primary data parameters directly depend evaluation results accuracy and reliability.

Identification of previously unsettled parts of the general problem. Contradiction and incompleteness of given data in the various sources, concerning the problem of relationship between the indexes of the total enterprise value, appraised as a value of operating business, and its brand value, with the use of that this business is conducted, makes actual the question of quantitative determination and dynamics research of market multiple, that links these two indexes. The decision of this problem has an important value for practical activity in the field of the independent evaluation of brand property rights value.

Purpose of the article. The purpose of the article is possibilities analysis of the market multiples "total enterprise market value/the appraised brand value" use in property rights independent evaluation. To define the quantitative estimations of cross-correlation

relationship strength between these economic parameters, which are used as primary data source in Costs Approach/Compared Sales Approach combination. To perform the comparative analysis of cross-correlation relationship density between the brand value, appraised as intellectual property object, and total enterprise market value, used as the main price-forming factor. Researching and approbation of this multiple quantitative indexes determination methodology on the certain example of brand evaluation. Dynamics time changes research of total enterprise market value and appraised brand value. Analysis implementations of the offered multiple quantitative indexes and its interpretation. Determination of perspective directions of further researches in independent expert evaluation methodological base development context.

Theoretical background. Trademarks and goodwill, which are very specific intellectual property types of intangible assets, are able to change their market value both in the direction of decrease, what means positive depreciation, and in the direction of increase - what means negative depreciation. So, during the economical life period their market value may vary in both directions, demonstrating alternating sign-changeable depreciation. For successful enterprises brands there is a general tendency to increase their value over time, accordingly with enterprises appraised value - which means a negative depreciation of both parameters. But the characteristics of the value change in time of assets listed above, used in accounting documents, do not correspond to the actual value time changes. Annual depreciation/amortization indicators, are used in book-keeping, accounting and financial reports documents, very often suggests brand value reduction over time only. In fact, it is growing rapidly in the same time – but accounting standards and rules does not take into account the possibility of these intangible assets value factual increase, i.e. the negative depreciation presence [19, p. 393].

Earlier we formulate the conclusion about the inexpediency to use the accounting data for depreciation/amortization in trademark value determination, executed by the Costs Approach/Compared Sales Approach combination methods. That's because book-keeping, accounting and financial reports documents data are only the consequence of the completely conditional rules for assets accounting use, set by the normative regulatory framework for the financial statements. It was proved that these data are not related to factual changes of intellectual property objects market value [20, p. 728; 21, p. 216].

Often there are paradoxical situations when value of intellectual property objects is reduced, according to the accounting data of depreciation/amortization, and evaluation practice in the same time confirms the fact of its value multiple increase. For the independent evaluation, when the Costs Approach/Compared Sales Approach combination is applying, we can state absolute inappropriateness of accounting data

considering for intellectual property objects with alternating depreciation sign valuation [22, p. 48]. So, the correct choice of adequate indicator, which determines the relationship between total enterprise market value and the appraised brand value is the pressing problem of today. The fact of both these parameters negative depreciation, demonstrating a tendency to increase their value over time synchronously, allows suggesting to use one of these parameters is known, as primary data source for value determining of other.

Hypothesis. The work is verification of basic hypothesis, in obedience to that at the brands valuation/appraising procedure performing as primary data parameters may be recommended to use those indicator parameters, which are characterized with the functional or closest statistical relationship and, respectively, the highest cross-correlation coefficient. Research is based on fact that these intangible assets are able to change their value characteristics in both directions, and change the annual depreciation sign during the separate periods of economic life, made it positive or negative. Available primary data suggest that total enterprise market value is closely connected with appraised brand value. Relationship characteristics between these indexes, probably, will open the possibility to use market multiple "total enterprise market value/the appraised brand value" for brand value determination, and otherwise.

Methodology. The general methodological base of the article is scientific and special for the subject sphere of scientific cognition knowledge methods, typical for econometrical researches. The choice of methodological approaches is conditioned by the specific of the economic measurements, which are executed by independent expert appraising/valuation methods. The research is grounded on mathematical simulation and mathematical statistic quantitative methods. Research methodology also envisages generalization of previous publications results from scientifically-research sources and open sources statistic information about the enterprises activity economic indicators. Basic principles of independent expert appraising/valuation made the general methodological basis of the article, in particular - principles of Utility, Substitution and The Highest and The Best Use. To the certain methods of research belongs the method of cross-correlation analysis and time value of money theory elements.

Χονδυχτινγ ρεσεαρχη ανδ ρεσυλτσ. Μαρκετ παλυε οφ ανψ ασσετ δετερμινατιον, βασεδ ον τη ε Χοστς Αππροαχι/Χομπαρεδ Σαλες Αππροαχι χομβινατιον μετηοδς, συπποσες τη υσε οφ μαρκ ετ πριχε μλτιπλες. Α μαρκετ μλτιπλε ις α χοεφ φιχιεντ σηοωινγ ρελατιονσηιπ βετωεεν τη παλυ ατιον οβφεχτ μαρκετ παλυε ανδ σομε εχονομιχα λ βασιχ παραμετερ. Σο, τηις βασιχ παραμετερ ις , ιν φαχτ, α μεασυρεμεντ ινδεξ, ρεφλεχτεδ τηε φιν ανχιαλ ρεσυλτσ οφ εντερπρισε αχτιβιτυ [17]. Ας ιτ ωας μαρκεδ αβοψε, τηερε ις α λοτ οφ μαρκετ μλτιπλες αρε υσε φορ επαλυατιον πυρποσες □

Ες (Εντερπρισε παλυνε)/ΝΙ (Νετ Ινχομε); Ες/ΟΙΒΑ Α (Οπερατινγ Ινχομε Βεφορε Δεπρεχιατιον Ανδ Α μορτιζατιον); Ες/ΕΒΙΤ (Εαρνινγς Βεφορε Ιντερεστ ανδ Ταξεσ); Ες/ΕΒΙΤΔΑ (Εαρνινγς βεφορε Ιντερεστ, Ταξεσ, Δεπρεχιατιον ανδ Αμορτιζατιον) ανδ σο ον [17, π. 38].

The presence of reliable statistical data about the appraised brand value (BV) and total enterprise value (EV) on long-time period gives an opportunity to consider market multiples EV/BV as evaluation instrument, which belongs to the group of one-moment multiples. The reason is that EV/BV coefficient ratio gives us quantitative index in one point only, in one fixed evaluation date. Of course, both appraised brand value (BV) and total enterprise value (EV) are time functions, that's why EV/BV multiple on long-time period also is described by a time function. So, present or expected value of EV/BV multiple can be used for further evaluation procedure, depending on the evaluation date. Such multiple can be used for the increase the number of taking into account variants of expected scenarios, and thus it is able to provide higher evaluation result accuracy for the intellectual property objects, which are the part of company's intangible assets. We assume that as the most suitable primary data parameters for brand evaluation may be recommended those indicator parameters, which are characterized with the closest statistical relationship and, respectively, the highest cross-correlation coefficient with BV. In that case, if, for example, if EV and EV/BV multiple are obtained during any period of time, BV quantitative indexes for present or further period can be easily calculated.

At the beginning of 2018 the annual evaluation results of the world most valuable brands were published. Especially, available is brands rating prepared by Brand Finance Company, authoritative and well-known world-wide independent consulting company in the field of financial strategy and trade marks evaluation. A company was founded in 1996 and during more than 20 years have helped companies and organizations in trademarks evaluation, making possible reliable determination of comparable value indexes.

According to the data of Brand Finance, world leaders among the most valuable trade marks in 2018 were Amazon, Apple Inc. and Google. Apple Inc. defended 2nd place in the ranking, with brand value rebounding to \$146,311 USD mln, after the 27% decline previous year 2017. Apple Inc. has failed to diversify and grown over-dependent on sales of its flagship iPhones, responsible for two thirds of revenue. Poor Q4 2017 sales of iPhone X at only 29 million handsets fell short of expectations, and the model is predicted to be discontinued later. With the advent of emerging world brands like Huawei, Apple Inc.'s increasing focus on what are effectively luxury products may value the brand a fair share of the global mass market, limiting the potential for brand value growth. So, the rank of Apple Inc. brand in 2017 top 10 list was 2, with BV = \$107,141 USD mln; the rank in 2018 top 10 list was also 2, with BV = \$146,311 USD mln and brand rating AAA+ , with increase on 37% [23, p. 1]. On a fig. 1 the trends of time change of these two indexes - appraised brand value BV and total enterprise value EV of Apple Inc. on long-time period 2007 - 2018 are shown.

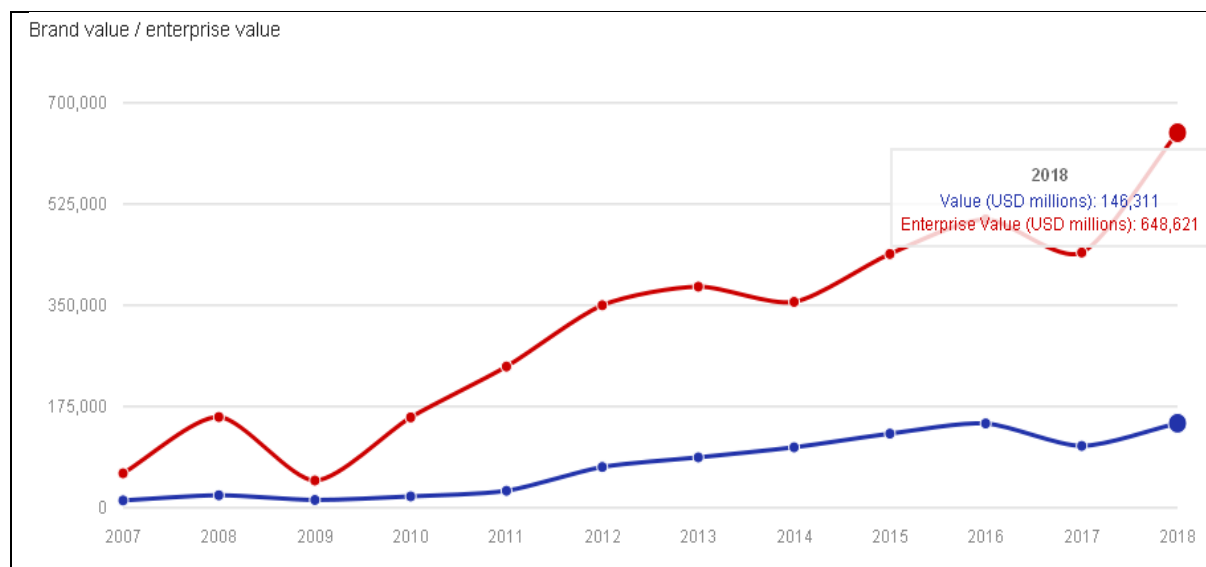

Figure 1. Dynamics of changes in time of total enterprise market value and the appraised brand value for Apple Inc. Source: Brand Finance, 2018, p. 1.

We will conduct a retrospective analysis. As it is recommended by [24, p. 753], analysts could obtain balance sheet amounts from prior years from earlier annual finance reports, when the firm provides sufficient information, which is enough for restate prior years' financial statements using reasonable

assumptions. In this case we use appraised value estimations, which are more reliable for evaluation purposes. These primary data are sufficient for the precise calculation of depreciation parameters and market multiple EV/BV. As we can see on fig. 1, during a retrospective period there were few periods of

enterprise and brand value decrease, on its increase general trend background. So, during short-time gap interval 2008 - 2009, 2013 - 2014 and 2016 - 2017 it is possible to mark the decline periods of enterprise and brand value. Thus, in the first and last of these short-time periods there were facts of both parameters synchronous value decline. Value time function transition from ascending to falling, and vice versa, means the sign change of this function first derivative. Value time function change direction on increase or a decline causes instability, which became a source of allegations about the enterprise cost overvalue, done on

the basis of the estimation executed in 2012 [25, p. 46]. Similar pessimistic prognoses were set forth at of EVA-analysis implementation, obtained in the same 2012 by analysts of EVA Dimensions LLC (in the field of financial data, valuation analytics, and investment management) and of Stern Stewart & Co. (in the field of financial and incentive consulting). EVA (Economic Value Added) is a firm's true economic profit after deducting the full opportunity cost of all invested capital, equity as well as debt. That forecasts envisaged the linear sales volumes decline and, accordingly, EVA Margin reducing (see fig. 2).

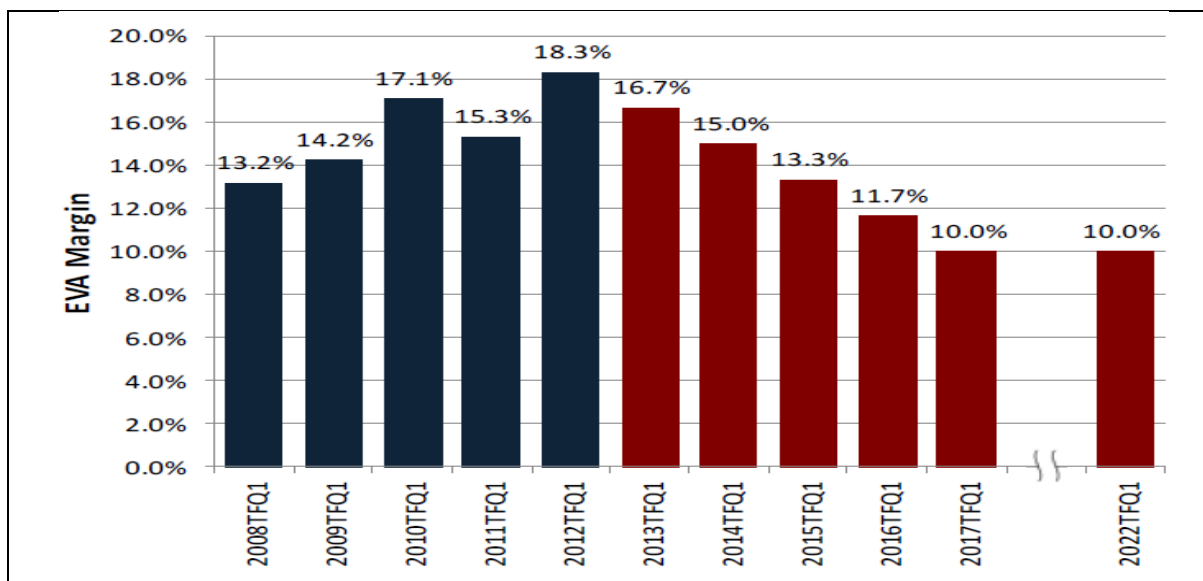

Figure 2. Forecasted in 2012 dynamics of Apple inc. EVA Margin changes in time.

Source: Sterling & Burkett, 2012, p. 14.

In obedience to the valuation, executed in accordance with the accepted suppositions, a statement was made in 2012 shows that EVA Margin of Apple inc. must go down from 18.3% in 2012 to 10.0% only in 2017 (-170 bps per year for next 5 years), to equate to the current market value. In the previous 5 years period, 2008 – 2012, EVA Margin has ranged from 13.2% to 18.3%, with a general tendency to the trend increase [26, p. 14]. The real factual data in relation to further economic development of Apple, are given above (see fig. 1), did not confirm these pessimistic prognoses until now. Therefore for a further analysis we will be based on factual data of Brand Finance, 2018, p. 1. For this purposes, first of all, the precise determination of used terms and concepts is need. BV index is obtained as the value of the trade mark and associated marketing intellectual property objects within the branded business. Brand Finance keeps to the requirements of internationally recognized standard on Brand Valuation – ISO 10668 “Brand valuation – Requirements for monetary brand valuation is a specification”. This standard was issued by the International Organization for Standardization (ISO) for the procedures and methods of monetary brand value measurement concretization. It was developed by ISO technical committee ISO/TC 289 and was published for the first time in September 2010. ISO 10668:2010 specifies a framework for brand valuation,

including objectives, bases of valuation, approaches to valuation, methods of valuation and sourcing of quality data and assumptions. It also specifies methods for reporting the results of such valuation.

In p. 2.2 it defines brand as a marketing-related intangible asset including, but not limited to, names, terms, signs, symbols, logos and designs, or a combination of these, intended to identify goods, services or entities, or a combination of these, creating distinctive images and associations in the minds of stakeholders, thereby generating economic benefits/values. In p. 2.3 it defines intangible asset as an identifiable non-financial asset with no physical substance. Let we notice that this standard makes difference between brand and trade mark. In p. 2.8 trade mark is defined as a legally protectable sign, or any combination of signs, capable of distinguishing the goods or services of on undertaking from those of other undertakings [27, p. 2].

Under the enterprise market value there is mentioned value of the entire enterprise, made up of multiple branded businesses. Where a company has a purely mono-branded architecture, the ‘enterprise value’ is the same as ‘branded business value’. Brand Finance always conducts a branded business valuation as part of any brand valuation, so brand should be viewed in the context of the business in which it operates. Analysts evaluate the full brand value chain,

in order to understand the links between marketing investment, brand-tracking data, and stakeholder behavior. Brand Finance use the Brand Contribution concept, which means that the overall uplift in shareholder value that the business derives from owning the brand rather than operating a generic brand. According to the authors of this research, they are estimate the brand values as those of the potentially transferable brand assets only, making 'brand contribution' a wider concept. An assessment of overall 'brand contribution' to a business provides additional insights to help optimize performance [23, p. 1].

Let's analyze closer the trends character of appraised brand value BV and total enterprise value EV time changes, are shown on fig. 1. As we can see on a fig. 1, both investigated indexes on long time gap interval 2007 - 2018 demonstrate the general tendency to the increase. From the trends diagram given above is evidently that both indexes have some temporal periods of value decline – which are a rather exception, than rule. As it is evidently from a fig. 1, during a retrospective period the synchronous value decline of both investigated indexes were observed only twice, namely - in 2008 - 2009 and 2016 - 2017. In these brief periods, by duration no more, as 1 year, diagram displays both enterprise and brand positive depreciation presence, id est value reduction in time. But a general tendency was a negative depreciation presence, which arose up as a result of monotonous increase of investigated indexes on long-time period interval – what is rather typical for this class intangible asset [20, p. 735].

The analysis of indexes change dynamics, prepared above, shows the very special character of some kinds of intangible assets value time changes trends. As we can see, in particular, brand and

enterprise goodwill displays a unique characteristic of positive and negative depreciation, id est market value reduction or increase, in separate periods during its economic life. Coming from it, it is possible to expound supposition, that the corresponding temporal declines of brand value were the result of advertising and information support influence factors. Value time changes and its depreciation characteristics showed indirect connection between appraised brand value and annual depreciation indexes.

Thus direction of changes of brand value, id est its reduction or increase in time, determines the sign of annual depreciation quantitative indexes. In general case, at the brand value increase on long-time period, annual depreciation indexes are negative; in separate short periods of brand value temporal decline, these indexes are positive. The last fact underlines only the general tendency of these intangible assets ability to the permanent increase of appraised value. As we suppose, it is possible mainly due to accumulation in this value investment cash flows for the brands advertising and information support. It is possible also to set forth a hypothesis about the presence of close cross-correlation connection between that cash flows and brand value, because indexes of brand and goodwill values are in clear synchronization in periods of reduction or increase.

It grounds quantitative determination principles of an offered market multiple "total enterprise market value/the appraised brand value". The numerical values of this multiple can be set by ratio calculation of given higher two investigated value indexes. On fig. 3 graphic interpretation of the got dependences is presented; the main statistical characteristics of values ranges, used to determinate the multiple "enterprise market value/the appraised brand value", are shown in Table 1.

Table 1

Values series ranges statistical characteristics of enterprise market value and appraised brand value

Indexes names	Measure unit	Symbol	Index numerical value
Series expected value estimation of enterprise market value	USD mln	$M(EV)$	315.139
Series expected value estimation of enterprise brand value	USD mln	$M(BV)$	73.989
Sample variance dispersion of enterprise value series	$(USD\ mln)^2$	$\sigma^2(EV)$	31,315.780
Sample variance dispersion of brand value series	$(USD\ mln)^2$	$\sigma^2(BV)$	2,550.222
Corrected sample variance dispersion of enterprise value series	$(USD\ mln)^2$	$\sigma_b^2(EV)$	34,162.669
Corrected sample variance dispersion of brand value series	$(USD\ mln)^2$	$\sigma_b^2(BV)$	2,782.060
Standard deviation of enterprise value series	USD mln	$\sigma(EV)$	184.831
Standard deviation of brand value series	USD mln	$\sigma(BV)$	52.745
Variation coefficient of enterprise value series	%	$k(EV)$	58.651
Variation coefficient of brand value series	%	$k(BV)$	71.288
Linear pair correlation coefficient of enterprise value and brand value series	-	$R(EV, BV)$	0.952
Determination coefficient of enterprise value and brand value series	-	$R^2(EV, BV)$	0.906

S o u r c e: table data are developed by the authors

Discussion. Let's analyze the obtained data of calculations. Obviously, that numerical value of multiple "total enterprise market value/the appraised brand value" depend on both indexes - appraised brand and total enterprise value. Interpretation of the got calculation results consists in the following. A type of chart in shown on fig. 3 grounds to expound supposition that link connection between the constituents of the investigated multiple is not

functional, but statistical, cross-correlation. The comparative analysis of primary data and obtained calculation results is executed higher, showed that dependence values dynamics of this multiple for the considered example demonstrated the presence of periods of its reduction or increase, but here is not observed unambiguous synchronization of these changes.

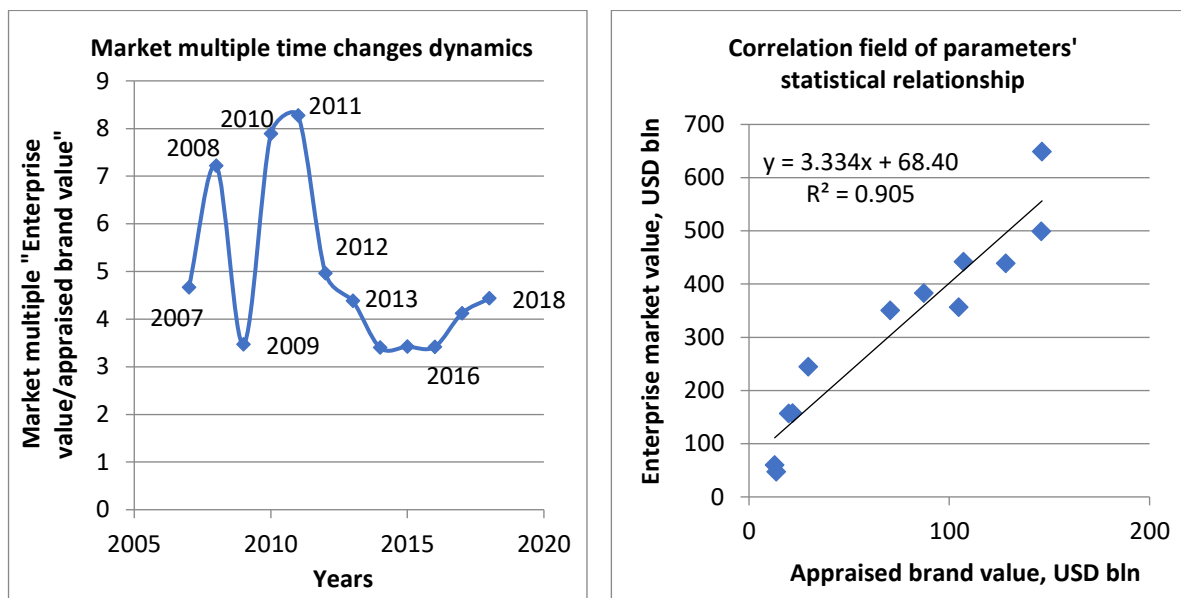

Figure 3. Dynamics of the "total enterprise market value/the appraised brand value" market multiple time changes (left) and correlation field for the researched parameters (right).

S o u r c e: diagrams are developed by the authors

Let's take a closer look at the ratio of total enterprise market value to the appraised brand value, which determinate researched multiple numerical values for a long-term gap. Chart of the dependence, given on a fig. 3, left, demonstrates a curve with the alternating first derivative, that is not suitable for its approximation by monotonous functional dependence, which would be certain analytically. It is possible also to establish next facts. The got values of multiple "enterprise market value/the appraised brand value" lie in a wide range 3.402...8.272. The lower limit of range behaves to data in 2014, overhead, accordingly - to 2011. It means that in separate periods during the retrospective period of 2007 - 2018 a total value of Apple Inc. Company was in 3.402...8.272 times higher from the value of its brand. It does not allow to assert that part of brand value is qualificatory in the total value of company - but it is impossible to deny, that it is fully substantial, as folds close 12% in 2011 and 29% in 2014 (round). The higher index numerical value of brand value series variation coefficient $k(BV) = 74.015\%$, in compare with the enterprise value series variation coefficient $k(EV) = 56.007\%$ only, proves that brand value fluctuation range on long time gap interval 2007 - 2018 demonstrate significantly higher variation.

The positive value of the correlation coefficient and slope of the regression line indicate a positive

correlation statistical relationship. A high value of the correlation coefficient $R = 0.952$ and determination factor of investigated parameters $R^2 = 0.905$ confirm that the statistical relationship between these value parameters is strong enough. According to table «Quantitative criteria for estimating the relationship density» [28, p. 103], the values obtained above of the correlation coefficient give grounds to characterize the degree of statistical relationship density as "very strong", since the value of $R = 0.952$ relates to the last interval of this table (0.9 - 0.99 in absolute value). The latter shows that it is very reasonable to use multiple "enterprise market value/the appraised brand value" as the primary data source for brand evaluation.

The relevance of these data in the Costs Approach/Compared Sales Approach combination applying is much higher, even when compared to widely used indicator "accumulated advertising expenses/the appraised brand value". This indicates their closer statistical relationship than analyzed earlier relationship between appraised brand value and the fixed part of accumulated total Selling, General and Administrative Expenses (SG&A) expenses, which are used as the main price-forming factor by Aswath Damodaran [29, p. 15].

For comparison below are shown data in relation to multiple "accumulated SG&A expenses/the

appraised brand value” and correlation field of its components (fig. 4). We based on SG&A expenses data, laid in open access by Ycharts.com, which is positioned as The Modern Financial Data Research Platform [30, 2019]. SG&A expense (short for Selling, General and Administrative expense) is a line item on the income statement, though sometimes sales and

marketing expenses are reported separately from general and administrative expenses. The details of how SG&A expenses are calculated vary widely from company to company, so YCharts recommends looking at the annual report (10-k) an investor is interested in dissecting this number further.

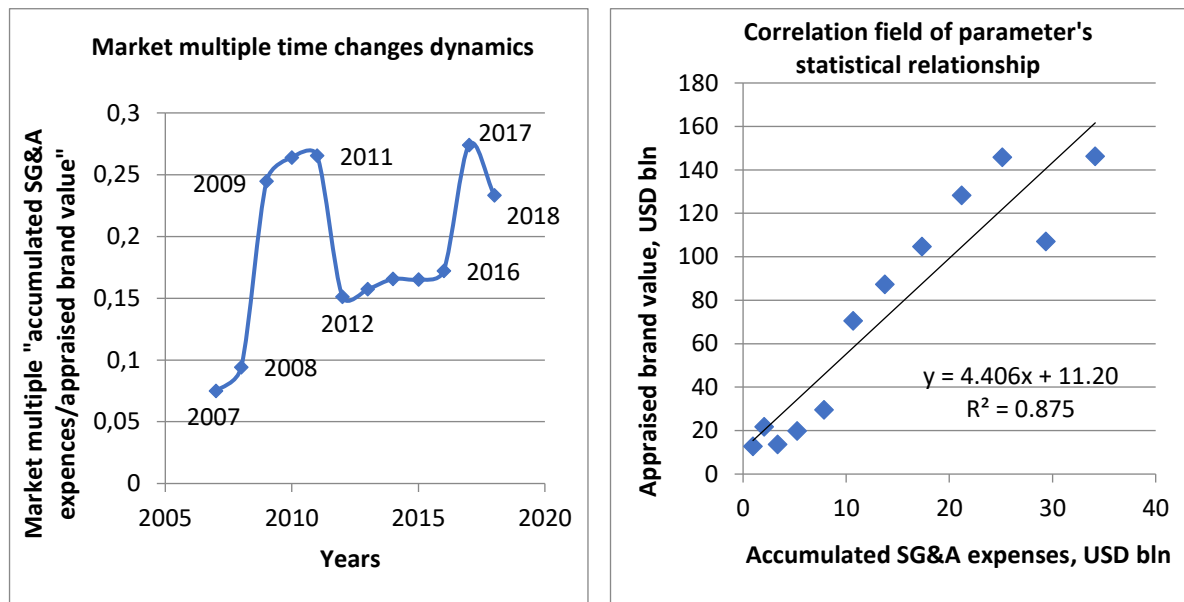

Figure 4. Dynamics of the “accumulated SG&A expenses/the appraised brand value” market multiple time changes (left) and correlation field for the researched parameters (right).

Source: diagrams are developed by the authors

As we can see on a fig. 4, left, market multiple “accumulated SG&A expenses/the appraised brand value” on the same long time gap interval 2007 - 2018 is described by a curve with the also alternating first derivative. The got values of that multiple lie in a range 0.075...0.274. The lower range limit behaves to data in 2007, overhead, accordingly - to 2017. It means that in separate periods during the retrospective period of 2007 - 2018 accumulated SG&A expenses of Apple Inc. was in 0.075...0.274 times lower from the value of its brand.

A value of the correlation coefficient $R = 0.936$ and determination factor of investigated parameters $R^2 = 0.875$ shows that the statistical relationship between these value parameters in this case is weaker, than for multiple “enterprise market value/the appraised brand value” ($R = 0.952$, $R^2 = 0.905$). The high positive value of the correlation coefficient, obtained in last case, give grounds to characterize the degree of statistical relationship density as highly suitable for evaluation purposes. The theoretical substantiation for this is the fact that advertising costs during the whole period of brand value economic life are accumulated in it, and directly affect either on the brand value, and on the goodwill value, embodied in this brand. We can not deny the presence of logically verified relationship between total enterprise value and brand/goodwill value, which are, undoubtedly, the components of first. This confirms the priority of using the indicator of total enterprise value for brand valuation purposes, and, with some reservations, otherwise.

Revealed fact of the higher index numerical value of brand value series variation coefficient, in compare with the enterprise value series variation coefficient, proves that brand value fluctuation range on long time gap is wider. This means that brand value is more susceptible to change parameter, dynamics of which is determined by rapidly variable price-forming factors. By contrast, enterprise value is more stable, because it depends on many parameters with very different dynamic characteristics. Indeed, the brand, like other intangible assets with sign-changeable annual depreciation indicators, is characterized by its value high sensitivity to factors of internal and external information influence. The most important of these factors is the systematic advertising and information support activity, carrying out by owner.

All expenses on enterprise’ trademark and goodwill development, which are mutually related intangible assets, are accumulated on it, permanently increasing their value. At economically successful enterprise, a situation when high level cash flows are regularly invested into the brand development is quite typical. Then the natural consequence of this is a rapid brand/goodwill value increase. It is possible, mainly, due to owner’s activities of its information and advertising support. We consider it as internal information influence price-forming factor, which provides negative annual brand depreciation. The opposite case is also possible, for example - a sharp trademark value decrease, as a result of external information factors influence. That is possible in the

case of disclosing the facts of consumer fraud and discredit campaigns in media. In such case, there may be possible great brand/goodwill value decrease, with its falling to zero and even negative numerical indexes. This is considered as external information influence price-forming factor, which provides positive annual brand depreciation. In the first case there are manifestations of a negative moral, or functional, depreciation/obsolescence, and in the second case - respectively, evidence of positive economic, or external depreciation. In the typical case, systematic internal information support impact on the brand's value usually results in its value increase and a negative functional depreciation/obsolescence. In the case of external information influence on these assets value the sign of external depreciation may be either positive or negative. After all, as shown above, these intangible assets value changes in the influence of external price-forming factors can be directed not only towards reducing their value, but also in the direction of its increase. The first case occurs when publishing information reveals facts that compromises the brand owner company. The second case is observed when the enterprise is occupying a high position in various ratings, receiving prestigious awards, disclosing in media facts of financial support for socially-oriented initiatives or charitable activities [20, p. 725].

So, this multiple can be recommended for the use in the current independent valuation practice, and it seems to be an effective instrument for improving the valuation work quality [31, p. 54]. It makes possible valuation results uncertainty degree reduction and provide higher accuracy level of the results that will be obtained when such an evaluation is performing.

10. Conclusions/recommendations. The results of multiple "enterprise market value/the appraised brand value" determination, are got higher for one of the most expensive brands of the world, Apple Inc. company, showed high enough variation level of multiple values during the investigational retrospective period. It is objective confirmation of this multiple high sensitiveness to both initial parameters, used for his calculation. From the considered example we can formulate a conclusion about difficulty to use of this multiple as an independent evaluation instrument on a long-time gap interval, taking into account the unforecast changes character of both initial parameters and values of multiple, and troubles with approximation of his dependence in time by monotonous function, that would be easily certain analytically.

But on a short-time gap interval, when multiple value changes are insignificant (for example, period 2014 – 2016 in fig. 2, left), or they are close enough to linear function (for example, periods 2011 – 2014 and 2016 – 2018 in fig. 2, left), such a use of the offered multiple seems to be quite possible. Also in the other brands examples, for that the changes of initial parameters are described with monotonous character function, the use of the offered multiple is possible and may be highly recommended. Such an examples are not rare - brands of Google and Facebook during a

retrospective period 2012 - 2018 interval did not reveal even short-time decline of value in general, demonstrating a stable negative annual and accumulated depreciation and positive first derivative sign of brand value time changing function.

For such examples with monotonous character trends seemed to be fully possible previous trends forecasting, based on multiple "enterprise market value/the appraised brand value" numerical value approximation by monotonous functions, which can be analytically certain by simple formulas. By such extrapolation method of the set functional dependences becomes possible more reliable prognostication of multiple indexes on closer future periods. In any case, quantitative determination of "enterprise market value/the appraised brand value" multiple is undoubtedly useful - in particular, from the point of view of brand value part in the company total value exposure possibility, as a reciprocal numerical value of researched multiple. It gives an opportunity to increase informing value of economic indicators analysis results during a retrospective period.

It is set that there is close high-density statistical relationship between the appraised trademark value indexes and enterprise market value. At brand appraising/valuation procedure is not recommended to apply any accounting book-keeping amortization indexes, as they are not the reliable indicator of factual depreciation/obsolescence. It is educed that for these types of the intangible assets researched depreciation/obsolescence mainly depends on their advertizing and information support and associated cash flows expenses, invested by owner in its development. It is set that during the period of enterprise and brand existence a multiple change of depreciation/obsolescence sign on the separate time periods is possible. For brand it depends on sufficient informative and advertisement support implementation, that's why these price-forming factors must be taken into account at market value and depreciation/obsolescence determination procedure. In this connection it is possible to assert that brand value is very sensitive to these parameters change, which are considered as rapidly variable price-forming factors with high dynamics indexes. For enterprise value the list of price-forming factors includes a lot of parameters with very different dynamic characteristics, whereby enterprise value is more stable, but highly related to the brand value. It is well-proven that both brand value and enterprise value in general case of normal profitable enterprise activity must be determined by application of increasing market value model with negative depreciation/obsolescence.

Considerable interest presents further researches realization in the direction founded in this and previous articles, in particular - verification of hypotheses about the presence of cross-correlation relationship between brands appraised market value indexes and its errors. It would give an opportunity to lay information theory grounded foundations for further methodological base improvement perfection of the independent expert evaluation.

References:

1. Farhutdinov, I.Z. & Trapeznikov, V. A. (2006). Investicionnoe pravo [Investment law]. Moscow: "Volters Kluver". [in Russian].
2. Sokolov, Ja.V & Pjatov M.P. (1997). Gudvill: «novaja» kategorija buhgalterskogo ucheta [Goodwill: a "new" category of accounting record-keeping]. Buhgalterskij uchët [Accounting record-keeping], 2, 46. [in Russian].
3. Gejec', V. M. (2006). Ukrai'na u vymiri ekonomiky znan' [Ukraine in economy of knowledge measuring]. Kyiv: Osnova, 592 p. [in Ukrainian].
4. Ridzevska, O.V. & Salo, A.V. (2012). Ponyattja gudvilu ta harakteristika yogo skladovyh [Concept of Goodwill and it's constituents description]. Naukovi pratsi Kirovogradskogo natsionalnogo tehničnogo universitetu. Ekonomichni nauky. [Scientific works of the Kirovohrad national technical university. Economic sciences]. 22, part II, 349-352. [in Ukrainian].
5. Suk, L., Suk, P. (2011). Oblik nematerial'nyh aktyviv. [Intangible Assets accounting]. Buhgalterija v sil's'komu gospodarstvi, 15-16, 45. [in Ukrainian].
6. Samsonov V. & Harchenko S. (2004). Otsenka delovoy reputatsii, kak nematerial'nogo aktyva kompanii [Goodwill valuation as company's intangible asset]. Finansovyj direktor [Financial director], 2, 24. [in Russian].
7. Jasyshena, V. V. & Poslavs'ka L. I. (2017). Torgovel'na marka: oblikovyj, pravovyj i marketyngovyj aspekty [Trademark: registration, legal and marketing aspects]. Efektyvna ekonomika [Effective economy]. 3, 44. [in Ukrainian].
8. Fernandez P. (2001). Valuation using multiples. How do analysts reach their conclusions? Social Science Research Network (SSRN) Working Paper, 2001.
9. Lie E. & Lie H. (2002). Multiples Used to Estimate Corporate Value. Financial Analysts Journal, 58, 2, 44-54.
10. Liu J., Nissim D., Thomas J. (2002). Equity Valuation Using Multiples. Journal of Accounting Research. 40, 1, 135-172.
11. Gleason, Cristi A., Johnson, W. Bruce, & Li Haidan. (2008). Valuation Model Use and the Price Target Performance of Sell-Side Equity Analysts. Retrieved from <http://assets.csom.umn.edu/assets/142098.pdf>.
12. Asquith, P., M. Mikhail and A. Au. 2005. Information content of equity analyst reports. Journal of Financial Economics, 75, 245-282.
13. Prusak, B. (2017). The accuracy of alternative stock valuation methods – the case of the Warsaw Stock Exchange. Ekonomska Istraživanja [Economic Research], 30:1, 416-438, DOI: 10.1080/1331677X.2017.1305793. Retrieved from <https://hrcak.srce.hr/file/266563>
14. Fernandez, P. (2004). Company Valuation Methods. The most common errors in Valuations. IESE Business School. University of Navarra. Working paper WP no. 449. Retrieved from <https://notendur.hi.is/ajonsson/kennsla2006/Valuation.pdf>
15. Plahotnik, O.O. (2018). Konceptual'ni osnovy vartisnoi' ocinky majna pidprijemstv [Conceptual bases of enterprises property evaluation]. Ekonomichnyj analiz [Economic analysis]. 2018. Vol. 28. Issue 4, pp. 235-244. [in Ukrainian].
16. Ermolenko K. Ju. (2006). Ocenka fundamental'noj stoimosti kompanij na osnove metoda rynochnyh mul'tiplikatorov v sochetanii s proceduroj randomizacii [Fundamental cost of companies evaluation on the basis of of market multiples method in combination with randomization procedure] Retrieved from https://gsom.spbu.ru/files/upload/niim/news/2006/13112006_Ermolenko.pdf [in Russian].
17. Valdajcev S.V. (1997). Ocenka biznesa i innovacii [Business and innovation evaluation]. Moscow: Informacionno-izdatel'skij dom "Filin" [Informative-publishing house "Filin"]. [in Russian].
18. Ivanov N.I. (2014). Ocenka stoimosti biznesa [Business evaluation]. Murmansk: Murmanskaja akademija jekonomiki i upravlenija [Murmansk academy of economy and management]. [in Russian].
19. Pozdnjakov, Ju.V., Lapishko, M.L. (2019). Vplyv dynamiky zminy vartosti brenda na pokaznyky jogo znosu [Brand name value dynamic time changes influence on it's depreciation indexes]. Infrastruktura rynku [Market Infrastructure], 28, 393 - 401. Retrieved from <http://www.market-infr.od.ua/uk/28-2019>. [in Ukrainian].
20. Pozdnjakov, Ju. V., Lapishko, M. L. (2018). Vplyv vydiv znosu tovar'nogo znaka na zminu jogo vartosti v chasi [Trademark depreciation types influence on it's value time changes model choice]. Shidna Jevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja [Eastern Europe: economy, business and management]. 6 (17), 728 – 735. Retrieved from <http://www.easterneurope-ebm.in.ua/17-2018-ukr>. [in Ukrainian].
21. Pozdnjakov, Ju.V., Sadovenko, Ju.P. (2018). Quantitative estimation of intellectual property objects evaluation accuracy. Ekonomika ta suspil'stvo [Economy and society]. 19, 216. [in Ukrainian].
22. Pozdnjakov, Ju.V., Lapishko, M.L. (2018b). Uzgodzhennja kolizii' normatyvnyh vymog do vyznachennja vartosti tovar'nogo znaka [Concordance possibilities of normative bases collision for trademark cost determination]. Ekonomichnyj analiz [Economic analysis]. 28, 4, 43 - 49. [in Ukrainian].
23. Brand Finance Latest releases. (2018). Global 500. 2018. The annual report on the world's most valuable brands. Retrieved from <https://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-2018/>
24. Wahlen, James M., Baginski, Stephen P., Bradshaw, Mark (2015). Financial Reporting, Financial Statement Analysis and Valuation: A Strategic Perspective. 8th edition. Boston, MA : Cengage Learning.
25. Fursova V.A., Mizik O.V. (2012). Investicionnyj analiz Apple inc. Razrabotano Fivex

Analytics Group dla kompanii Onlajn-kapital. [Investment analysis of Apple inc. Worked out by Fivex Analytics Group for On-line-capital company]. Retrieved from www.onlinecapital.kiev.ua/research/download.php?id=2&ga=1. [in Russian].

26. Sterling, Craig & Burkett, Austin. (2012). EvaDimensions Analysis of Amazon, eBay, Apple, and Google The Path to Financial Truth. Retrieved from evadimensions.com/.../evaDimensions%20Analysis%20of%20AAPL%20AMZN%20EBAY

27. International standard ISO 10668. (2010). Brand valuation. Requirements for monetary brand valuation First edition. Retrieved from <http://farsi.tpo.ir/uploads/iso%5B1%5D.pdf>.

28. Sivec, S.A. (2001). Statisticheskie metody v ocenke nedvizhimosti i biznesa. [Statistical methods in

the real estate and business evaluation]. Zaporozh'e. [in Russian].

29. Aswath Damodaran. (2009). Valuing Companies with intangible assets. Retrieved from <http://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/>.

30. Ycharts.com (2019). Apple Inc Historical SG&A Expense (Quarterly) Data Definition Retrieved from https://ycharts.com/companies/AAPL/sga_expense

31. Markus, Ja.I., Pozdnjakov, Ju.V., Maksymov, S.J., Shalajev, V.M., Bulgakova, S.A., Zajceva, V.G., Nef'odov, O.V., Markus, V.V., Chashchyn, Ju.G., Malysheva, K.O. (2018). Kontrol' jakosti robit z ocinky majna (recenzuvannja, ekspertyza). [Control of property evaluation works quality (criticizing, examination)]. Praktyka ocinky majna [Practice of property evaluation], 3, 54. [in Ukrainian].

Продіус О.І.

*к.е.н., доцент, завідувач кафедри менеджменту
Одеський національний політехнічний університет,
Одеса, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО РОСТУ ЕКОНОМІКИ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД

Prodius O. I.

*PhD. in Economics, associate professor,
head of the Department of Management,
Odessa National Polytechnic University
Odessa, Ukraine*

RESEARCH FEATURES OF ENTERPRISES MODERN INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE ECONOMIC GROWTH: FOREIGN EXPERIENCE

Annotation. The article deals with the research features of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth. The foreign experience of enterprises innovative development is emphasized. The concept definition of “enterprises innovative development” is developed. The models of innovative development that are specific for the countries of different development level are highlighted. The essence of: the Euro-Atlantic model, the East Asian model, the alternative model, and the model of «triple spiral» are discovered. In the process of research implementation it is defined, that each of the considered models of innovative development has its own advantages which are realized at operating conditions of one or another country.

Key words: innovative development, inclusive growth, economy, foreign experience, models of innovative development.

The problem statement. Due to strengthening of globalization and competitiveness level in the world, formation of the methodological and methodical principles of countries' CAE increase today acquires the special actuality of features research of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth: foreign experience. Unfortunately, at present Ukrainian economy does not fit the context of modern scientifically technological and innovative development strategies of European socio-economic space.

Innovativeness is a determining feature of modern scientific and technical, entrepreneurial, socio-economic and all public processes. Ukraine's fate depends on the acquirement of innovative development mechanisms: whether it will

move in the direction of including to the number of the developed countries, whether it will remain a stagnant country on the roadside of scientific and technical and social progress. It is concerned with general principles of social development, in keeping with them there is a transition from mainly reproductive to the innovative type of development in the world. Innovativeness – it not only a key to a dynamic development, welfare, personal success, but also a means of a country's sovereignty, its competitiveness in the super complicated modern world. In the last decades the problem of innovative policy formation and realization increasingly come into the notice not only among scientists but also business leaders and political figures. Innovations influence the socio-economic development can result in radical structural changes in economy and

society and considerably influence on all the cost creation chain – from suppliers to the end users. At the same time the innovative policy depends on the different subsystems of the general socio-economic system, whose structural descriptions and management mechanisms influence the political processes and proper results. It means that in any country it is necessary to develop the successive interdisciplinary flexible set of political tools in the field of innovations and activity related to them. The developed world countries actively use innovations in competitive activity on the world markets. They are gradually approached by fast-growing countries, in particular some Asian countries.

Today Ukraine also belongs to the countries which declare the innovations importance for the decision of the country's urgent socio-economic problems. At the same time structurally technological changes which have taken place in the independence years had elemental character to a great extent, and the basic mechanisms of growth continue to be concentrated in the group of industries, whose competitiveness mainly depends on the extensive productive factors usage and needs in relation to a low level in innovative activity, based on the export of raw material commodities and products of lower productive redistributions, which stipulates the low economy competitiveness, unequal exchange and considerable country's lag in socio-economic development.

The problems urgency is determined by the necessity of the most rapid economy transformation on the innovative development rails. Overcoming the crisis consequences and switching to sustainable growth direction depends on efforts efficiency of the state and business in the context of economy diversification processes development, its increase level, innovativeness and creation of conditions for realization of population's capabilities which in Ukraine has the European level of education.

Analysis of recent researches and publications.

Such scientists were engaged in theoretical and practical features research of countries' innovative development in the world technological development: D. Vadsorf, M. Hrubert, M. Meshko, M. Rykhtyk, T. Stadt and others.

A significant contribution in the problematic study of features of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth was made by such foreign scientists: A. Hradov, P. Druker, P. Zavlin, S. Ilienikova, M. Kondratiev, S. Kuznets, E. Mensfield, H. Mensh, A. Nikolaiev, B. Santo, D. Sakhal, R. Solou, B. Tviss, J. Tirole, P. Fatkhutdinov, P. Forrester and others. The financing issues of innovative processes in the necessity conditions of the model of innovative development were investigated by the following domestic scientists: I. Aliksieiev, A. Biliuk, V. Boponos, D. Vankovych, V. Hlushchenko, N. Demchyshak, Ya. Dropa, I. Yepifanova, I. Zhuhan, V. Yokhna, V. Kovalenko, O. Kolodiziev, V. Kostetskyi, M. Krupka, O. Melnyk, C. Onyshko, V. Oparin, Yu. Pasichnyk, S. Filyppova, L.

Fedulova, B. Pshyk, I. Pevak, P. Svyderskyi, V. Stadnyk, V. Fedosov, Z. Yurynets and others.

Despite the importance of the current scientific developments, the issue requires further study in the field of its improvement in terms of present-day requirements. In particular, there is a need to deepen the content of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth: foreign experience. Further development requires a set of issues related to defining the state and finding priorities in the formation of providing innovative system, which corresponds to the national economy innovative development strategy.

The problem urgency, the theoretical and practical needs of practice, the importance and significance of these issues have led to the choice of topic, goal setting and research objectives.

The aim of the article is to carry out a theoretical analysis and empiric features research of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth: foreign experience.

To realize the purpose of the study, it is necessary to solve the following problems:

- to find out the features of enterprises modern innovative development;
- to analyze the content of enterprises development in the conditions of inclusive economic growth;
- to consider the factors of enterprises modern innovative development realization in the conditions of inclusive economic growth;
- to investigate the foreign experience of enterprises modern innovative development.

The main part of the article. The traditional economic systems usually pursue the aim of the economic growth and prosperity, however, the economic growth does not always cause the intensive economic development. Countries with economies in transition must complexly take into account factors, that are necessary for economic development. In economic science and practice the implementation issues of new theory of economical development, which takes into account the innovative orientation of technological, administrative, organizational, institutional and other system transformations in the world economy [1-3]. The stable economy growth in each industrial branch of a country's economy depends on the development level of innovative sphere. Providing of swift and dynamic growth needs the proper level of technical, technological, scientific and staff supplying, introduction of new innovative projects and proper defense of scientific, innovative, intellectual and informative property of enterprises and their developments which are the innovative safety issues, as a component of enterprises economic security.

One of the first interpretations of the category "economic growth" was given by C. Kuznets in the work "The Economic Growth Measurement". By the analogy with classic determination of a living organism growth he interprets the economic growth as a process, which consists of separate co-operations as a result of which an economic matter enters national economy and

is transmitted from one its part to the other one. In researches which were published later, under the economic growth he already understands the long-term increase of a holding's ability to provide the most various necessities of population by more effective technologies and proper institutional and ideological changes. He also notices, that an epochal innovation which characterizes a present economic epoch consists in the extended application of science for solving problems of economic production [7-9].

Unfortunately, in Ukraine the economic growth is achieved mainly by extensive, resource-consuming and provided a way mainly due to the development of extractive sector industry branches, ignoring the creation of intensive economic development due to the innovative model of economic development which testifies to low efficiency of political and economic decisions, not able to provide steady country's socio-economic development and increase its inhabitants' welfare level.

Thus, quota of expenditure on innovative developments in the total sum of state expenditures is 6 – 7 % in the USA, 4 – 5 % in France, Germany, Great Britain, Italy, 3 – 3,5 % in Japan. In Ukraine, in obedience to the law of Ukraine «On scientific and technical activity» – 1,7%. Positive is the fact that the state takes the lead and is the scientific programmes coordinator (in particular Conceptions scientifically technological and innovative development of Ukraine, Innovative development strategies of Ukraine on 2010–2020 in the conditions of globalization challenges and others) which have an important national value for the decision of problems of country's economy innovative development.

The contents of «innovations» was published in J. Schumpeter's work in 1913 «Theory of economic development» as such, and consists of five basic constituents:

- new commodities introduction (commodities which a consumer is not acquainted with, or commodities of a new kind);
- introduction of a new method of products manufacture (a method that has not been used in this production field before);
- a new market opening, whereon this country's industry branch has not been presented;
- new source of raw material and semi-finished products conquest;

- a new organizational structure introduction in any industry.

Thus, an innovation is specific social activity (function) which is carried out within the economic sphere framework with a commercial purpose, while an invention can be conducted everywhere, by somebody without the commercialization purpose.

In accordance with a modern international standard, fixed in the documents of the European commission, an innovation is examined as the final result of creative activity, that has obtained embodiment as the newest or improved products which will be realized at the market, or a new or an improved technological process which is used in practical activity [1].

Enterprises innovative development in the conditions of inclusive economic growth are innovations which are called to bring profit or result in cardinal changes in the activity of an enterprise or a state in ultimate total. The innovations establishment process begins with an idea, which through intention grows into an innovation or inventions which under act of business-environment factors and commercialization process become innovations.

The main implements of inclusive growth achievement are: investments realization in a human capital, new workplaces creation, providing economy structural transformation, development and realization of progressive tax policy, social protection effective system organization, prevention of discrimination, social integration providing of a company's separate members, a strong institutional base creation [2].

International experience of enterprises innovative activity formation and development has made a considerable way and proves that there are typical models of innovative development, namely:

- Euro-Atlantic (Great Britain, Germany, France, etc.);
- East Asian (Japan, South Korea, Hong Kong, Taiwan);
- Alternative (Thailand, Chile, Turkey, Jordan, Portugal, etc.);
- «triple spiral» model (The USA, a series of European countries).

The table. 1. ranks top ten countries during 2015–2019 after the development level of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth.

Table 1

Top ten countries ranking during 2015–2019 according to innovations development

2015	2016	2017	2018	2019
South Korea	South Korea	South Korea	South Korea	South Korea
Japan	Germany	Sweden	Sweden	Germany
Germany	Sweden	Germany	Singapore	Finland
Finland	Japan	Switzerland	Germany	Switzerland
Israel	Switzerland	Finland	Switzerland	Israel
The USA	Singapore	Singapore	Japan	Singapore
Sweden	Finland	Japan	Finland	Sweden
Singapore	The USA	Denmark	Denmark	The USA
France	Denmark	The USA	France	Japan
Great Britain	France	Israel	Israel	France

According to the analysis result level of the innovation development one can say that the first place during the period under review remains after South Korea. One of South Korea's innovative development features is the state's purposeful support of mainly large companies in particular. Each of the countries, which is included in top ten leaders, develops itself after the innovative typical model.

An Euro-Atlantic model (traditional) is a model of complete innovative cycle – from innovation forming to applying in an industry. This model is used in the West European countries, where all the elements of research works are presented, namely developed: fundamental and applied science, test items development, their start-up.

In these countries (Great Britain, Germany, France and others) the state pays large attention to commercialization, innovative projects financing (grants), stimulation of research direction enterprises creation at higher education institutions. Methods, which are used for innovativeness stimulation in Great Britain, France and Germany, are sufficiently wide: from business incubators creation to young specialists integration which are able to initiate technological innovations.

The East-Asian model of innovative development is peculiar to the countries of East-Asian region, such as: Japan, South Korea, Hong Kong, China, Singapore. In such innovative systems models the fundamental ideas formation stage is absent. Countries that apply such innovative development model are oriented on the highly technological products export, but adopt technologies at the countries of «traditional» model.

The alternative model of innovative development is mainly used in agricultural countries, for example, in Thailand, Chile, Jordan, Portugal, Turkey. It is also used in countries, where agriculture plays a key role in economy. In such countries raw material inventory is particularly absent, and also potential in the area of fundamental and applied science. Hereupon not only the fundamental and applied science block but also highly technological component are poorly presented or in general absent in the innovative systems of these countries.

The countries of innovative development alternative model in the innovative policy, as a rule, emphasize on staff training in the spheres of economy, finances, management, sociology and labour psychology, and also on development of separate branches of light industry, creative industry and recreation. Great attention is also paid to management

«growing» for the local representative offices of multinational corporations, world participating banks, international political structures, etc. It should be noted that such a re-orientation of innovative development from the high-tech to the high-hume often allows a very high level of economic respect to be achieved.

The model of «triple spiral», so-called «Triple Helix Model», has recently got a considerable distribution. The model of «triple spiral» has got most development in the USA, and it separate elements – in some developed countries of Western Europe, Nordic countries. It is based on the network mechanism of actions concordance and public consensus formation at making decision, which is based on the collaboration principle. The model of «triple spiral» is built in accordance with the inter-structural co-operations mechanism, which arise up as the result of economy and company development and lead to hybrid organizations appearance, which execute both traditional and unacceptable for them in the society roles [4-6].

This model peculiarity consists of universities, enterprises and state co-operation, on every stage of innovative product creation. Such partnership is given as a hybrid social construction, basic properties of which is crossing of three plurals of relations and increased adaptability to the changes which take place in the external environment.

The innovative development model according to a «triple spiral» includes three basic elements:

I. in a society, based on scientific knowledge, characteristic strengthening of universities role in co-operation with industry and government;

II. three institutions – university, business, authority strive to collaboration, here an innovative constituent takes place from this co-operation;

III. in addition to traditional functions each of three institutions partly undertakes a role of the other one.

In Ukraine one distinguishes three types of innovative models of economies development (Fig. 1):

1) a resource model without a highly technological production (natural resources → production → money);

2) an innovative model (money transformation on research into knowledge → knowledge transformation into workers trade and innovations → innovations converting into commodities → money);

3) an intellectually donor model (brief variant of model (II), of which the production stage is derived.

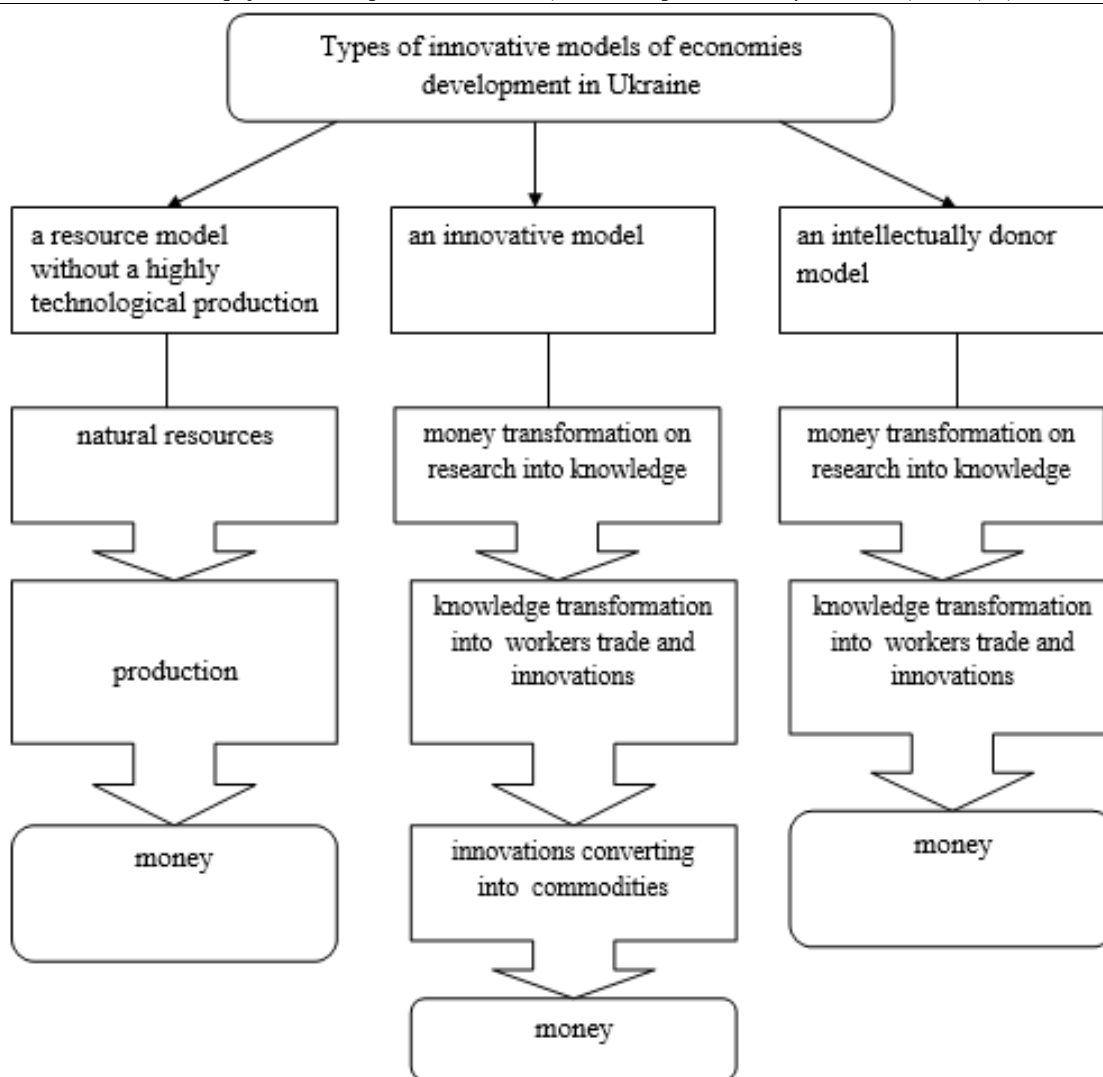

Fig. 1. Types of innovative models of economies development in Ukraine

As indicated by the practical experience of world countries with different level and economic development efficiency, the second model of economic recreation is the most effective. However, in Ukraine the first and third models prevail today: resource without a highly technological production (I) and intellectually donor (III). The mentioned models in a strategic prospect have a low efficiency level, as they result in country's resources exhaustion, to the factors leakage of national economy production to overseas and do impossible for providing of high indexes of population's welfare level.

Thus, as world experience has shown, most effective basic institution, where the noted co-operative work of innovative creation, higher educational institutions, material and technical and skilled resources which can provide all stages of innovative cycle and unite other – business enterprises and public institutions are concentrated in which, including research institutions and state grantors or state order.

A main formal barrier on this way in Ukraine is a budget-free organization status of overwhelming amount of leading universities and academic research institutions. According to the regulatory framework in place this status does not allow them to have an income

from own commercial activity, that restricts their motivation to work on the innovative cycle final stage. Therefore it is very important to allow enterprise universities to get an income from innovative activity.

One of the effective forms of providing of higher educational institutions, business enterprises and public governmental and research institutions co-operative innovative activity, can be restrictions cancelling in entering into contracts about joint activity for research works implementation and works realization from the technologies transmission for budgetary organizations, which take part in joint innovative activity formation within the innovative model framework of «triple spiral». For this purpose it is also possible to involve privately public partnership mechanisms.

An important direction of innovative activity normative base stimulation improvement in Ukraine must become acceptances of the statutory provisions offered by specialists, which allow the partners of «triple spiral» model to combine their financial resources for the co-operative innovative project realization, in other words jointly use the money of both business structures and own money of universities and scientific institutions, and also budgetary facilities, from different state funds and programmes.

As a result of continuous co-operation between the basic institutional sectors of the national innovative system new knowledge is created which with the help of communications spreads between all economic agents, that gives the system integrity and dynamic firmness. The amount and speed of local triple spirals formation depends on the development level of partner environment, and consequently the country's capacity for innovative development.

Conclusions and perspectives for further researches. Thus, global tendencies of world economy testify to the innovations growing role in formation of national economies competitiveness and their structural constituents. In this connection scientific based understanding of processes, connected with introduction of innovations, must be taken into account in strategy of enterprises, industries, regions and economy financial activity on the whole. Unsatisfied condition of scientific and technical sphere development, prevailing of low-tech productions, necessitate insufficient level of Ukraine's innovative potential usage.

Foreign experience of innovative activity different types formation testifies that today most countries reconstruct the economy on innovative directions, electing the most adequate national features model. Therewith the model and instruments choice of innovative activity support is in a great deal conditioned upon the economic development level, the national systems features of education and science, and also is dependent upon the institutional constituent.

As our conducted analysis has shown, today successful innovative activity begins mainly on small and middle-sized enterprises. This collision can be solved by application of «triple spiral» administrative model, when it is combined innovative potential of universities and scientific institutions, which provides effectiveness of the innovative cycle first stages with production potential of enterprises which are able to commercialize these scientifically technological achievement. In Ukraine we have considerable financial potential for economic basement creation of the «triple spiral» administrative model introduction in the national innovative system. Every institutional constituent of innovative cycle, working separated, is not able effectively provide eventual commercial outcome of the created innovation. It takes place because each institution falls short of a creative collaboration and drawing on accomplishments, got by the other institution, which works on another stage of innovative cycle. Accordingly, low eventual innovative effectiveness of every innovative process limits the personal interest of investors in innovative processes financing. Provided that it concerns both private and state, investors, including Ministry of finance.

The administrative model of «triple spiral» allows to remove the noted failing, successfully to destroy innovations on the final commercial stage of innovative cycle, which will create a positive financial result which will attract investors for all institutional constituents of administrative model of «triple spiral».

Further researches can be focused on of existing innovative models improvement, which it is expedient to use on domestic enterprises, taking into account their location features and strategic orientation character. Theoretical generalization and analysis of features of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth: foreign experience can be used in future for more detailed study of this problem. Practical results can be used by economists, teachers, and also in the process for determination of enterprises modern innovative development in the conditions of inclusive economic growth.

REFERENCES

1. Денисов К.В. Промислова політика регулювання інноваційної модернізації виробничих процесів у чорній металургії // Проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 56.
2. Луговий В.І. Механізми фінансування дослідницько-інноваційної діяльності університетів у США. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України», 2 жовтня 2015р. 2015. – С.20.
3. Прохорова В.В. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування / В. В. Прохорова, В. М. Проценко, В. І. Чобіток. – Харків: УІПА, 2015. – 291 с.
4. These Are the World's Most Innovative Countries[Electronic resource]: – Mode of access: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-22/germany-nearly-catches-korea-as-innovation-champ-u-srebounds>
5. Філіппова С.В. Інноваційні стратегії та інноваційні технології // Економічний журнал Одеського політехнічного університету. – 2018. – №1 (3). – С. 49-61.
6. Продіус О.І. Інклюзивні інновації в контексті соціальної відповідальності підприємства // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – № 14. – С. 84-87.
7. Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку // Економіка: реалії часу. – 2016. – № 3(25). – С.56-65.
8. The Inclusive Growth and Development Report 2017 [Electronic resource]: Insight Report the World Economic Forum. – January 2017. – Mode of access: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf
9. Darvas Zsolt An anatomy of inclusive growth in Europe [Electronic resource] / Zsolt Darvas, Guntram B. Wolf // Bruegel 2016. – Pp. 106. – Mode of access: http://bruegel.org/wp-content/uploads/2016/10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf

Sukhonos M.

doctor of technical science, professor,

Vice-Rector on scientific work,

Professor of the Department of Project Management

in Urban and Construction,

O.M.Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Stamatin O.

candidate of economical science,

self employed

Suchonos Maria,

córka Konstantego

Doktor nauk technicznych, profesor,

Prorektor ds. Pracy Naukowej,

Profesor Katedry Zarządzania Projektami w Gospodarce Miejskiej i Budownictwie,

Charkowski Uniwersytet Narodowy Gospodarki Miejskiej im. A. N. Beketowa

Stamatin Aleksander,

syn Wiaczesława

Kandydat nauk ekonomicznych,

prywatny przedsiębiorca

ŚWIATOWE TRENDY W ZASTOSOWANIU BEZGOTÓWKOWYCH SYSTEMÓW PŁATNOŚCI W TRANSPORCIE PUBLICZNYM

GLOBAL TRENDS FOR USE OF CASHLESS FARE COLLECTION SYSTEMS IN PUBLIC TRANSPORT

Summary. The aim of the article is to analyze the global trends in the development of electronic cashless payment systems in urban public transport in order to justify feasibility of the introduction of cashless payment for travel by electric transport in Ukraine and to establish firm control over the passenger turnover in the sphere of provision of transport services by means of implementation of adequate systems that, on the one hand, will allow solving the issue related to the collection of revenue, and, on the other hand, will enable optimizing the route network of over-land electric transport and developing condensed and rational schedules of subway train movement. The article analyzes the actual status of applicable in public transport fare collection systems and passenger-counting systems that exist in the world (Europe, Asia, examples of Africa and Latin America). The necessity of the speedy implementation of such systems in all cities with public transport has been justified.

Adnotacje. Celem artykułu jest analiza globalnych trendów rozwoju elektronicznych systemów płatności bezgotówkowych w miejskim transporcie publicznym w celu uzasadnienia możliwości wprowadzenia płatności bezgotówkowych za przejazd w transporcie elektrycznym na Ukrainie, a także ustanowienie dokładnej kontroli nad ruchem pasażerskim w zakresie świadczenia usług transportowych poprzez wdrożenie odpowiednich systemów, co pozwoli z jednej strony - rozwiązać kwestie związane z poborem opłat za przejazd, a z drugiej - zoptymalizować sieć tras naziemnego transportu elektrycznego oraz usprawnić i zrationalizować rozkłady jazdy pociągów metra. W artykule przeanalizowano obecny stan istniejących na świecie (Europa, Azja, przykłady w Afryce i Ameryce Łacińskiej) systemów opłat za przejazd oraz systemów liczenia pasażerów w transporcie publicznym. Uzasadniona jest niezbędność jak najszybszego wdrożenia takich systemów we wszystkich miastach z transportem publicznym.

Key words: *public transport, automated fare collection system, passenger-counting system*

Słowa kluczowe: *transport publiczny, zautomatyzowany system płatności za przejazd, system liczenia pasażerów.*

Opis problemu. Rozpowszechnianie się systemów płatności bezgotówkowych na rynku pieniężnym i w globalnym systemie bankowym, spowodowało szereg transformacji, które wpłynęły nie tylko na transformacje gospodarcze, techniczne, technologiczne i sprzętowo-programowe wielu dziedzin gospodarki światowej, ale także i na umysły ludzi. Elektryczny transport miejski (tramwaj, trolejbus, metro), jako jeden z najbardziej odpowiedzialnych obszarów w gospodarce, który zapewnia przemieszczenie większości pracowników do ich miejsc pracy, stopniowo przechodzi na

elektroniczne systemy płatności za swoje usługi. Na świecie istnieje ponad sto takich systemów, jednak nie wszystkie one wykazały swoją żywotność.

Opłata za przejazd jest jednym ze źródeł napełniania budżetu firm transportowych - przewoźników ludności, które w wielu krajach niestety pozostają dotowane, obciążając budżety lokalne.

Tylko poprzez badanie istniejącego światowego doświadczenia i dostosowanie go do obecnych skomplikowanych warunków rynkowych, opierając się na naukowo-uzasadnionych i zważonych decyzjach, najnowszej wiedzy w zakresie mechanizmów

zarządzania przedsiębiorstwem, oraz poprzez połączenie polityki z gospodarką, można zapewnić ciągłe funkcjonowanie miejskiego transportu elektrycznego.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Coraz więcej artykułów w czasopismach naukowych poświęconych jest kwestiom korzystania z płatności bezgotówkowych w elektrycznym transporcie miejskim, co podkreśla znaczenie tego tematu. Jeżeli 10 lat temu autorzy [1-6] byli prawie pionierami tego tematu w dziedzinie ukraińskiej nauki ekonomicznej, to z każdym rokiem zajmuje się tym coraz więcej ukraińskich [7-14] i światowych [15-19] naukowców. Istnieją badania dotyczące bezkontaktowych płatności drogowych w powiązonym sektorze - podmiejskim transporcie kolejowym [20].

Nierozwiązana przedtem część analizowanego problemu. Pomimo zainteresowania europejskich i światowych naukowców procesami zarządzania opłatą za przejazd transportem publicznym, pozostaje wiele problemów związanych z powszechnym wprowadzaniem mechanizmów automatyzacji, oceną jej efektywności ekonomicznej i społecznej, a także modelowaniem procesów zarządzania w celu przewidywania ekonomicznej efektywności jej wykorzystania. W tym celu należy przede wszystkim przestudiować światowe doświadczenie, zalety i wady, a także trudności związane z zagadnieniem poruszonym w tym artykule.

Określenie zadania. Celem artykułu jest analiza globalnych trendów rozwoju elektronicznych systemów płatności bezgotówkowych w miejskim transporcie publicznym w celu uzasadnienia docelowości wprowadzenia płatności bezgotówkowych za przejazdy w transporcie elektrycznym na Ukrainie, a także ustanowienie dokładnej kontroli nad ruchem pasażerskim w zakresie świadczenia usług transportowych poprzez wdrożenie odpowiednich systemów, co pozwoli z jednej strony - rozwiązać kwestie związane z poborem opłat za przejazd, a z drugiej - zoptymalizować sieć tras naziemnego transportu elektrycznego oraz usprawnić i zrationalizować rozkłady jazdy pociągów metra.

Ponadto, **celem tego artykułu** jest podsumowanie i uogólnienie w jednej pracy naukowej światowych doświadczeń, związanych z wykorzystaniem systemów płatności bezgotówkowych w transporcie publicznym oraz ujawnienie światowych tendencji rozwoju tego segmentu gospodarki transportowej.

Przedstawienie głównego materiału. Podążając ścieżką integracji europejskiej, Ukraina, podobnie jak inne kraje w Europie i na świecie, rozpoczęła wprowadzanie zautomatyzowanego systemu pobierania opłat za przejazd w transporcie publicznym. Takie systemy są już stosowane w kilku miastach (o różnych poziomach dostosowania). Według danych, dostępnych autorom artykułu, obecnie żadne miasto na Ukrainie nie wdrożyło jeszcze w pełni elektronicznych systemów płatności w miejskim transporcie publicznym, z powodu braku wystarczających środków finansowych, trudności w poszukiwaniu inwestorów oraz niedoskonałe dostosowanie kompleksu

programowo-technicznego. Lecz pierwsze kroki w tym kierunku dokonują rady miast i przewoźnicy Lwowa, Tarnopola, Białej Cerkwi, Połtawy, Dniepru, Charkowa i Kijowa.

Koncepcje budowy systemów opłat za przejazd w tych miastach zorientowane są na osobiowości przedsiębiorstw transportu elektrycznego każdego z nich. Zunifikowanymi pozostają podejście do wprowadzenia biletu elektronicznego, cele, zadania oraz główne uzasadnienia jego wprowadzenia. Na przykład we Lwowie projekt biletu elektronicznego został opracowany wspólnie z PrivatBankiem, opłaty dokonuje się za pomocą bankowości internetowej poprzez kod QR, a także poprzez terminale w transporcie elektrycznym. Za pomocą tego można zarządzać trasami i otrzymywać online raporty o płatnościach. Na oficjalnej stronie Lwowskiej Rady Miejskiej jest napisane: "Według optymistycznego scenariusza, do stycznia 2020 r. cały lwowski transport publiczny będzie objęty biletami elektronicznymi". Więcej informacji na temat stosowania kodów QR we Lwowie, jego zalet i wad, szczegółowo opisano w [8]. Innym przykładem jest Tarnopol, gdzie system biletów elektronicznych został wprowadzony jako jeden z pierwszych na Ukrainie w 2014 r. W tym celu Rada Miejska przyjęła odpowiedni program i, na podstawie konkursu, wybrała inwestora, który za pewien procent od zysków przewoźników, zamontował walidatory w całym transporcie publicznym w mieście, wprowadził plastikowe bilety elektroniczne i opracował oprogramowanie do zautomatyzowanego systemu poboru opłat za przejazd i ewidencji pasażerów, a także wdrożył GPS monitoring. Więcej informacji na temat doświadczenia Tarnopola mieści się w [7, 8, 21, 22].

Lecz celem niniejszego artykułu, jak wyżej stwierdzili autorzy, jest analiza światowego doświadczenia, związanego z wykorzystaniem elektronicznych systemów płatności w transporcie publicznym.

W światowej praktyce zarządzania miejskim transportem publicznym wykorzystywane są głównie trzy modele: administracyjny (Francja, Kanada, USA), rynek regulowany (Czechy, Polska, kraje bałtyckie i Skandynawia), wolny rynek (Wielka Brytania, kraje Ameryki Południowej) [12, 33]. Największej popularności, według tychże źródeł, zyskał model rynku regulowanego. Na przykład w Finlandii, która jest uważana za pierwszy kraj, który testował płatności bezgotówkowe w transporcie publicznym w latach 80-tych minionego stulecia, opłaty za przejazd zależą od czasu podróży i trasy [7]. Zarządzanie według modelu regulowanego rynku sprawiło, że fiński system transportu miejskiego jest jednym z najbezpieczniejszych i najbardziej oszczędnych na świecie. Kolejnym pozytywnym przykładem jest holenderski system transportu miejskiego. Tam jedynym rodzajem opłaty za przejazd jest 5-letnia karta mikroprocesorowa, której można używać we wszystkich rodzajach transportu publicznego. Karta nie jest spersonalizowana i ma funkcję zwrotu niewykorzystanych pieniędzy. Osobliwością systemu transportowego tego kraju środkowoeuropejskiego jest

rejestracja pasażerów zarówno przy wejściu, tak i przy wyjściu z transportu. Jeżeli nie zarejestrować karty przy wyjściu, to naliczanie kwoty nie zostanie zatrzymane [7]. Oznacza to, że karta różni się w zależności od odległości podróży.

We Włoszech wprowadzono jednolity system płatności elektronicznych w transporcie publicznym dla całego regionu [15]. W okręgu administracyjnym Piemont od 2014 roku działa elektroniczny system sprzedaży biletów, co jednocześnie jest wiarygodnym źródłem informacji o ruchu pasażerskim. Wykorzystanie danych ze smart-kart umożliwia szczegółową analizę czasu i odległości ruchu każdego pasażera, a także pozwala śledzić łańcuchy podróży. Na podstawie tych danych system automatycznie oblicza wydajność tras i współczynniki obciążenia taboru. Dane są uważane za wiarygodne zarówno pod względem dopuszczalnego błędu w obliczeniach, jak i ochrony danych osobowych pasażerów.

Przez ostatnie 20-25 lat operator transportu publicznego w Dreźnie (Niemcy) z powodzeniem został przekształcony z byłego przedsiębiorstwa socjalistycznego w nowoczesną firmę. On, podobnie jak i wszyscy ukraińscy przewoźnicy, cierpiał z powodu braku inwestycji, braku wsparcia ze strony władz miejskich i państwowych, niską rentowność oraz społecznie zorientowany system taryfowy. Firma pozostała pod kontrolą gminy, ale została całkowicie zrestrukturyzowana: utworzono spółki-córki i filie, odpowiedzialne za specjalizowane obszary działalności, działy sprzedaży i marketingu zostały istotnie powiększone, a personel zredukowany. Po wdrożeniu tych oraz innych środków (ujawnieniu powiązań między różnymi miejskimi przedsiębiorstwami komunalnymi w mieście i zniesieniu ich), Rada Miejska Dreźna dosięgła dodatniego przyrostu wskaźnika pokrycia wydatków przez operatora transportowego z 16,8% w 1990 r., do 78,1% w 2011 r., rozładowując tym samym budżet lokalny. Umożliwiło to ukierunkowanie funduszy na następujące cele: zakup nowego nowoczesnego nisko-podłogowego i energooszczędnego taboru, wprowadzenie jednolitego inteligentnego systemu zarządzania transportem, uzyskanie priorytetu przez transport publiczny na światłach, zoptymalizowanie sieci tras, zwiększenie informowania pasażerów, rzetelne czyszczenie przystanków. I najważniejsze, co pod tym względem osiągnęły lokalne władze, to wprowadzenie zintegrowanego elektronicznego bezgotówkowego systemu płatności w transporcie publicznym, zróżnicowanego dla różnych grup konsumentów: bilet w jedną stronę, bilet dzienny, bilet wielokrotny, bilety tygodniowe i miesięczne (z różnymi taryfami za przejazd). Ponadto wszystkie bilety mają możliwość przesiadki na trasy różnych operatorów transportowych. Pojawiły się nowe ulepszone systemy sprzedaży - terminale na przystankach i w tramwajach, a także urządzenia do druku biletów e we wszystkich autobusach. Dreźnieński operator transportowy wprowadził również system sprzedaży biletów elektronicznych na smart-kartach oraz system sprzedaży biletów elektronicznych za

pomocą telefonów komórkowych. Następnie wprowadzono system "Be in / Be out" - rejestracja przy wejściu i wyjściu z pojazdu, co pozwoliło na automatyczne obliczenie opłaty za przejazd, w zależności od miejsca wsiadania i wysiadania pasażera. Taryfy stały się jeszcze bardziej elastyczne, co wpłynęło na dalszy przyrost liczby pasażerów w transporcie miejskim.

W Warnie (Bułgaria) działa zautomatyzowany system sprzedaży biletów zgodnie z koncepcją, opracowaną dla tego miasta, która "ma na celu poprawę jakości usług oraz obniżenie kosztów utrzymania transportu publicznego w mieście". Wprowadzenie nowoczesnego zautomatyzowanego systemu, umożliwia operatorowi transportu gromadzenie danych statystycznych, dotyczących opłat za przejazd, w celu planowania bieżącej pracy oraz perspektyw rozwoju masowego transportu publicznego w tym kurorcie i mieście portowym. System wykorzystuje bezkontaktowe karty wielokrotnego użytku z możliwością wielokrotnego uzupełniania kwoty na karcie, papierowe bilety na jedną podróż (sprzedaż odbywa się za pomocą automatów sprzedających karty i bilety odpowiednio). Biorąc pod uwagę specyfikę miasta, w którym jest wielu turystów, istnieje możliwość zapłaty za przejazd gotówką w salonie transportu. Kontrola zgodności pobierania opłat dokonują kontrolerzy, którzy korzystają z urządzenia mobilnego.

Osobliwości rynku azjatyckiego są bardzo odmienne dla krajów rozwiniętych i słabo rozwiniętych. Jeżeli na przykład w Chinach, które rozwijają się obecnie w niespotykanym dotąd tempie, popularna jest opłata za przejazd za pomocą urządzeń mobilnych i oczekuje się, że w najbliższej przyszłości pokryje ona ponad 65% wszystkich dokonywanych płatności [19], to dla Filipin, gdzie duży odsetek ludności żyje poniżej granicy ubóstwa, nie zważając na wprowadzony elektroniczny system płatności (we wrześniu 2015 r.), podstawowym środkiem płatności za przejazd pozostaje jednorazowy bilet papierowy [16]. Według tego źródła filipiński system transportu publicznego stosuje różnorodne środki (aż do zmiany kierowników przedsiębiorstw i radykalnej zmiany całej struktury zarządzania) w celu promowania smart-kart (z okresem ważności 4 lata) dla dokonania opłaty za przejazd, ale ponad połowa pasażerów nadal korzysta z jednorazowych biletów. Na Filipinach koszt biletu zależy od odległości podróży, bilety ulgowe są spersonalizowane i wydawane przy składaniu i wydawaniu odpowiednich zaświadczeń, studenci nie korzystają z ulg. Chociaż wykorzystanie smart-kart stopniowo rośnie, tempo wzrostu nie satysfakcjonuje filipińskie firmy transportowe. Kluczowe wnioski z badania rynku azjatyckiego pokazują, że tylko grupy z wysokim poziomem wykształcenia, o stabilnym dochodzie lub o stabilnej pracy, korzystają ze smart-kart, a pasażerowie o niskim poziomie wykształcenia, o niskich dochodach lub niepewni pasażerowie - wolą bilety jednorazowe.

W Hongkongu transportowe smart-karty są przeznaczone nie tylko dla transportu, ale także i do

innych celów. Można ich używać do płatności w sklepach, restauracjach oraz do płatności w Internecie [23, 24]. W Seulu (Korea) korzystanie ze smart-kart zapewnia dużą ilość zniżek na usługi transportowe w porównaniu do biletów papierowych [25]. W Guangzhou (Chiny), gdy pasażer korzysta ze smart-karty ponad 15 razy z rzędu, to do końca miesiąca naliczana jest zniżka w wysokości 40% za każdą kolejną podróż [26]. W Tokio, Singapurze i Kuala Lumpur ten sam typ smart-karty nadaje się do stosowania we wszystkich rodzajach transportu publicznego [27, 28, 29]. W Tokio, Hongkongu i Seulu pasażerowie mogą zwrócić pieniądze, wcześniej zapisane na karcie transportowej [30, 31, 32].

W 2009 r. przy wsparciu Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju (EBOR), a także w ramach Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP), Akimat (urząd miasta) Ałmaty (Kazachstan) rozpoczął reformy transportu publicznego. Zaplanowano modernizację floty miejskiej, modernizację parków trolejbusowych i tramwajowych, znaczną poprawę jakości usług transportu miejskiego i integrację różnych rodzajów transportu (tramwaj,

trolejbus, autobus, metro) w zharmonizowany i właściwie funkcjonujący system miejskiego transportu publicznego, optymalizację sieci tras, kontynuację budowy metra i tzw. "lekkiego transportu kolejowego", uruchomienie centrum dyspozytorskiego, uruchomienie elektronicznego systemu sprzedaży biletów. W Ałmaty nazwano go "elektronicznym systemem biletowym". Czasem nazywany jest także "automatycznym systemem poboru płatności" (ASPP). Koncepcja wprowadzenia elektronicznych płatności bezgotówkowych w transporcie publicznym Ałmaty zawiera kilka punktów, z których pierwszy podkreśla "koniec płatności gotówkowych w transporcie", zapewniając jednocześnie współpracę między wszystkimi przewoźnikami. Wdrażany system oparty jest na trzech zasadach (poziomach), które zostały przetestowane na świecie w różnych projektach i wykonaniach: poziom 1 - płatność elektroniczna; poziom 2 - bilet elektroniczny; poziom 3 - automatyczne obliczanie taryfy. Podstawowe zasady trzech poziomów systemu przedstawione są na rys. 1 (w języku oryginału) [34].

Rys. 1. Podstawowe zasady trzech poziomów systemu wdrażania płatności elektronicznych w miejskim transporcie publicznym w Ałmaty (Kazachstan)

System elektroniczny, wprowadzany w Ałmaty, przewiduje rejestrację pasażerów przy wejściu i wyjściu z transportu, co nie jest wygodne dla pasażerów. System wykorzystuje jednocześnie i karty elektroniczne, i papierowe bilety jednorazowe. Są także ulgi dla pasażerów, którzy płacą 50% ceny biletu (uczniowie, studenci uczelni średnich i wyższych, emeryci) oraz tych, którzy posiadają prawo do bezpłatnego przejazdu (inwalidzi i uczestnicy II Wojny Światowej, bohaterowie Związku Radzieckiego, bohaterowie pracy socjalistycznej, członkowie ich rodzin, dzieci w wieku do 7 lat).

Opracowanie koncepcji wprowadzenia biletu

elektronicznego w Taszkencie (Uzbekistan) ma swoje osobliwości, ale także i podobieństwa z koncepcjami innych miast azjatyckich. Elektroniczny system opłaty za przejazd transportem publicznym dla tego miasta został wprowadzony w celu przezwyciężenia negatywnych zjawisk, które dosłownie zalały transport miejski Taszkientu. Praktycznie na całym świecie uznano fakt, że "ręczny" system pobierania opłat za przejazd jest nieefektywny. Niska wydajność takiego systemu jest szczególnie widoczna przy rosnących napięciach społecznych i gospodarczych w kraju. Takie niepopularne środki jak podwyżki cen biletów, prowadzą do wzrostu oszustw zarówno wśród

konduktorów, jak i pasażerów. Najlepszym sposobem rozwiązania problemu dla Taszkientu zostało zautomatyzowanie całego procesu płatności za przejazd, co pozwoliło maksymalnie kontrolować wszystkie operacje: sprzedaż oraz dystrybucję biletów i dokumentów podróży, ewidencję faktycznie nadanych ulg pasażerom, kontrolę i nieważność biletów, kontrolę wejścia pasażerów do transportu, kontrolę prawidłowości dokonania opłaty za przejazd.

W Taszkencie poszli drogą zamontowania obrotowych bramek kontrolnych w transporcie, jako elementu zautomatyzowanego systemu płatności za przejazd. Koncepcja w Taszkencie jest następująca: w ramach starego systemu poboru przychodów, straty przewoźnika wynosiły od 35 do 70 % możliwych dochodów. Po zamontowaniu zautomatyzowanego systemu płatności za przejazd bez bramek, system pozwoli zwiększyć odsetek poboru dochodów o 30-35%, a zamontowanie bramek kontrolnych zapewni zbieranie przychodów w wysokości ponad 80% możliwej wartości. Okres zwrotu inwestycji z systemu w Taszkencie stanowi 6 miesięcy. System wykorzystuje smar-karty oraz smart-tokeny (dla jednej podróży). Pasażer powinien kupić kartę dla opłaty za przejazd w kasie biletowej albo otrzymać socjalną kartę na podstawie numeru identyfikacyjnego w służbie ubezpieczenia społecznego, podczas kupna karty spłaca się również kwotę zastawu, odpowiadającą jej cenie. Karta jest uzupełniana na dowolną kwotę. POS-terminale, zamontowane w pojazdach, przesyłają do serwera informacje o liczbie pasażerów i kwotach, spisanych z kart.

Zautomatyzowany system płatności za przejazd w autobusach miejskich został wprowadzony w Dakarze (ludność ok. 2,5 mln osób), stolicy Senegalu w Afryce Zachodniej. Pierwszym punktem koncepcji tego systemu jest: "wykluczenie z obrotu fałszywych środków płatniczych". Zautomatyzowany system płatności za przejazd w tym mieście rozróżnia płatności w zależności od odległości podróży (istnieją 4 strefy) i umożliwia wykorzystanie smart-kart, smart-tokenów i gotówki jako rodzajów płatności. System jest wyposażony w dyspozytorski system GPS. Dla warstw ludności, posiadających ulgi, przewidziano wykorzystanie spersonalizowanych map, które zawierają zdjęcie właściciela oraz informacje o jego kategorii ulg.

Charkowskie przedsiębiorstwo, które zajmuje się projektowaniem i promowaniem zautomatyzowanych systemów płatności w transporcie miejskim Sp. z o.o. "LOT" [34], współpracowało w ramach swojej działalności z urzędem miasta Curitiba (Brazylia). Ludność miasta - ok. 2 mln osób, w aglomeracji - ponad 3 mln osób. Według raportów z działalności tej firmy wiadomo, że to miasto jako jedno z pierwszych w Brazylii zaczęło rozwijać elektroniczny system płatności w transporcie publicznym, wyposażając cały tabor - autobusy - w zautomatyzowane systemy kontroli dostępu. W mieście wykorzystują bezkontaktowe karty transportowe Mifare Classic. Dostępna jest również opłata gotówką, lecz jest ona droższą niż kartą. Bramki obrotowe i walidatory są

zamontowane na przystankach i pojazdach. W mieście działa jedna taryfa, z możliwością przesiadki z jednej linii na drugą w ciągu 30 minut. Istnieją ulgowe przewozy dla emerytów, osób niepełnosprawnych, pracowników firmy transportowej. Zniżka dla studentów - 50% od ceny zwykłego biletu na 60 podróży miesięcznie. Dla uczniów - bezpłatny przejazd od domu do szkoły 2 razy dziennie. Obecnie urząd miasta tego brazylijskiego miasta planuje zmienić istniejący system, zastępując go bardziej progresywnym i elastycznym systemem. Czyli miasto wprowadza drugą generację zautomatyzowanych systemów płatności w transporcie publicznym, uzasadniając to koniecznością modernizacji przestarzałego sprzętu i polepszenia bezpieczeństwa danych o ruchu pasażerskim.

Jedną z rozpowszechnionych praktyk automatyzacji opłat za przejazd na świecie jest korzystanie z bezkontaktowego modułu mobilnego Near Field Communication (NFC), który odpowiada za gromadzenie informacji, analizowanie i optymalizację ruchu pasażerskiego z uwzględnieniem specyfiki rozwiązywania problemów transportowych konkretnego miasta. Moduł interakcji z zautomatyzowanymi systemami sporządzania rozkładów jazdy nie tylko dokonuje analizy ruchu pasażerów, ale także ich racjonalizację w zależności od pory dnia i obciążenie tej lub innej trasy, co umożliwia przeprowadzenie jej racjonalizacji po analizie informacji statystycznych [35].

Dzięki systemowi Near Field Communication, opracowanemu przez czołowe światowe korporacje Philips i Sony, skanowanie biletów odbywa się za pomocą technologii bezprzewodowej na krótkich odległościach. Interfejs wbudowanego w telefon mikroprocesora, dzięki specjalnej aplikacji, umożliwia operatorowi odczyt informacji o ruchu pasażerskim i opłatach. Pasażerowie płacą automatycznie za pomocą opracowanej aplikacji, wybierając liczbę przejazdów i automatycznie dokonując opłaty kartą bankową za wybrany okres. Kompleks aparatuowo-programowy szyfruje informacje, przesyła je do operatora, i wysyła bilet elektroniczny do telefonu pasażera. Moduł ten pozwala zautomatyzować procesy zakupu i wydawania elektronicznych środków płatniczych, powala na stosowanie płatności bezgotówkowych w transporcie publicznym, stosowanie innych płatności elektronicznych, gromadzenie i analizę danych statystycznych dotyczących ruchu pasażerskiego.

Podobne technologie stały się możliwe dzięki wbudowanemu w większość marek telefonów komórkowych modułowi NFC, opartemu na kartach SIM, co pozwala na wykorzystanie aplikacji transportowych. Podobne systemy zostały już opracowane i są używane w sieciach transportowych Japonii, Niemiec, USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Korei Południowej, Turcji i innych krajów na świecie.

Szereg firm-producentów zautomatyzowanych systemów zarządzania transportem oferuje oferty pakietowe z zautomatyzowanymi systemami zarządzania płatnościami za przejazd. Na przykład -

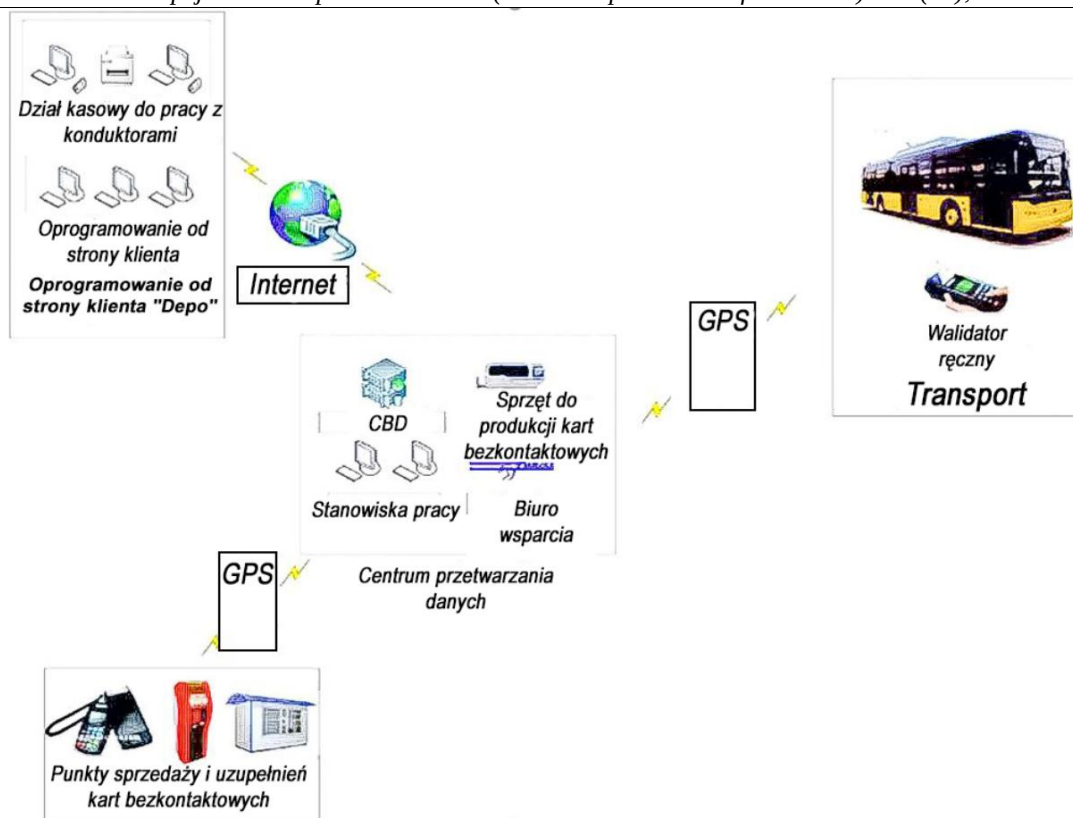
zautomatyzowany system płatności za przejazd CS-Trans [36], schemat działania którego jest przedstawiony na rys. 2 (przedstawiony w języku oryginału).

Rys. 2. Zautomatyzowany system płatności za przejazd CS-Trans [36]

Zalety takiego systemu: zwiększenie efektywności kontroli nad opłatami za przejazd; automatyzacja procesu gromadzenia i przetwarzania informacji o płacie za przejazd; ewidencja przewozów ulgowych kategorii pasażerów; wykluczenie negatywnego wpływu "czynnika ludzkiego" przy dokonaniu płatności za przejazd; ochrona przed fałszowaniem dokumentów podróży; racjonalizacja systemów zarządzania przewozami transportowymi; możliwość wprowadzenia "elastycznych" form płatności za przejazd (ulgi, modele taryfikacji, itp.).

Kolejny system zautomatyzowanych płatności za przejazd, opisany w [37], posiada następujące przewagi i możliwości funkcjonalne: zautomatyzowana ewidencja świadczenia usług transportowych; zautomatyzowana ewidencja płatności za przejazd; zautomatyzowane drukowanie biletów; zautomatyzowane przesyłanie informacji do operatora centralnego oraz ich zapamiętywanie w systemie. Działanie zautomatyzowanego systemu zarządzania płatnościami za przejazd tego typu, jest przedstawione na rys. 3 (przedstawione w języku oryginału).

Rys. 3. Działanie zautomatyzowanego systemu zarządzania płatnościami za przejazd [37]

Wnioski i perspektywy dalszych badań.

Podsumowując powyższe, należy zauważyć, że z kwestią zautomatyzowania płatności za przejazd związana jest jeszcze okazja do zredukowania wydatków i strat firm transportowych, a mianowicie - operatywne zarządzanie flotą taboru, zapewnienie podania go na linię w zależności od faktycznych potrzeb linii. Wiadomo, że na wszystkich rodzajach transportu publicznego istnieje "próg przesylenia" (gdy liczba pasażerów w pojeździe przekracza pewną ilość, w zależności od rodzaju salonu), i przy tym prawie wszyscy pasażerowie przestają płacić za przejazd. Praktyka światowych przewoźników pokazuje, że przy obecności zautomatyzowanego systemu płatności za przejazd, można w 1,5-2 razy zwiększyć pobór dochodów wyłącznie tylko dzięki odpowiednio prawidłowo sporządzonemu rozkładowi jazdy. Należy rozumieć, że dla operatywnego zarządzania taboru i najbardziej efektywnego zużycia energii elektrycznej, potrzebne są wiarygodne i aktualne informacje na temat ruchu pasażerskiego, których może dostarczyć jedynie zautomatyzowany system ewidencji pasażerów. Tak na przykład podczas przewozów z optymalnym obciążeniem zmniejsza się zużycie taboru, co nie prowadzi do konieczności jego naprawy i wymiany, a także zmniejsza się ilość zużytego paliwa i smarów oraz energii elektrycznej.

Bibliografia:

1. Палант А.Ю. О подготовке к внедрению проекта АСКП в г. Харькове / А.Ю. Палант // Формування ринкових відносин господарювання в міському електротранспорті : інформ.-аналіз. зб. Вип. 3/4. — К. : МінЖКХ, 2008. — С. 69–70.

2. Палант О.Ю. Моделирование процесів економічної підтримки розвитку міського електротранспорту / О.Ю. Палант // Проблеми інформатики и моделирования : материалы 9-й междунар. науч.-техн. конф. — Харьков : НТУ «ХПИ», 2010. — С. 68.

3. Дивынец О. Л. Концепция применения автоматизированной оплаты проезда в крупных городах Украины / О. Л. Дивынец, Ю. А. Карпенко, А. Ю. Палант // Транспортные системы мегаполисов и крупных городов. Концепция перспективного развития транспортной системы г. Харькова : материалы междунар. конф. — Харьков : ХНАГХ, 2010. — С. 97–102.

4. Палант О.Ю. Логістика транспортного комплексу регіону (перспективи інвестування та інноваційного розвитку) : [монографія] / О.Ю. Палант. — Харків : Золоті сторінки, 2012. — 168 с.

5. Палант О.Ю. Інноваційне впровадження автоматизованої системи оплати проїзду в мегаполісах України / О.Ю. Палант // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання інтелектуальної власності та інноваційного розвитку» / редкол.: С.М. Прилипко, Ю.Є. Атаманова, К.В. Єфремова. — Харків : НДІ ПЗІР, 2012. — С. 338–341.

6. Палант О.Ю. Концепція застосування автоматизованої системи оплати проїзду в міському електротранспорті в великих містах України / О.Ю. Палант // Проблеми, перспективи та нормативно-правове забезпечення енерго-, ресурсозбереження в житлово-комунальному господарстві : матеріали V Міжнар. наук.-практ.

конф. — Алушта : ХО НТТ КГ та ПО : ХНУМГ, 2013. — С. 132–135.

7. Паламарчук, Н. Переваги та недоліки електронної сплати за проїзд у громадському транспорті. Н. Паламарчук // Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств-надавачів послуг громадського транспорту: актуальні проблеми та європейський досвід їх вирішення : зб. тез доп. І Всеукраїн. наук.-практ. конф. студ., аспір. та молодих вчен. з міжнар. участю [м. Тернопіль, 19 квіт. 2018 р.] / редкол. : Г. Л. Монастирський, Т. М. Борисова, Н. Р. Іванечко, Є. Я. Чайковський; відп. за вип. Т. М. Борисова – Тернопіль : THEU, 2018. – С. 86-89.

8. Біліченко В.В. и др. Аналіз проблем при впровадженні єдиного електронного квитка на громадському транспорті : дис. – БНТУ, 2018. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/21900/material2018-25-27.pdf?sequence=1>

9. Мельник, Т. А. Лізинг як джерело фінансування впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду / Т. А. Мельник // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки : зб. наук. пр. – Кропивницький : ЦНТУ, 2017. – Вип. 32. – С. 171-180.

10. Чайковський, Я. І. Платіжна картка як інноваційний засіб оплати транспортних послуг / Я. І. Чайковський // Конкурентоспроможність вітчизняних підприємств-надавачів послуг громадського транспорту: актуальні проблеми та європейський досвід їх вирішення : зб. тез доп. І Всеукраїн. наук.-практ. конф. студ., аспір. та молодих вчен. з міжнар. участю [м. Тернопіль, 19 квіт. 2018 р.] / редкол. : Г. Л. Монастирський, Т. М. Борисова, Н. Р. Іванечко, Є. Я. Чайковський; відп. за вип. Т. М. Борисова – Тернопіль : THEU, 2018. – С. 122-125.

11. Водовозов Е.Н. Инновационные подходы к внедрению единого электронного билета в г. Харькове / Е.Н. Водовозов, А.Ю. Палант // Зб. наук. праць «Велес» за матеріалами IV Міжнародн. конф. «Інноваційні підходи і сучасна наука». – Київ, 2018. – Ч. 3. – С. 10-18.

12. Водовозов Є.Н. Аналіз можливостей впровадження е-квитка в наземному громадському транспорті / Є.Н. Водовозов, О.Ю. Палант // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія Економіка – 2018. – вип. 1 (51). – С.182-185.

13. Водовозов Є.Н. Актуальні питання розробки проекту електронного квитка / Є.Н. Водовозов, О.Ю. Палант // Innovation management in marketing: modern trends and strategic imperatives - Poznan. – 2018. – С. 65-67.

14. Палант О.Ю. Інноваційна система оплати проїзду в громадському транспорті: проблеми створення і функціонування / О.Ю. Палант, О.В. Стаматін // Зб. наук. праць «Підтримка підприємництва та інноваційної економіки в праві ЄС, Латвії та України» за матеріалами II Міжнародної міжгалузевої конференції. – Рига, 2019. – С. 22-26.

15. The Potential of E-ticketing for Public Transport Planning: The Piedmont Region Case Study. Maurizio Arnone et al. / Transportation Research Procedia 18 (2016) 3–10.

URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146516307542>

16. Who uses smart card? Understanding public transport payment preference in developing contexts, a case study of Manila's LRT-1. Y. Lu et al. / IATSS Research 43 (2019) 60–68.

URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0386111218300670>

17. Integrated Urban E-ticketing Schemes – Conflicting Objectives of Corresponding Stakeholders. Maïke Puhe / Transportation Research Procedia 4 (2014) 494–504.

URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146514003214>

18. Comparison and Evaluation of Fare Collection Technologies in the Public Transport. Ivana Olivková / Procedia Engineering 178 (2017) 515–525.

URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817300991>

19. Mobile payments adoption in public transport. Tânia Fontes et al. / Transportation Research Procedia 24 (2017) 410–417.

URL:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146517303745>

20. Дикань В.Л. Інноваційні тенденції розвитку бізнес-процесів приміських пасажирських перевезень / В.Л. Дикань, Ю.В. Єлагін // Вісник економіки транспорту і промисловості – 2016. – № 53. – С. 9-14

21. Електронний квиток у громадському транспорті. Як це працює в Тернополі. URL: <https://hromadske.ck.ua/elektronnyj-kvytok-u-gromadskomu-transporti-yak-tse-pratsyuje-v-ternopoli/>

22. Миколайчук О. За проїзд в транспорті Тернополя можна розрахуватися банківською картою. URL: <http://www.gazeta1.com/statti/zaproyzid-u-transporti-ternopolya-mozhna-rozrahuvatysya-bankivskoyu-kartkoyu/>

23. P.Y. Chau, S. Poon, Octopus: an e-cash payment system success story, Commun. ACM 46 (9) (2003) 129-133.

24. K.K. Ho, See-To, E.W.K. Credit card. PACIS 2010. p. 42.

25. W. Jang, Travel time and transfer analysis using transit smart card data, Transportation Research Record 2144 (2010) 142-149.

26. H. Gong, W. Jin, Analysis of urban public transit pricing adjustment program evaluation based on trilateral game, Procedia Soc. Behav. Sci. 138 (2014) 332-339.

27. A. Chakirov, A. Erath, Use of public transport smart card fare payment data for travel behavior

analysis in Singapore, Arbeitsberichte/IVT 2011, p. 729.

28. D. Yoon, The trend and user behaviors of Japan's IC-Card system, Waveform Diversity and Design Conference, 2009 International, IEEE 2009, February, pp. 183-187.

29. A.S.I. Almselati, R.A.O.K. Rahman, O. Jaafar, An overview of urban transport in Malaysia, Sociol. Sci. 6 (1) (2011) 24-33.

30. N. Sharaby, Y. Shiftan, The impact of integration on travel behavior and transit ridership, Transp. Policy 21 92012) 63-70.

31. East Japan Railway Company, Suica, viewed 25 August 2018 <https://www.jreast.co.jp/e/pass/suica.html> 2018.

32. Octopus, Standard Octopus, viewed 25 August 2018 (2018) <https://www.octopus.com.hk/en/consumer/octopus-card/products/on-loan/standard.html>.

33. Мороз О. Закордонний досвід організації транспортного обслуговування населення в містах / О. Мороз // Економічний аналіз. - 2013. - Т. 12(1). -

С. 222-225. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12\(1\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12(1)_46).

34. Автоматизированная система оплаты проезда [Электронный ресурс] // LOT Group – Режим доступу до ресурсу: <http://lotgroup.eu/ru/product/smart-city/afc/>

35. Бойко Ю.О. Впровадження автоматизованої системи контролю оплати проїзду із мобільним модулем NFC на громадському транспорті // Бойко Ю.О. // Технологический аудит и резервы производства. – 2014. - № 4/2(24). - С. 24-28.

36. Офіційний сайт «КС Мехатронікс». Автоматизована система оплати проїзду CS-Trans Електронний ресурс. – Режим доступу: https://card-sys.com/products/Avtomatizovana_sistema_oplati_prozdu_CS-Trans

37. Офіційний сайт «Системний зв'язок». Автоматична система оплати проїзду та обліку пасажирів Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://szvk.te.ua/modules/payment-system/>

УДК 338.2; 330.88

Nesterenko Olena,

*PhD in Economics, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine*

NEOLIBERAL CONCEPT OF ECONOMIC FREEDOM: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONTENTS AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

Нестеренко Олена,

*кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна*

НЕОЛІБЕРАЛЬНИЙ КОНЦЕПТ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Abstract. The article summarizes the theoretical and methodological foundations of the neoliberal concept of economic freedom and reveals the ways of its practical implementation using the integrated index of economic freedom. The principal approaches that are the basis for identification, implementation and further realization of the neoliberal concept of economic freedom are revealed. It is proved that the integrated index of economic freedom allows to evaluate the practical implementation of the neoliberal concept, in particular the dynamics of adherence to the principles of economic freedom and the consequences of restriction of economic freedom on the basis of measuring the level of liberal orientation of state decisions and the normality and stability of the existing institutional environment.

Анотація. У статті узагальнено теоретико-методологічні засади неоліберального концепту економічної свободи та розкрито шляхи його практичної реалізації за допомогою інтегрованого індексу економічної свободи. Розкрито принципові підходи, які є першоосновами ідентифікації, впровадження та подальшої реалізації неоліберального концепту економічної свободи. Доведено, що інтегрований індекс економічної свободи дозволяє оцінити практичне втілення неоліберального концепту, зокрема динаміку додержання принципів економічної свободи та наслідки обмеження економічної свободи на основі вимірювання рівня ліберальної орієнтованості державних рішень та унормованості й стійкості існуючого інституційного середовища.

Keywords: *Economic Neoliberalism; Economic Freedom; Neoliberal Concept of Economic Freedom; Index of Economic Freedom.*

Ключові слова: *економічний неолібералізм; економічна свобода; неоліберальний концепт економічної свободи; індекс економічної свободи.*

Постановка проблеми. Проблематика економічної свободи не посідає чільного місця серед сучасних економічних досліджень, незважаючи на її надзвичайну актуальність і значущість. Економічна свобода, її сутнісний зміст та способи досягнення радше ставали предметом філософських, соціологічних та політичних досліджень, аніж економічних, подеколи перетворюючись на побічний продукт ідеологічних дискусій з питань економічної політики. Серед багатоманіття напрямків економічної науки лише неолібералізм ґрунтовно досліджував значення економічної свободи і доводив її провідну роль в процесі економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ретроспектива та сучасність теоретико-методологічних розробок неоліберального напрямку економічної науки репрезентовані працями багатьох відомих економістів, зокрема представників неоліберальної економічної теорії та її дослідників: Дж. Гвартні [14], Р. Лоусона [13], Л. фон Мізеса [6], Дж. С. Мілля, В. Ойкена, М. Ротбарда [15], М. Фрідмана [9], Ф. фон Хайєка [3], Д. Харві [10]. Проблематика запровадження неоліберальних засад соціально-економічного розвитку, адекватності неоліберальних настанов стану і характеру економічних процесів в Україні знайшла відображення у публікаціях вітчизняних учених – В. Базилевича, А. Гальчинського [1], В. Гесця [2], А. Гриценка, П. Єщенка, В. Тарасевича, А. Чухна та ін. Однак поза увагою залишаються деякі істотні особливості ідейно-методологічного обґрунтування та практичної реалізації неоліберального концепту економічної свободи, які потребують глибокого осмислення та узагальнення.

Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних засад неоліберального концепту економічної свободи та розкриття шляхів його практичної реалізації за допомогою інтегрованого індексу економічної свободи. У широкому контексті мова йде про пошук вирішення проблеми ідентичності неоліберального концепту економічної свободи в теоретико-методологічній та практичній площинах, від переліку його засадничих принципів до можливостей оцінювання рівня запровадження цих принципів в економіці.

Виклад основного матеріалу. Як реалізується економічна свобода в сучасному глобалізованому середовищі в умовах значного державного впливу, а подеколи і його посилення? На основі яких механізмів економічна свобода набуває свого практичного втілення і наскільки потужно відбувається цей процес? Як оцінити рівень економічної свободи/несвободи окремих країн?

Неоліберальний концепт економічної свободи має своїм засновком ідеї класичного економічного лібералізму, втілені задовго до ХХІ століття у теоретичних пошуках класичної школи економічної науки, згодом вельми схематично продовжені неокласичною школою та глибинно й

змістовно модифіковані представниками неоліберальних шкіл [3; 6; 9; 10; 15].

Класичний економічний лібералізм визнавав переваги механізмів соціально-економічної саморегуляції, ринкової організації господарства, приватної власності, свободи підприємництва, невтручання держави в економічне життя [1; 8]. Від класиків поширюється й розуміння людини як самодостатньої цінності поруч із визнанням пріоритетності індивідуальних дій і рішень та захистом приватних прав в економічному житті, насамперед права приватної власності. З плином часу віра у досконалість ринкових регуляторів поступово згасала, хоча час від часу і розпалювалась з новою силою під час кризи інтервенціоністських теорій та політик. Ідея малої, але сильної держави, незважаючи, на відмінності між неоліберальними школами, у цілому зберігає свою актуальність [3; 6; 9] (ймовірно, лише за винятком німецького ордолібералізму). Неоліберальний ідеал місця і ролі держави (уряду) в економічній системі, за якого досягається найвищий ступінь економічної свободи, реалізується шляхом забезпечення захисту прав власності, підтримання стабільного стану грошової системи, додержання свободи обміну та підприємництва, надання урядом обмеженого переліку суспільних благ та виконання чітко визначеного, але малочисельного, кола соціальних зобов'язань [11].

Доволі примітивне розуміння лібералізму як невтручання держави в економічне життя наразі відійшло в минуле [5]. У сучасному світі «лакмусом» додержання ліберальних та неоліберальних принципів є рівень підтримки економічної свободи інституціями та державною політикою окремих країн [11]. Це своєрідна форма прояву взаємодії механізмів державного регулювання та ринкового саморегулювання, коли сучасні держави свідомо докладають зусиль задля забезпечення рівних і відносно вільних умов для реалізації економічних прав, свободи вибору, обміну та підприємницької діяльності.

Неоліберальний концепт економічної свободи в економіко-філософському розумінні ґрунтується на посиленні людиноцентризму соціально-економічних систем та гуманізації економічного середовища [1, с. 49-85], забезпеченні транспарентності економічних відносин, інституціоналізації взаємодій між усіма учасниками соціально-економічних процесів, узгодженості індивідуалістичних начал господарювання із взаємовигідною та відповідальною економічною діяльністю.

Саме тому концептуальні засади неоліберальної теорії щодо економічної свободи не замикаються у колі індивідуальних намірів та дій – економічна свобода не здатна реалізуватися ізольовано, вона ґрунтується на механізмах суспільної взаємодії індивідів і тим сприяє становленню інституційного середовища. Останнє, в свою чергу, породжує рух у напрямку

економічної свободи, який забезпечує, згідно нашим переконанням, самовідновлення і взаємообумовленість процесів лібералізації та інституціоналізації. Окрім того, сучасні глобалізаційні процеси, що є відображенням об'єктивних закономірностей соціально-економічного розвитку, сприяють подальшому поширенню неоліберальних підходів у теорії та на практиці.

Першоосновами ідентифікації, впровадження та подальшої реалізації неоліберального концепту економічної свободи ми вважаємо такі принципові підходи:

- додержання наперед визначених правил і норм в економічній діяльності;
- інституціоналізація економічних взаємодій індивідів та економічного середовища в цілому;
- формування конкурентного характеру ринків;
- забезпечення основ конкурентного доступу до економічних ресурсів;
- рівний доступ до інфраструктури усіх учасників ринку;
- відсутність дискримінації в економічній діяльності;
- повага до власності як ключової економічної інституції;
- законодавчий захист приватної власності;
- дерегуляція окремих сфер економічного життя;
- усвідомлення економічної свободи й відповідальності усіма економічними суб'єктами;
- посилення відповідальності економічних суб'єктів і держави за наслідки економічної діяльності;

• розбудова/підтримання обмеженої за розміром і функціями та сильною за повноваженнями держави;

• усвідомлена відмова від патерналістського типу держави;

• прозорість економічної діяльності й економічних процесів в усіх сферах;

• лібералізація підприємницької діяльності;

• формування сприятливого інституційного середовища щодо дозвільного і ліцензійного регулювання та інші.

В ході тривалого соціально-економічного розвитку, нелінійних процесів засвоєння й імплементації означених принципових підходів, неоліберальний концепт економічної свободи набув власної ідентичності, а у процесі взаємодій з іншими концептами розвитку економіки і суспільства довів своє право на існування та практичне втілення [1; 10]. Останнє стає можливим на основі деякого спрощення багатоманітних неоліберальних підходів, які в площині практичної реалізації тісно корелюють із показниками, якими вимірюється інтегрований індекс економічної свободи. Ці групи показників (блоки індикаторів), які ми розкриємо нижче, у цілому презентують неоліберальний ідеал мінімальної держави (уряду) з обмеженими функціями.

У світі щорічно оцінюється досягнутий країнами рівень економічної свободи [12; 14] шляхом їх рейтингового оцінювання на основі порівняння укрупнених груп показників, основні блоки яких представлені на рис. 1.

Джерело: складено автором за [12; 14].

Рис. 1. Основні блоки індикаторів економічної свободи.

Звіт «Економічна свобода у світі», опублікований 2019 року [12], базується на даних 2017 року – це традиційна практика дослідницького

центру Інституту Фрейзера, що дозволяє гарантовано одержувати і ретельно опрацьовувати широкий масив статистичних даних за більш ніж

півторастами країнами світу (звіти оприлюднюються восени). Звіт аналізує дані по 162-х країнах та територіях світу шляхом розрахунку інтегрованого індексу економічної свободи на основі 42-х показників, які характеризують вплив державної політики та інституційного середовища на економічну свободу в окремих країнах. Усі досліджувані країни поділені на чотири квартали – від першого, який містить 40 найбільш економічно вільних країн, до останнього, четвертого, до якого включено економічно невольні країни.

Країни з високим рівнем економічної свободи мають значно вищий дохід на душу населення та кращі показники розвитку [13]. Так, у 2017 році ВВП на душу населення найвільніших країн становив 36 770 доларів США, тоді як найменш економічно вільних – 6 140 доларів США. Більше того, річний дохід найбідніших 10 відсотків населення у країнах першого квартала – 10 646 доларів США, тоді як четвертого – лише 1 503 доларів США. У найвільніших країнах, порівняно з найменш економічно вільними очікувана тривалість життя вища більш ніж на 14 років, дитяча смертність нижча майже у 7 разів, рівень крайньої бідності нижчий майже у 15 разів (1,82 % та 27,22 % відповідно) [12].

Отже, одним із прикладів практичного втілення неоліберального теоретичного концепту служить інтегральний індекс економічної свободи, що об'єднує систему показників, які вимірюють рівні економіко-політичної та інституційної підтримки економічної свободи в окремих країнах світу.

Так, розмір держави (уряду) в економіці дозволяє оцінити низка показників: обсяг державного споживання, величина державних інвестицій, кількість державних підприємств, найвищі граничні ставки оподаткування доходів та заробітних плат, обсяг державних трансфертів та субсидій [11; 12]. Серед факторів, що дозволили Україні дещо покращити цей блок показників, можна виокремити запровадження системи державних закупівель ProZorro та суттєве зниження розміру єдиного соціального внеску [7].

Філософсько-методологічний контекст розрахунку розміру уряду обумовлюється цілком зрозумілими міркуваннями відносно того, якими є існуючі обмеження та вірогідні загрози для економічної свободи. Як відомо, вільний особистий вибір споживачів та виробників істотно обмежується державними діями та ухваленням державною владою певних рішень. Економічна свобода суттєво звужується в умовах зростання обсягів державних закупівель, урядових видатків, підвищення рівня оподаткування, збільшення кількості підприємств, що належать державі та ін. [11, р. 28]. Так, наприклад, кількість державних підприємств в Україні залишається значною, останніми роками становить близько 3,5 тис. підприємств, проте у планах нового уряду залишити у державній власності 766 із наявних

3643 підприємств, а решту – приватизувати [4]. Показники рейтингу, звичайно, не оцінюють планів, а лише результат виконання, тому виваженість рішень та ефективність приватизації вдасться оцінити лише у наступні роки, особливо враховуючи перманентну практику недовиконання чи повного невиконання планів приватизації.

Оцінювання правової системи та рівня захисту прав власності як наріжних каменів економічної свободи відбувається шляхом вивчення засадничих принципів функціонуючої в країні економіко-правової системи, рівня її цивілізованості, рівня розвиненості громадянського суспільства. Найважливішим іще від часів класичного лібералізму був і залишається захист особистих майнових прав (прав власності), фактично система охорони і захисту індивідів та їхнього законно набутого майна державою, наразі, наприклад, захист від рейдерства. Окрім забезпечення державою правового захисту економічної сфери життєдіяльності індивідів, оцінювання правової системи та рівня захисту прав власності також враховує ступінь впливу на економічну свободу сформованих у державі принципів правозастосування щодо контрактів, втрат бізнесу від злочинності тощо. Прихильники неоліберального концепту економічної свободи, а за ними і дослідники інституту Фрейзера, вважають належне функціонування правової системи та функцію захисту прав індивідів та бізнесу найважливішими функціями уряду. В українських умовах ці функції є одночасно і найвразливішими.

До індикаторів рівня розвиненості правової системи належать: незалежність і неупередженість судової влади, несуперечливість законодавства, надійна робота правоохоронних органів, здатність силових структур до втручання у судочинство і політичні процеси [12] та ін. Логіка цієї групи показників зрозуміла, адже створення належної інституційної матриці правового забезпечення і регулювання економічних трансформацій та подальшого соціально-економічного розвитку набуває першочергового значення. Реалії економіки України, які унеможливають покращення позицій у рейтингу економічної свободи за цим блоком, це, зокрема, суперечливість законодавства, невпевненість у справедливості правосуддя, упередженість судової влади, можливість тиску на судові рішення з боку силових, підприємницьких структур та державних органів.

Надзвичайно важливими є індикатори, що оцінюють наявність або відсутність надійних грошей. Використовувані показники відбивають темпи зростання грошової маси, перебіг інфляційних процесів, ступінь валютної лібералізації, зокрема можливість відкриття банківських рахунків у іноземній валюті. Теоретичним підґрунтям оцінювання рівня надійності грошей є висновки економіко-теоретичних досліджень про те, що інфляція зменшує вартість доходів і заощаджень усіх без

винятку економічних суб'єктів. Як відомо, у ситуаціях високої та нестабільної інфляції очікування економічних суб'єктів погіршуються, що обмежує реалізацію економічної свободи.

Окрім того, в Україні до кінця 2018 року зберігалися суттєві обмеження на здійснення операцій з іноземною валютою. Коли ж нарешті лібералізацію валютних операцій було унормовано, з'ясувалося, що нею масово може скористатися транснаціональний спекулятивний капітал, а не реальний іноземний інвестор [1]. З іншого боку, перехід до режиму інфляційного таргетування в Україні відбувся доволі болісно, шляхом значної девальвації національної грошової одиниці у 2014 році, і наразі не забезпечив головного – довіри до національної валюти.

Важливим елементом економічної свободи у сучасному глобалізованому світі є свобода торгівлі на міжнародному рівні. Вона передбачає можливість купівлі, продажу, укладання договорів в умовах, коли свобода обміну поширюється на підприємства та приватних осіб в інших країнах. Протекціоністська політика обмежує здатність громадян брати участь у добровільному обміні з іншими країнами, тобто зменшує їх економічну свободу. Разом з тим свобода торгівлі несе потенційну загрозу більш вигідних торговельних дій розвинених країн і нанесення втрат іншим, тобто здатна суттєво порушувати принцип взаємовигідної й еквівалентної торгівлі. Наразі реаліями глобалізованого світу стає не просто протекціоністська політика урядів країн-лідерів світової економіки, передусім США та Китаю, а й відкриті торговельні війни між ними.

Індикатори цього блоку спрямовані на оцінювання наявності і рівня торговельних обмежень, а саме: тарифних обмежень зовнішньої торгівлі, масштабів квотування товарів, прихованих адміністративних обмежень, регуляторних торговельних бар'єрів. Підлягають врахуванню і дії держави, спрямовані на контроль обмінного курсу, руху капіталу і робочої сили, обмеження іноземної власності та інвестицій. Окремо оцінюється вартість дотримання нормативних вимог щодо експортно-імпорتنих операцій [12]. Таким чином, високі рейтингові оцінки у цій групі стають можливими лише за умови низьких митних тарифів, прозорого та

ефективного адміністрування митних процедур, наявності вільно конвертованої валюти, лібералізації руху матеріального, людського та інших видів капіталу. Поступово відбувається певний поступ України у напрямку лібералізації руху капіталу, проте значною проблемою було і залишається прозоре адміністрування митних стягнень та подолання корумпованості цієї сфери.

Поруч із забезпеченням свободи торгівлі на міжнародному рівні концепт економічної свободи передбачає лібералізацію регулювання підприємницької діяльності усередині країни. Цим обґрунтовується необхідність оцінювання наявності/відсутності обмежень обміну, перешкод на шляху управління власним бізнесом, ускладнень з працевлаштуванням чи отриманням кредитів. Отже, цей блок послугоується сукупністю показників, що оцінюють внутрішню, ендегенну спрямованість державного (урядового) регулювання.

Оцінювання наявних обмежень щодо управління власним бізнесом безпосередньо пов'язане із адміністративними, ліцензійними, податковими інструментами його регулювання, а також враховує приховані статті витрат – вартість відкриття бізнесу, дотримання вимог податкового законодавства, розміри додаткових платежів і хабарів [14]. Значна корумпованість економічних відносин в Україні, високий рівень тіньової економіки, поширені традиції ухиляння від сплати податків впродовж усіх років незалежності не дозволяють покращити існуючу позицію у рейтингу.

Як відомо, непродумані регуляторні дії здатні суттєво обмежувати вхід на ринки, перешкоджати свободі добровільного обміну, знижуючи рівень економічної свободи. Йдеться про обмеження свободи обміну на ринку кредитних ресурсів, наприклад щодо кредитування приватного сектору та контролю рівня ставок за кредитами; обмеження економічної свободи шляхом рестриктивного регулювання ринку праці, зокрема жорстких процедур найму, звільнення, укладення колективних договорів та ін.

Поточне становище України у рейтингу економічної свободи за окремими блоками індикаторів представлено у табл 1.

Таблиця 1

Позиції України у рейтингу економічної свободи у 2017 р.

	Блоки індикаторів (групи показників) економічної свободи	Показник (в балах)	Позиція у рейтингу
1	Розмір уряду	7,16	43
2	Правова система	4,44	108
3	Надійні гроші	4,99	159
4	Свобода міжнародної торгівлі	6,78	100
5	Регулювання	6,44	125
	Інтегрований індекс економічної свободи	5,96	135 місце із 162-х країн

Джерело: складено автором за [12].

Україна була і залишається єдиною європейською країною, що перебуває в останньому квартилі економічно невільних країн, і одночасно залишається найбільш вразливою країною Європи. Найбільш провальним в останньому десятиріччі став 2015 рік – країна опустилася на 148-е місце із 159 країн світу, у 2016-2017 роках становище дещо стабілізувалось, хоча й на вкрай низькому рівні – Україна посіла 138-е і 135-е місця відповідно із 162-х країн світу операцій [12; 14]. Позицію вдалося покращити за рахунок зменшення розміру уряду [4; 7] та вдосконалення регулювання кредитного ринку.

Висновки. Неоліберальний концепт економічної свободи ґрунтується на вимогах повномасштабного додержання права вільного вибору, добровільного обміну та конкурентності економічних відносин, відкритості ринків, недискримінаційного характеру координації економічної діяльності, але найперше – чіткого визначення, додержання і захисту прав власності. Теоретичні уявлення про свободу сформульовані впродовж тривалого періоду представниками багатьох наук – соціальної філософії, політології, політичної економії, тоді як уявлення про економічну свободу репрезентують радше застосування міждисциплінарного підходу в економічній теорії.

Економічна свобода виступає мірилом того, наскільки державні інституції забезпечують відкритість ринків, захист приватної власності, доступ до надійного фінансування, право споживача вільно обирати товари та послуги, право виробника вільно обирати контрагентів та сфери застосування капіталу. Вимірювання інтегрального індексу економічної свободи шляхом ранжування економік окремих країн світу надає практичної реалізації цьому мірилу і є втіленням неоліберальних ідеалів та цінностей.

Наразі правова система в Україні є дуже слабкою, а відтак не забезпечує найнеобхідніших умов для реалізації неоліберального концепту економічної свободи, передусім захисту прав власності та додержання умов укладених контрактів. Пояснюється такий стан не лише тисками економічної свободи з боку держаних інституцій, а й відсутністю відповідальності економічних суб'єктів за свої рішення та дії, їх ухилянням від виконання попередньо узятих зобов'язань, а також функціонуванням окремих сфер господарювання поза інституційною матрицею легальних ринкових взаємовідносин.

Література

1. Гальчинський А.С. Лібералізм: уроки для України. Наук.-попул. есе. К.: Либідь, 2011. 288 с.
2. Геєць В. М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. Економіка України. 2010. № 3. С. 5-17.
3. Гаск, Ф. А. Цінність свободи. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 491-530.
4. Кабінет Міністрів України: офіційний сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/prodazh-neefektivnogo-derzhavnogo-majna>.
5. Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. 788 с.
6. Мізес, Л. Капіталізм, ринок і свобода. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 476-482.
7. Публічні закупівлі Prozorro: офіційний сайт. URL: <https://prozorro.gov.ua/en>
8. Сміт, А. Система природної свободи. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 626-630.
9. Фрідман, М. Взаємозв'язок між економічною і політичною свободою. Лібералізм: Антологія 2-ге вид. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. С. 483-490.
10. Харви Д. Краткая история неоллиберализма. Актуальное прочтение: пер. с англ. Н. С. Брагиной. М.: Поколение, 2007. 288 с.
11. Block, Walter E., ed. (1991). Economic Freedom: Toward a Theory of Measurement. Proceedings of an International Symposium (Volume 2). Fraser Institute.
12. Economic Freedom of the World: 2017 Annual Report. (2019). URL: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/map?geozone=world&page=map&year=2017>
13. J. Hall, and R. Lawson (2014). Economic Freedom of the World: An Accounting of the Literature. Contemporary Economic Policy 32, 1: 1–19.
14. J. Gwartney, R. Lawson, J. Hall, and R. Murphy (2018). Economic Freedom Dataset, published in Economic Freedom of the World: 2018 Annual Report. Fraser Institute. URL: www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset.
15. Rothbard, M.N. (1979). Individualism and the Philosophy of the Social Sciences. Cato Institute, San Francisco,

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дзагоев Алан Игоревич

студент

ФГБОУ ВО Оренбургский государственный университет

Научный руководитель – Савощикова Е.В., доцент кафедры

теории государства и права и конституционного права

г. Оренбург, Россия

Научный руководитель – И.А. Воронина

канд. юрид. наук,

заведующий кафедрой теории государства и права

и конституционного права

г. Оренбург, Россия

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ И КОМПЕТЕНЦИИ ПАРЛАМЕНТА

THE PROBLEM OF THE FORMATION AND COMPETENCE OF PARLIAMENT

Аннотация. Статья раскрывает проблемы формирования и развития парламентаризма в нашей стране. Основное внимание в статье отведено анализу современного российского парламентаризма и решению назревших проблем.

Summary. The article reveals the problems of the formation and development of parliamentarism in our country. The main attention in the article is devoted to the analysis of modern Russian parliamentarism and the solution of pressing problems.

Ключевые слова: парламентаризм, парламент, исполнительная власть, парламентские компетенции.

Keywords: parliamentarism, parliament, executive branch, parliamentary competences.

Формирование парламентаризма в современном государстве возможно только лишь при необходимости создания новой концепции государственности, при формировании концептуально нового социально-экономического социума, способствующего развивать справедливость в обществе, выравнивать социальные возможности всех граждан и укреплять сплоченность всех социальных групп в государстве. Это сближает власть и общество, повышает уровень социальной ответственности властных структур и усиливает поддержку государства со стороны населения. [5].

Важнейшим звеном парламентаризма выступают законодательно установленные парламентские учреждения, кроме того, для полноценного функционирования парламентаризма в государстве должны быть созданы следующие условия:

- свободное волеизъявление народа при формировании парламентских учреждений;
- суверенный характер формирования парламентских учреждений;
- законодательно установленные полномочия и компетенции парламентских учреждений [7].

Анализ становления и развития российского парламентаризма позволяет выделить следующие проблемы:

- с одной стороны стремление исполнительных властей (в разных идеологических полях) отдалить парламент от реального функционирования на благо страны;
- с другой стороны – попытка превратить парламентское учреждение в единственный орган

власти (или по крайней мере, создать такую иллюзию в обществе);

- отсутствие доверительного отношения парламента и граждан, социум не принимает его в качестве своего защитника и выразителя общественных интересов.

По данным социологов, в январе 2019 года Государственной Думе доверяло 33% россиян, в октябре 2019 года эта цифра составила 40% [10].

То есть, чуть больше трети россиян положительно оценивают деятельность российского парламента, это, по нашему мнению, связано со следующими факторами:

- парламент представляется в качестве инструмента исполнительных властей;
- отсутствие веры гражданского общества в возможность создания полномочного и полноценно функционирующего представительного органа народной власти.

Европейский опыт во все века переносился на русскую почву необдуманно, без анализа специфики развития российской государственности, с точки зрения Л. Н. Тимофеевой, современный политический российский институт не должен представлять простой слепок с институтов европейской и американской демократии; он имеет право на соответствие (лишь соответствие) западным и североамериканским моделям при условии, что наш политический институт не будет наполняться несвойственным российским условиям и реалиям содержательными компонентами [9].

История парламентских течений не признает идеальной модели, подходящей для любой

государственности, поэтому российская власть должна сформировать такую модель парламентаризма, в которой бы сочетался лучший мировой опыт с традициями российского гражданского общества [4].

Нам ясно, что современный российский парламентаризм возник не на пустынном месте, он имеет собственные исторические корни, он сформирован на принципах преемственности и его современные формы на каждом периоде развития подвергались реформациям в соответствии с исторической динамикой и поставленными стратегическими государственными задачами и целями. Анализ исторических коллизий дает возможность анализировать происходящее сегодня в рамках единой исторической динамики. К большому сожалению, в российских условиях данный механизм либо запаздывает, либо вообще не работает. Быть или не быть – слепо воспроизводить зарубежный опыт, вернуться к сословно-представительному парламентаризму или использовать собственный опыт Советской власти? Какой механизм требуется России, чтобы реализовать основополагающие элементы эффективной парламентской деятельности.

Как мы уже указывали одним из отличий российского парламент заключается в отсутствии реальных полномочий для контроля исполнительной власти. Биполярная система исполнительной власти устанавливает ответственность исполнительной власти перед парламентариями, но на практике судьбы чиновника высшего звена определяется волей Президента РФ. Единственный канал, по которому осуществляется общественный контроль – это выборная президентская кампания, парламентские выборы воспринимаются обществом как замаскированная клановая борьба за бюджетные средства.

Первый шаг в развитии российского парламентаризма может стать активность всех политических партий в формировании состава Правительства РФ. Мы хорошо понимаем, что на сегодняшний день политические партии (исключая «Единую Россию») вряд ли могут назвать себя сильными, работающими с сильной поддержкой населения. Но реальное привлечение партий (как первый шаг) к формированию Правительства, далее – восстановление реальной ответственности Правительства перед парламентом, приведут к оптимизации политической деятельности, к повышению роли партий в гражданском обществе и тем самым развитию парламентаризма.

К еще одной специфической особенности современного российского парламентаризма отнесем эмоционально-психологический климат парламентариев, определяемый как раз дисбалансом законодательной и исполнительной власти. Депутатский корпус все время находится в состоянии страха перед досрочным роспуском, их угнетает необходимость паллиативных и компромиссных решений, необходимость

воздерживаться от строгих мер в отношении чиновников исполнительной структуры. И очень сильно угнетает эмоциональный фон активное противостояние и противодействие исполнительной власти по отношению к парламентариям.

Парламент будет исполнять собственные законотворческие функции только при следующих условиях:

- парламент наделен реальными правами по законотворчеству;
- парламент формирует Правительство и реально контролирует его деятельность;
- господство принципа разделения властей;
- в государстве четко распределены законодательные и исполнительные функции;
- работает система противовесов и сдержек.

Как мы отмечали выше, российский парламент реально реализует только законотворческую функцию, контроль осуществляется в границах дозволенного. А с точки зрения В. Н. Колесникова

- контрольные полномочия парламента удерживают баланс законодательной и исполнительной властью, исключают все виды узурпации в управлении государством;

- реальный надзор за правительством представляет собой инструмент, повышающий политическую и правовую ответственность управленцев высшего звена государства;

- контроль обеспечивает эффективность и результативность управленческих решений на уровне страны [1]. Если заглянуть в европейскую историю, то мы отметим факт, что английский парламент создавался как контрольный орган, осуществляющий управление финансами королевской семьи.

Одним из «тормозов» развития реального парламентаризма в нашей стране представляется нежелание и неспособность исполнительных властей всех уровней расстаться или уменьшить собственные полномочия. Кроме того, в последние годы активно продвигается идея о необходимости «сильной руки», «сильной единоличной власти» для России. Да. История нам дает уроки, что такое сильное единоличное правление в нашем государстве эффективно и востребовано. Но вместе с тем, необходимо формировать понимание, что сильная, но неконтролируемая власть – это свидетельство низкого уровня политической культуры населения, что приводит всегда к нежелательным социально-политическим революционным переменам, изменяющими формы правления и государственный строй [8].

Таким образом, исполнительная власть, если все-таки она стремится к правовому государству, должна преодолевать консерватизм (в худшем понимании), закостенелость, традиционность в выстраивании дееспособного парламентаризма с реальным разделением всех ветвей власти [11].

Правовой парламентаризм невозможен без эффективного гражданского общества:

- через выборные процессы и средства массовой информации социум влияет на партийный состав парламентов;

- население получает достоверную информацию о кандидатах и тем самым имеет возможность оказывать реальное влияние на результаты выборов;

- через средства массовой информации и Интернет – каналы граждане имеют возможность контролировать работу парламентариев;

- гражданское общество реально участвует в законотворчестве.

Исходя из всего сказано, можно сделать вывод о необходимости реформирования современного российского парламентаризма и нами предлагаются возможные направления превращения российского парламента в законодательный и представительный орган народной власти;

- формирование сильных политических партий и возрастание их роли в жизни государства;

- разработка концепции российского законодательства, отвечающей реалиям современного времени;

- установление реального контроля парламента над исполнительной властью;

- установление персональной ответственности менеджеров высшего звена за результативность и эффективность собственной деятельности;

- повышение требовательности к самим депутатам парламента за неукоснительное исполнение законодательства, регламентов и за результативность собственной депутатской деятельности;

- усовершенствование технологий проведения парламентских расследований;

- регулярная, открытая прозрачная и фактическая отчетность депутатского корпуса о результатах собственной деятельности;

- обеспечение информационной открытости деятельности парламентариев;

- отмена системы «империяле»;

- разработка и принятие нормативно-правовых актов о лоббировании;

- возврат к прямым выборам парламентов всех уровней;

- замена свободных мандатов на императивные – необходима длительная осмысленная подготовка в интересах развития демократии в нашем государстве);

- развитие международных межпарламентских коммуникаций.

Таким образом, предложенные мероприятия позволят усилить роль и компетенции современного российского парламента – Федерального Собрания РФ – в обеспечении достойной жизни наших граждан.

Список литературы

1 Колесников, В. Н. Парламентский контроль в современной России как соперничество идеи и интереса / В. Н. Колесников // Публичная политика-2012 / под ред. М. Б. Горного, А. Ю. Сунгурова. – Санкт-Петербург : Норма , 2013. – С. 170–179.

2 Коновалова, Л. Г. Современный парламент как основа становления парламентаризма / Л. Г. Коновалова // Известия Алтайского Государственного Университета. – Барнаул : Алтайский государственный университет. – 2016. – № 3 (91). – С 107 – 111. [Электронный ресурс] - Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=26683392>. – 15.12.2019.

3 Красин, Ю. А. Политическое самоопределение России: проблемы выбора / Ю. А. Красин // Полис. - 2003. - № 1. - С. 124–133.

4 Кузнецов, И. И. Конструирование демократии в современном мире: угрозы институциональных заимствований / И. И. Кузнецов // Современные евразийские исследования. - 2014. - Т. 2. - С. 30–41.

5 Люблинский, В. В. Политическое измерение социального неравенства и бедности / В. В. Люблинский // Полис. - 2015. - № 5. - С. 94–106.

6 Осавелюк, Е. А. Статусные полномочия Парламента России / Е. А. Осавелюк. // Право и государство: теория и практика. – Королев : Право и государство пресс. – 2019. - № 7 (175). – С. 69 -73. [Электронный ресурс] - Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=39525375>. – 18.12.2019.

7 Романов, Р. М. Российский парламентаризм: генезис и организационное оформление / Р. М. Романов // Полис. - 2018. - № 3. - С. 123–133.

8 Скиперских, А. В. Политическое сообщение: опыт освоения протестной поверхности / А. В. Скиперских // Вестник Воронежского государственного университета. - Серия: История. Политология. Социология. - 2014. - № 4. - С. 115–119.

9 Тимофеева, Л. Н. Конфликтогенность взаимоотношений власти и оппозиции в условиях политической модернизации: риски и возможности их гармонизации / Л. Н. Тимофеева // Конфликтология. - 2014. - № 4. - С. 82–93.

10 Уровень одобрения деятельности Государственной Думы вырос . [Электронный ресурс] - Режим доступа : <http://duma.gov.ru/news/46807/>. – 15.12.2019.

11 Ясин, Е. Г. Приживется ли демократия в России / Е. Г. Ясин. - Москва : Фонд «Либеральная миссия», 2012. - 864 с.

Йосунів А.О.*к.ю.н., доцент кафедри
кримінального права і кримінології ЛьвДУВС,
доцент***СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО
ВЧИНЯЮТЬСЯ ОКРЕМИМИ МАРГІНАЛЬНИМИ ГРУПАМИ****SPECIALY-CRIMINOLOGICAL PREVENTION OF CRIMES COMMITTED BY CERTAIN
MARGINAL GROUPS**

Abstarct. The article is devoted to issues specially-criminological prevention of crimes committed by certain marginal groups.

It is proven that specially-criminological prevention of crimes committed by marginalized groups – is the conduct of state bodies, public associations and individual citizens of measures aimed at the identification and elimination or neutralization determinants that shape individual mass marginalization of individuals or groups and have as their special purpose the prevention of crimes by preventing the implementation of the marginal properties of individual groups of persons (migrants, drug addicts, the alcohols, the homeless and others like that). The object of prevention of the specially criminological prevention is: the determinants that form individual or mass marginalization; circumstances of marginalization situation and process of marginalization.

Анотація. Стаття присвячена дослідження питань спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам, що вчиняються окремими маргінальними групами.

Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами – це проведення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову маргінальність окремих осіб або груп населення та мають своєю спеціальною метою запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації маргінальних властивостей окремих груп осіб (мігрантів, наркоманів, алкоголів, бездомних тощо). Об'єктом спеціально-кримінологічного запобігання є: детермінанти, що формують індивідуальну чи масову маргіналізацію; обставини маргіналізаційної ситуації та процес маргіналізації.

Key words: *Specially-criminological prevention of crimes, fringe groups, marginal groups, delinquency, marginality.*

Ключові слова: *Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, маргінальні групи, маргінали, злочинність, маргінальність.*

Постановка проблеми. Злочинність і боротьба з нею в нашій державі є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Нестабільність суспільно-політичної та економічної ситуації, недосконалість механізму державного управління, відсутність реального дієвого громадського контролю за діяльністю органів державної влади, зниження життєвого рівня населення, корупція у всіх без винятку гілках влади, у тому числі й у правоохоронних органах, створили умови для розвитку і утвердження злочинності в суспільному житті держави. Стрімке зростання (за багатьма показниками) і збільшення масштабів цього явища, поширення впливу на всі соціальні сфери становлять реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання та змушують відшукувати революційні дієві заходи, спрямовані на протидію зазначеному вкрай суспільно небезпечному явищу.

Стан дослідження. У кримінологічній науці проблема маргінальності знайшла своє відображення у роботах В. М. Волосевича, А. Ю. Голодняк, В. М. Дрьоміна, М. В. Краснова, В. В. Лунєєва, Є. Ф. Побегайло, Є. В. Садкова,

Р. Ф. Степаненко, О. М. Черниша, М. О. Черниш, Ю. О. Стрелковської та ін.

Виклад основних положень. Події останніх років, що відбуваються на території нашої держави і безпосередньо пов'язані із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз, диктують необхідність термінового вжиття комплексу заходів, спрямованих на адаптацію превентивної практики до нових викликів. Останнє зумовлюється дією, перш за все, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньо- і геополітичного), економічного, правового характеру і знаходить свій прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні низки нетипових для української криміногенної обстановки в цілому злочинів.

Як зазначив О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, необхідним є негайне реагування й втручання (більш того, прямий вплив) на цю ситуацію органів державної влади, так і суспільства в цілому. Крім того, вирішення проблеми протидії злочинності вимагає поглиблення соціального контролю за вжиттям усіх різноманітних заходів, які проводяться з метою запобігання злочинним

проявам, у межах дотримання при цьому основних прав людини [1, с. 98].

На думку О. М. Джужі, у широкому сенсі спеціально-кримінологічне запобігання злочинам полягає у: 1) цілеспрямованому здійсненні цього виду запобіжної діяльності як функції; 2) зв'язку з елементами системи «по горизонталі» (взаємодія) і «по вертикалі» (підпорядкування); 3) неухильному виконанні команд управляючого механізму системи; 4) виборі лінії поведінки відповідно до стану об'єкта профілактичного впливу [2, с. 63].

У той час, В. В. Голіна, у більш вузькому розумінні спеціально-кримінологічне запобігання злочинам мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних знань і методів кримінології та інших галузей (соціології, економіки, психології, педагогіки, антропології, статистики тощо) [3, с. 21].

Таким чином, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам – це не простий і не випадковий набір певних заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних і реальних заходів, які вживаються саме для недопущення чи невчинення потенційних злочинів на різних етапах їх кримінального формування. Саме тому, як вірно зазначає В. В. Голіна, окреслений запобіжний напрям здійснюється на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Більш того, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам спрямоване не тільки на недопущення конкретних її проявів з боку певних осіб, а й на ті негативні явища і процеси в суспільстві, які створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що проявляється, зокрема, у тяжкості вчинених злочинів [3, с. 21-22].

Виходячи з вищевикладеного в науці зроблено висновок про те, що завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є як запобігання виникненню детермінуючих злочинність проявів негативних явищ і процесів, їх обмеження і усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [4, с. 400].

Таким чином, на основі проведеного кримінологічного аналізу спеціально-кримінологічного запобігання злочинам перейдемо до визначення спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами – це проведення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінантів, які формують особисту чи масову маргінальність окремих осіб або груп населення та мають своєю спеціальною метою запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації маргінальних властивостей окремих груп

осіб (мігрантів, наркоманів, алкоголів, бездомних тощо).

Об'єктом спеціально-кримінологічного запобігання є: детермінанти, що формують індивідуальну чи масову маргіналізацію; обставини маргіналізаційної ситуації та процес маргіналізації.

Як засвідчує практика, суб'єктом правоохоронної діяльності виступає держава через свої представницькі, виконавчі, судові органи і прокуратуру, а також громадські організації та об'єднання. Виходячи з цього суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинам можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення. Інші, зокрема забезпечуючи, заходи (навчання, видання літератури, підготовка рекомендацій, фінансування тощо) не дають функціональних підстав поширювати на їхніх виконавців термін «суб'єкт» віктимологічного запобігання злочинам.

На думку Бандурки О. М. та Кудрявцева В. М., у загальному вигляді до системи суб'єктів запобігання злочинам належать органи і служби, які:

- визначають політику захисту прав і свобод людини і громадянина, жертв злочинних посягань, віктимологічні засади запобігання, основні його напрями, завдання, форми і методи;
- здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення запобігання;
- виявляють криміногенні фактори, що їх обумовлюють;
- безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини [5, с. 100; 6, с. 283-284].

На основі проведеного аналізу, можна запропонувати наступну структуру суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами, зокрема:

1) державні органи, які визначають державну політику у сфері захисту прав і свобод людини та жертв злочинів, боротьби (у тому числі і запобігання злочинам) зі злочинністю;

2) державні органи, які здійснюють координацію діяльності у сфері протидії злочинності та запобігання злочинам;

3) державні органи, які здійснюють правоохоронну діяльність у сфері боротьби зі злочинністю;

4) органи, діяльність яких напряму не пов'язана із запобігання злочинам, водночас їх діяльність безпосередньо впливає на усунення причин та умов злочинів та захисту жертв злочинів.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, що здійснюється правоохоронними органами – це специфічна діяльність цих суб'єктів направлена на проведення комплексу спеціальних заходів запобігання злочинам або окремих видів злочинів нетрадиційним шляхом, перш за все

орієнтованих на виявлення окремих осіб і груп ризику з підвищеним ступенем маргіналізації й вплив на них, з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей та подальшої демарігналізації; недопущення, усунення чи нейтралізації (спільно з іншими суб'єктами цієї діяльності) детермінаційного комплексу маргінальності; участь у розробці або вдосконалення у практичній діяльності вже наявних спеціальних видів, форм і методів підвищення захисних можливостей потенційних жертв (осіб-маргіналів) злочинів.

На наш погляд, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами більшою мірою пов'язане із соціальним запобіганням, залежить від його стану, ніж власне кримінологічне.

На даний час, особливого значення набуває спеціальне запобігання злочинам, зважаючи на зниження можливостей загальносоціального запобігання злочинам. Більш того, такі органи Національної поліції, як карний розшук, органи превентивної діяльності, використовують при застосуванні спеціальних запобіжних заходів сили, засоби та методи, котрі ніякі інші державні органи не мають [7].

Водночас, незважаючи на прийняті нормативно-правові акти щодо діяльності Національної поліції України, такі як: Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580 [8]; Положення про Національну поліцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 [9]; Положення про Департамент патрульної поліції, затверджене наказом Національної поліції України від 6 листопада 2015 р. № 73 [10], Положення про Департамент превентивної діяльності, затверджене наказом Національної поліції України 27 листопада 2015 року № 123 [11], залишається не повною мірою врегульованою організація превентивної діяльності Національної поліції України загалом, так і ювенальної превентивної діяльності зокрема [12, с. 75]. На сьогодні відсутнє Положення про організацію превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України, яке б передбачало чітку інструкцію з організації діяльності превентивної служби Національної поліції України, їх взаємодії з іншими державними та громадськими органами, завдання, функції та тактику дій щодо організації превентивної діяльності різних підрозділів Національної поліції України, а також Положення про Управління ювенальної превенції.

Відповідно до Положення про Департамент превентивної діяльності, затвердженого наказом Національної поліції України 27 листопада 2015 року № 123 [11], у структурі Національної поліції України створено Департамент превентивної діяльності.

Департамент превентивної діяльності у межах компетенції реалізує державну політику у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки

дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї [13].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, що вчиняються маргінальними групами – це специфічна діяльність служб і підрозділів Національної поліції з ужиття комплексу спеціальних заходів запобігання злочинам, спрямована на:

а) виявлення осіб з підвищеним рівнем маргінальності з метою зміни поведінки, активізації їх захисних властивостей і подальшої демарігнальності (індивідуально-профілактичне запобігання);

б) недопущення, усунення або нейтралізація комплексу детермінації маргінальності (спільно з іншими суб'єктами в межах здійснення загальнозапобіжної діяльності);

в) участь у розробленні або вдосконаленні наявних спеціальних видів, форм і методів підвищення охоронно-захисних можливостей потенційних осіб-маргіналів від злочинних посягань.

У рамках спеціально-кримінологічного запобігання злочинам як системи заходів впливу на процеси детермінації злочинності, що стосуються окремих соціальних груп, що характеризуються підвищеною ймовірністю вчинення злочинів, з метою забезпечення максимальної ефективності спеціально-кримінологічної запобіжної діяльності необхідно визначити коло заходів, спрямованих на запобігання злочинам, вчинених саме маргінальними особами.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, вчинених дітьми-маргіналами.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [14] до спеціальних державних органів, на які покладаються завдання запобігання злочинам серед осіб віком до 18 років, сьогодні віднесено: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Запобігання злочинам, що вчинюються дітьми включає в себе систему методів, форм та заходів профілактичної діяльності, яка належить до більш широкої соціальної діяльності та є одним з основних напрямів протидії злочинності в цілому. Саме тому реформи, що проводяться в державі, повинні бути спрямовані, перш за все, на захист прав і законних інтересів дітей та запобігання їх правопорушенням. Реалії сьогодення, від яких насамперед потерпають діти, є дуже несприятливими. Це вимагає від суспільства і держави вжиття нагальних заходів для виправлення становища, адже майбутнє України багато в чому визначається тим, яким є і яким стане її молоде покоління. Якщо діти будуть викинуті на узбіччя виробничого й духовного життя, то майбутнього в такої держави немає. Ось чому в Конституції України (ст. 51) проголошується, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою».

Важливою ланкою попередження корисливих правопорушень дітей повинні стати соціальні служби. Згідно з Порядком взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» (2013 р.), визначено механізм взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги, та суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю (далі - суб'єкти) під час здійснення ними заходів щодо виявлення сімей з дітьми, що можуть потрапити у складні життєві обставини, надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах [15].

Соціальний супровід передбачає: здійснення соціальної допомоги, надання соціальних послуг та соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем; соціальне виховання, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій; психологічну, соціальну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання професійної посередницької допомоги у розв'язанні різноманітних проблем; консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин; збереження, підтримку і захист здоров'я сім'ї чи особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті їх внутрішнього потенціалу тощо.

Таким чином, система запобігання злочинам, що вчиняються дітьми маргіналами повинна складатися із трьох основних ланок: профілактики загальносоціальної, загальнокримінологічної та індивідуальної, у тому числі – психокорекційної. Сьогодні вона реалізується як реагування на дитячу злочинність, а не її запобігання. Не є також адекватними зусилля щодо виявлення функціонально-неспроможних родин та заходи щодо впливу на батьків як опікунів власної дитини.

Індивідуальна профілактика реалізується у формі суто вторинної: постановка дітей, які вчинюють правопорушення, на внутрішньошкільний облік та на облік у органи Національної поліції України. Загалом ані загальноосвітні школи, ані територіальні органи влади не опікуються практичним вирішенням даної проблеми, а наявний правовий базис складає лише підґрунтя для формування ефективної системи запобігання.

Розглядаючи спеціальні заходи запобігання злочинам, вчинених особами без певного місця проживання, що займаються жебрацтвом, а також, які не мають постійного джерела доходів, необхідно у першу чергу звернути увагу на законодавче забезпечення спеціально-кримінологічної діяльності по відношенню до цієї категорії маргіналів, яка регламентується лише Законом України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [16]. Звісно ж, що правове забезпечення спеціально-кримінологічної діяльності стосовно до зазначених категорій маргіналів на сьогоднішній день є і неактуальним, і недостатнім. Крім того, навіть діючі закони і підзаконні акти, спрямовані на мінімізацію або недопущення маргіналізації населення, а також запобігання вчинення злочинів маргінальними особами на практиці реалізуються неохоче, або їх застосування викликає певні труднощі.

На сьогодні ліквідовані у структурі Міністерства охорони здоров'я центри соціальної адаптації, тому доцільно їх відновлення та розширення мережі спеціалізованих установ для осіб без певного місця проживання, які займаються бродяжництвом та жебрацтвом.

Спеціально-кримінологічними заходами запобігання є надання соціальної допомоги та підтримки зазначеним категоріям маргіналів, до яких відносяться:

- забезпечення зайнятості населення за допомогою надання сприяння послуг державними і приватними організаціями у сфері захисту від безробіття, нелегальної трудової міграції, у тому числі в пошуку підходящої роботи, безкоштовних консультацій, безкоштовних інформаційних послуг, можливості професійної перепідготовки та перенавчання; забезпечення психологічної та соціальної підтримки безробітним; направлення громадян на громадські роботи, а також їхнє тимчасове працевлаштування; здійснення своєчасних соціальних виплат громадянам, визнаним у встановленому порядку безробітними; організації альтернативної цивільної служби; здійснення контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства, законодавства про зайнятість населення тощо (Управління праці та соціального захисту населення районних державних адміністрацій);

- для осіб, які не мають постійного місця проживання та займаються бродяжництвом і жебрацтвом, необхідно надання тимчасового місця перебування, сприяння у соціальній адаптації;

надання соціальної, медичної, психологічної та іншої допомоги, у тому числі оформлення документів, що засвідчують особу, отримання поліса обов'язкового медичного страхування, при необхідності – проходження медико-соціальної експертизи, надання юридичної консультації (Міністерство соціальної політики).

Наявність проблем у боротьбі з нелегальною міграцією, негативні наслідки, які має цей процес в Україні, потребують вироблення ефективних шляхів протидії в сучасних умовах, зокрема: вдосконалення і в подальшому системний підхід в діяльності центральних органів виконавчої влади до виконання завдань на державному рівні; виявлення та перекриття найбільш небезпечних каналів міграції в Україну шляхом удосконалення візової політики та якості прикордонного контролю; припинення в'їзду до країни нелегальних мігрантів на ділянці кордону з Росією, Білоруссю, Молдовою; виявлення та викриття на території України злочинних угруповань, що займаються організацією переправлення нелегальних мігрантів, виготовленням і забезпеченням їх підробленими документами; визначення порядку надання транспортних послуг громадянам з країн походження найбільшої кількості нелегальних мігрантів; створення дієвого механізму видворення нелегальних мігрантів до місць їх постійного проживання або до країн, звідки вони прибули [17]; регулярне проведення «круглих столів» і зустрічей працівників НП України, СБ України, ДПС України з колективами підприємств і організацій, де працюють іноземні громадяни, з метою роз'яснення їм чинного законодавства з питань правового статусу і правил перебування в Україні, виступи в засобах масової інформації з даної проблематики; поновлення діяльності й забезпечення керівництва добровільними народними дружинами, загонами самозахисту, козаками формуваннями тощо; регулярне проведення серед населення прикордонних районів навчання з питань запобігання нелегальній міграції, надання відповідної методичної і практичної допомоги; аналіз практики застосування адміністративних стягнень стосовно нелегальних мігрантів при їх затриманні прикордонниками, утриманні та видворенні за межі України; встановлення контролю за перетином кордону України поза пунктами пропуску; недопущення в'їзду без митного догляду, за чужим паспортом із заміною фотокартки, залишення в країні після закінчення терміну візи тощо; виявлення осіб, які контрабандним шляхом переправляють нелегалів через державний кордон на окремих його ділянках, а також здійснюють пошук «клієнтів»; виявлення і нейтралізація осіб, які відбирають «клієнтів» в Україні та інших країнах «на замовлення» для секс-бізнесу, незаконного усиновлення дітей, постачання дешевої робочої сили і т.ін.; за допомогою Інтерполу виявлення та нейтралізація угруповань, що займаються переправленням мігрантів за кордон і являють собою

транснаціональні злочинні структури, за допомогою яких забезпечуються в'їзд-транзит-виїзд і передача мігрантів «колегам» у країнах Західної Європи; виявлення та нейтралізація діяльності фірм та організацій, що належать землякам іноземців і надають послуги мігрантам для їх незаконного перебування в Україні; встановлення контролю за так званим етнічним бізнесом, навколо якого формуються цілі квартали нелегалів; здійснення перевірки місць накопичення мігрантів, де вони мають можливість отримувати фальшиві документи, міняти провідників і вид транспорту; здійснення перевірки транспортних засобів на КПП з метою виявлення спеціальних схованок для перевезення нелегалів, у тому числі вантажівок, опломбованих митницею; припинення та нейтралізація способів міграції, віднесених до легальних форм транспортування осіб, які в подальшому переходять на нелегальне становище; розроблення науково-обґрунтованої концепції комплексної системи боротьби з незаконною міграцією; здійснення поступової систематизації національного міграційного законодавства в рамках формування Міграційного кодексу України, яким будуть врегульовуватися всі питання міграції [18];

– створення в рамках розвитку єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами реєстру для автоматизованої обробки заяв, прийняття рішень про надання (відмову в наданні), продовження (відмову в продовженні) або скасування наданих посвідок на тимчасове та постійне проживання; розширення наукових досліджень (як теоретичних, так і прикладних) з актуальних питань боротьби з нелегальною міграцією та пов'язаною з нею злочинністю; в системі фахової підготовки працівників правоохоронних органів (МВС України, СБ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної податкової адміністрації України, Державної митної служби України) доповнити навчальні програми і плани вивченням спецкурсів, пов'язаних з набуттям практичних навичок протидії нелегальній міграції.

До числа спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам, що вчиняються маргіналами варто віднести і заходи запобігання алкоголізму, наркоманії та інших захворювань, що роблять істотний вплив на маргіналізацію відповідних осіб.

Беручи до уваги постійне збільшення числа осіб, хворих на хронічний алкоголізм та наркоманію, а також вплив цих явищ на злочинність доцільно, по-перше, спрямувати їх на обов'язкове лікування за рішенням суду (безумовно при наявності необхідних на те підстав); по-друге, вирішити питання про створення лікувально-виховних установ для осіб хворих на алкоголізм, наркоманію при Міністерстві юстиції України або Міністерстві охорони здоров'я.

Робота по виявленню осіб, які ведуть аморальний спосіб життя, повинна будуватися залежно від того, до якої умовної групи – «явні» чи «приховані» – вони належать. «Явні» – це ті, які постійно перебувають на виду, і до них, у першу чергу, належать непрацюючі та молодь, яка не навчається, п'яниці, наркомани, які стоять на обліку в органах охорони здоров'я та поліції. «Приховані» – це ті, які маскують свій спосіб життя. До них, насамперед, належить гомосексуалісти, люди з іншими статевими збоченнями, інші статеві спотворці (наприклад, педофіли), повії тощо.

Практика засвідчує, що першою категорією осіб найчастіше займаються дільничні офіцери поліції, на частку яких припадає 70-80% виявлених осіб. Для другої ж категорії характерна латентність – тільки кожний 8-й з цих правопорушників потрапляє в поле зору органів поліції. У зв'язку з цим працівникам поліції треба здійснювати заходи щодо виявлення та ліквідації місць розпусти, встановлення й притягнення до відповідальності осіб, які займаються звідництвом, гомосексуалізмом, проституцією і наркоманією, а також розшуку осіб, які ухиляються від лікування венеричних захворювань.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене наголосимо, на необхідності введення до правоохоронних органів офіційного статистичного обліку маргінальних груп, що дозволить побачити реальну картину щодо вчинення ними злочинів, зміни щодо їх спрямованості, визначити найбільш криміногенні категорії серед цих груп осіб, на основі чого впроваджувати адекватні заходи запобігання.

Список використаних джерел:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Поняття і зміст спеціально-кримінологічного запобігання злочинам. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 2 (13). С. 98–108.
2. Кримінологія: навч. посібник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джу́жі. Київ: Атіка, 2009. 312 с.
3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.
4. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. С. 357–400.
5. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Х.: Основа, 2003. 368 с.
6. Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Криминалогия: учебник. 3-е изд. испр. и доп. М.: Юрист, 2007. 734 с.
7. Джу́жа А. О. Характеристика системи заходів віктимологічної профілактики, що

здійснюють підрозділи Національної поліції України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2017. № 1 (15). С. 83–92.

8. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580: за станом на 7 трав. 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

9. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постанова Кабінет Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p/paran9#n9>.

10. Положення про Департамент патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 06 лист. 2015 р. № 73. Верховна Рада України. URL: <http://patrol.police.gov.ua/ru/faq/normatyvno-pravova-baza-diyalnosti-patrulnoyi-politsiyi/>.

11. Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України: наказ Національної поліції України 27 листоп. 2015 р. № 123. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p/paran9#n9>.

12. Сюрвачик В. Г. Напрями вдосконалення ювенальної превентивної діяльності Національної поліції. Захист прав людини в контексті реформування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції: зб. тез доп. круглого столу (Київ, 1 черв. 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 167 с. С. 74–77.

13. Офіційний сайт Національної поліції України. URL: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/2162814>.

14. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/20/95-%D0%B2%D1%80>

15. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: постанова Кабінету Міністрів України від 21 листоп. 2013 р. № 895. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/895-2013-%D0%B2%D1%80>

16. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон від 2 черв. 2005 р. № 2623-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>

17. Нелегальна міграція та політика держави щодо її протидії: фондова лекція з дисципліни «Міграційне право». М-во внутр. справ України. Нац. акад. внутр. справ. Кафедра адмін. діяльн. К., 2014. 38 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/lectures/prstudiya-nel_migr.docx

18. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 482-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

Fedchenko V.M.*PhD in Law, docent, professor at the Department of criminal proceeding
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs***Boyko J.P.***PhD in Law, senior Lecturer at the Department of criminal proceeding
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs***Zaharko A.V.***PhD in Law, docent, associate Professor at the Department of criminal proceeding
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs***Lytynov V.V.***PhD in Law, associate Professor at the Department of criminal proceeding
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs***Pavlova N.V.***Associate Professor, Department of Forensics,
Forensic Science and Psychiatry Candidate of Law, Associate Professor*

ANOTHER PERSON AS A PARTICIPANT OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING PRE-CASE INVESTIGATION

Федченко Володимир Михайлович*професор кафедри кримінального процесу
кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ (Україна)***Бойко Олексій Павлович***старший викладач кафедри кримінального процесу
кандидат юридичних наук
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ (Україна)***Захарко Андрій Володимирович***доцент кафедри кримінального процесу
кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ (Україна)***Литвинов Валерій Валентинович***старший викладач кафедри кримінального процесу
кандидат юридичних наук
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ (Україна)***Павлова Наталія Валеріївна***доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ (Україна)*

ІНША ОСОБА, ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Abstract. The article provides a theoretical justification for the need to amend the provisions of the current Criminal Procedural Codex of Ukraine the clear regulation of the rights and obligations of another person, because the rights or legitimate interests of another person are limited during pre-trial investigation as a participant in criminal proceedings.

Анотація. У статті надається теоретичне обґрунтування щодо необхідності внесення змін доповнень до положень чинного КПК України з питань чіткої регламентації прав та обов'язків іншої особи – права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування як учасника кримінального процесу.

Постановка проблеми. Положеннями кримінального процесуального законодавства починаючи з листопада 2017 року до сфери учасників кримінального процесу введено такого учасника як інша особа – права чи законні інтереси

якої обмежуються під час досудового розслідування (п.16-1 ч. 1 ст. 3 КПК)⁷ Поява нового учасника кримінального процесу вимагає і відповідного дослідження, як з питань його участі у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, так і з питань з'ясування всіх положень щодо його правового статусу, оскільки в положеннях чинного КПК про іншу особу, як учасника кримінального провадження згадується лише один раз без чіткого визначення його прав та обов'язків.

Серед правових критеріїв визначення учасників кримінального процесу одним із обов'язкових його елементів можна вважати наявність процесуальних правовідносин між ними у рамках, що визначені кримінальним процесуальним законодавством, з одночасним набуттям такими учасниками наданих їм законом повноважень.

Між тим, якщо проаналізувати положення чинного КПК, то можна побачити, що серед визначених законом учасників кримінального процесу, які наділені відповідним процесуальним статусом, та участь яких у кримінальному процесі належним чином регламентується взагалі відсутній такий учасник - як «інша особа». Про нього законодавець згадує лише один раз при визначенні основних термінів КПК не регламентуючи права та обов'язки такого учасника. Водночас вимога кримінального процесуального законодавства про обов'язковість роз'яснення прав та обов'язків всім учасникам, які приймають участь чи залучаються до кримінального процесу є імперативною та не містить виключень. А тому вирішення окреслених проблем є актуальними не лише для теорії кримінального процесу, але й для правозастосовної практики органів досудового розслідування щодо участі інших осіб (учасників) у досудовому розслідуванні.

Аналіз досліджень. До питань процесуального статусу та участі інших учасників кримінального процесу у своїх роботах зверталися: А. Дубинський, Ю. Грошевий, Ю. Гошовська, В. Тацій, Л. Лобойко, М. Шумило, С. Стахівський, С. Абламський, В. Лукашевич, І. Каланча, В. Назаров, Л. Удалова, В. Тертишник, А. Столітній, О. Баганець та ін.

Виокремлення існуючих проблем. Однак, поява в положеннях чинного КПК України з листопада 2017 року нового учасника процесу з таким широким визначенням як «Інша особа – права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» вимагає відповідного дослідження.

Ціль статті. Здійснити дослідження «Іншої особи – права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування» як учасника кримінального процесу з питань

функціонального його призначення, прав та обов'язків, а також юридичної відповідальності, яка може настати за невиконання покладених на нього законом обов'язків щодо його участі у кримінальному процесі.

Викладення основного матеріалу. Не викликає жодного сумніву, що визначені законом суб'єкти кримінального процесу, які уповноваженні здійснювати кримінальне провадження та приймати у ньому відповідні процесуальні рішення, не змогли б реалізувати надані повноваження без залучення інших учасників такого процесу. Саме з моменту залучення, особа (особи), яка в силу певних обставин, або обставин, які на цей момент склалися стає (стають) учасником кримінального процесу. Адже, невідповідно положеннями чинного КПК України (далі КПК) передбачена вимога про необхідність роз'яснення визначених законом прав та обов'язків всім особам, які присутні під час проведення певних процесуальних дій. Існує вимога і щодо їх попередження про юридичну відповідальність, що може настати у випадку невиконання покладених на них законом обов'язків щодо їх участі у цьому кримінальному провадженні.

Звичайно ж, така участь без вступу у правовідносини одного учасника з іншим неможлива. А якщо один з учасників, не наділений ще й певним обсягом прав та обов'язків, то у переважній більшості його участь у кримінальному провадженні буде, ще й неефективною, незалежно від того до якої сторони цей учасник відноситься. До того ж, вказані правовідносини не відповідатимуть і засаді змагальності сторін.

Законодавче запровадження до правової конструкції КПК такого учасника кримінального процесу як інша особа, свідчить перш за все про намагання законодавця уникнути ризиків щодо можливості порушення іншими суб'єктами (слідчим, прокурором) прав чи законних інтересів таких осіб шляхом незаконного обмеження їх прав під час досудового розслідування.

Між тим, якщо проаналізувати положення чинного КПК, то можна побачити, що серед визначених законом учасників кримінального процесу, які наділені відповідним процесуальним статусом, та участь яких у кримінальному процесі належним чином регламентується взагалі відсутній такий учасник - як «інша особа». Про нього законодавець згадує лише один раз при визначенні основних термінів КПК.

Одразу ж виникає закономірне питання, якщо «інша особа», як учасник кримінального процесу передбачена, то при проведенні яких саме процесуальних дій він може існувати, і якими правами та обов'язками його законодавець наділяє? Адже діяти у кримінальному процесі вказаний

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України із змінами та допов. на 12 лютого 2019 року Офіц. текст. – К: Алерта, 2019. 324с.

учасник, як і всі до речі інші учасники повинен в установленому законом порядку, відповідно до наданих законодавцем прав та обов'язків! Відповіді на це, та інші питання не має. Можна лише здогадуватися, що існування вказаного учасника за задумом законодавця передбачене лише на стадії досудового розслідування. Але, учасник правовідносин без належним чином визначених прав - це імпотентний учасник. А тому, відсутність у такої «іншої особи» відповідного правового статусу, створює реальну загрозу щодо можливості визначенням законом суб'єктам кримінального процесу використовувати вказаного учасника під час кримінального провадження при проведенні ними певних слідчих дій за його участі, як кому забажається. Не можна виключати і покладання на таку особу обов'язків, які законом не передбачені.

За положеннями чинного КПК, якщо проаналізувати слідче (розшукову) дію обшук. А саме, коли його об'єктом виступає житло чи інше володіння особи, то можна бачити, що за ухвалою слідчого судді вказану процесуальну дію слідчий має право провести не лише у підозрюваного, свідка, потерпілого, обвинуваченого, але й у будь якої іншої особи, яка на момент проведення обшуку, ще не є підозрюваним, свідком, потерпілим, чи обвинуваченим, а існує саме як інша особа – права чи законні інтереси якої обмежуються під час обшуку. В цілому проведення вказаної процесуальної дії завжди пов'язане з обмеженням прав особи визначених Конституцією України щодо недоторканності її житла чи іншого володіння, як і невтручання у приватне життя особи та недоторканності її права власності. А тому, законодавцем повинні бути передбачені певні правові гарантії щодо забезпечення можливості їх реалізації у кримінальній процесуальній діяльності.

А якщо так, то чому правовий статус іншої особи, як учасника кримінального процесу законодавець не визначив, як і не визначив можливість нею оскаржити в апеляційному порядку факт здійснення обшуку в тому числі й особистого обшуку. Не слід забувати, що трапляється й так, коли на час обшуку житла, чи іншого володіння особи, або в іншому приміщенні де проводиться обшук, разом з особою, у якій він проводиться, присутня, чи присутні інші особи, які не є понятими, але в силу певних обставин, не маючи стосунку до такого провадження знаходяться на час обшуку у цьому житлі, іншому володінні чи приміщенні⁸ [2, с. 122]. Вказане, породжує ситуацію, за якої зазначені інші особи (особа) спостерігаючи за тим, що відбувається вже приймають (неактивну) участь в проведенні такої слідчої (розшукової) дії. А якщо так, то закон зобов'язує перед її проведенням всім особам, які у ній беруть участь роз'яснювати передбачені положеннями КПК їх права та обов'язки, про що

прямо зазначено у загальних положеннях з проведення слідчих (розшукових) дій. (ч. 3 ст. 223 КПК). Дотримуючись таких вимог слідчий зобов'язаний здійснити зазначену процедуру роз'яснивши як права так і обов'язки на початку проведення слідчої (розшукової) дії. Але, про які права можна вести мову, якщо законодавець їх не визначив. Хіба що право на відповідні заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку. Не слід забувати і про обов'язки, зміст яких необхідно повідомляти та роз'яснювати іншим присутнім особам. Але їх законодавець також не визначив. Хоча, водночас надав слідчому право, як і прокурору здійснювати особистий обшук особи за наявності достатніх підстав вважати, що вона при собі переховує предмети або документи, що мають значення для кримінального провадження. З усього наведеного випливає, що перед початком обшуку в змісті протоколу його проведення необхідно зазначити факт присутності не лише іншої особи, на обшук житла якої отримано ухвалу слідчого судді, але й факт присутності як учасника обшуку, ще й другої іншої особи, яка не має до такого кримінального провадження жодного відношення, але на час обшуку знаходяться у цьому житлі. Ну, і обов'язково роз'яснити вказаним особам їх права та обов'язки, а на підтвердження вказаного, отримати їх підписи у протоколі. А інакше, юридичного підтвердження присутності другої іншої особи, як і роз'яснення таким учасникам їх прав та обов'язків під час проведення обшуку може й не бути.

Оскільки обшук, за часом проведення як правило триває не одну годину, то звичайно вказана друга інша особа (особи) спостерігаючи за тим, що відбувається може (можуть) у будь який час забажати покинути місце проведення обшуку. І тоді виникає ситуація, за якої таку особу (осіб) з метою нерозголошення даного факту до завершення обшуку не доцільно випускати з житла чи приміщення.

Все вказане породжує конфліктну ситуацію, оскільки другій іншій особі – учаснику обшуку не було роз'яснено скажімо про її обов'язок бути до завершення обшуку присутнім, не покидати місце його проведення і не спілкуватися з ким би то не було, без дозволу слідчого, чи іншої уповноваженої особи, яка цей обшук проводить, що відносно такої особи може бути проведено особистий обшук за порушення зазначених вимог. Як і не було роз'яснено право засвідчити своїм підписом факт того, що під час проведення обшуку вона перебувала у відповідному житлі чи приміщенні, а у випадку її особистого обшуку, ще й знайомитися зі змістом протоколу обшуку та оскаржувати його до суду.

Доцільність зазначеної регламентації впливає з передбаченої законом можливості слідчого провести особистий обшук іншої особи, яка

⁸ Столітній А. Каланча І. Інші учасники кримінального провадження в системі суб'єктів кримінального процесу. Науковий вісник

Херсонського державного університету. Вип. 6. Том. 3. 2015. С. 122.

перебуває в цьому житті чи іншому володінні. Навіть, якщо і не існує реальних підстав вважати, що вона може переховувати при собі певні речі, які мають значення для кримінального провадження. Не слід забувати, що особистий обшук може супроводжуватися із застосуванням примусу, який істотно може обмежувати права громадян, а тому особистий обшук іншої особи має бути не лише передбачений, але й детально врегульований законом⁹. У тому числі і щодо можливості та підстав його оскарження іншою особою, як учасником кримінального процесу.

В теорії кримінального процесу досудове розслідування умовно поділяється на декілька стадій починаючи з прийняття заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення і завершуючи прийняттям одного з підсумкових рішень у такому кримінальному провадженні. Іншими словами досудове розслідування з самого початку і до його завершення супроводжується проведенням певної сукупності слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

Уважно проаналізувавши положення кримінального процесуального законодавства, можна бачити, що під час проведення досудового розслідування до кримінального процесу, як його учасники залучаються, ще й інші особи, права, чи законні інтереси яких також можуть обмежуватися під час проведення конкретної слідчої (розшукової) дії. До таких можна віднести скажімо педагога, психолога чи лікаря, які у випадках визначених законом зобов'язані з'явитися, оскільки законодавцем передбачена пряма вимога щодо їх обов'язкової присутності при проведенні відповідної слідчої (розшукової) дії. (ч 4 ст. 226, ч. 2 ст. 227, ч. 8 ст. 228, ч. 2 ст. 491). А, у випадку неявки без поважних причин, до них може бути навіть застосовано такий фінансово-примусовий захід забезпечення кримінального провадження як накладення грошового стягнення, оскільки закон не визначає на кого саме може бути накладене грошове стягнення, лише зазначає, що воно накладається у відповідних розмірах за невиконання покладених на такого учасника процесуальних обов'язків (ст. 144 КПК).

Звичайно присутність педагога, психолога чи лікаря не повинні шкодити проведенню слідчої дії за їх участю¹⁰ [4, с. 131]. Якщо ж проаналізувати права, які вони набувають у випадку їх залучення до кримінального провадження під час допиту, пред'явлення для впізнання, або іншої слідчої (розшукової) дії, то видно, що вказані права окреслені лише можливістю заперечувати проти

запитань, та можливістю ставити запитання під час допиту. В тому числі й уточнюючі запитання малолітньому чи неповнолітньому свідку, потерпілому. А також, ставити вказані запитання неповнолітньому підозрюваному, обвинуваченому. Втім, в останньому випадку озвучені запитання слідчий, прокурор хоча й заносить до протоколу, але має право їх відвести.

Виникає питання чому законодавець не передбачив право педагога, психолога чи лікаря знайомитися з протоколом проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, адже зрозуміло, що данні отриманні за таких умов їм стають у повному обсязі відомі. А звідси існує реальна загроза розголошення ними цих даних. Тому доцільно передбачити їх право на ознайомлення зі змістом відповідного протоколу, як і їх обов'язок не розголошувати данні досудового розслідування без дозволу слідчого, прокурора.

Такі ж права на ознайомлення з протоколом, як і обов'язки щодо нерозголошення даних досудового розслідування доцільно передбачити відносно інших осіб, які в силу тих чи інших обставин спостерігаючи за тим, що відбувається, також приймають, хай і неактивну, але участь в проведенні слідчої (розшукової) дії, скажімо такої як слідчий експеримент в житлі, чи іншому володінні особи, чи іншому приміщенні.

Аналогічну правову норму необхідно передбачити і в положеннях чинного КПК щодо інших осіб, які під час проведення такої слідчої (розшукової) дії як впізнання особи, пред'являються для впізнання разом з цією особою¹¹.

Юридично підтверджений факт присутності вказаних «інших осіб» під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії з роз'ясненням їх прав та обов'язків, як і факт їх ознайомлення зі змістом протоколу, в якому відображено хід та результати такої слідчої (розшукової) дії, дає можливість в подальшому допитати вказаних осіб як свідків, і навіть накласти грошове стягнення у випадку невиконання ними покладених на них законом обов'язків.

У більшості перерахованих випадків, навряд чи можна вести мову про відсутність існування загрози обмеження прав чи законних інтересів такої особи. А якщо так, то на запитання чи необхідно певні відомості про таких осіб вносити також до протоколу? Відповідь може бути лише одна - так необхідно, оскільки всі вони залучаються до сфери кримінального провадження в силу обставин, які склалися під час проведення конкретної слідчої (розшукової) дії, і в подальшому можуть виступати

⁹ Баганець О. Обшук особи, як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовою особою. Вісник кримінального судочинства. № 3/2016. № 3/2016 С. 137.

¹⁰ Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Національний юридичний журнал теорія та практика. Aprilie 2016. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf (дата звернення 25.11.2019).

¹¹ Раніше таких осіб називали статистами.

свідками ходу та результатів її проведення. Більш того, до такої особи може бути застосовано привід, а крім цього, до більшості з них, і такий захід забезпечення кримінального провадження як накладення грошового стягнення.

Висновки та пропозиції. Правова визначеність та вдале врегулювання правового статусу іншої особи – права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування не лише сприятиме вдосконаленню теоретичних положень з питань правової конструкції його суб'єктів та їх функціонального призначення і правового статусу, але й дозволить уникати нечітких трактувань стосовно участі таких учасників, з одночасною можливістю як реалізації ними визначених законом прав, так і одночасним покладенням на них визначених законом обов'язків з моменту їх участі у відповідній (слідчій) розшуковій дії.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України із змінами та допов. на 12 лютого 2019 року Офіц. текст. – К: Алерта, 2019. 324с.
2. Столітній А. Каланча І. Інші учасники кримінального провадження в системі суб'єктів кримінального процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Вип. 6. Том. 3. 2015. С. 120-124.
3. Баганець О. Обшук особи, як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовою особою. Вісник кримінального судочинства. № 3/2016. № 3/2016 С. 133-139.
4. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Національний юридичний журнал теорія та практика. Aprilie 2016. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf (дата звернення 25.11.2019)

Chernova O.A.

*Candidate of Juridical Sciences, docent
Pacific National University,*

Egorova I.A.

*Master
Pacific National University*

LEGAL STATUS OF EDUCATIONAL ORGANIZATION

Чернова О.А.

к.ю.н., доцент

ФГБОУ ВО «Тихоокеанский государственный университет»

Егорова И.А.

Магистрант

ФГБОУ ВО «Тихоокеанский государственный университет»

ПРАВОВОЙ СТАТУС ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Abstract. The article discusses the concept of the legal status of an educational organization and the correlation of its competence, rights and obligations. The analysis of varieties of the legal status of the educational organization. The concept of the responsibility of an educational organization is analyzed, which follows from the competence and responsibilities of an educational organization and is associated with the inappropriate implementation of educational functions.

Аннотация. В статье рассматривается понятие правового статуса образовательной организации и соотношение ее компетенции, прав и обязанностей. Проводится анализ разновидностей правового статуса образовательной организации. Анализируется понятие ответственности образовательной организации, которая вытекает из компетенции и обязанности образовательной организации и связывается с ненадлежащей реализацией образовательных функций.

Keywords: *education, educational activity, educational organization, legal status, legal status of educational organization, responsibility of educational organization.*

Ключевые слова: *образование, образовательная деятельность, образовательная организация, правовой статус, правовой статус образовательной организации, ответственность образовательной организации.*

Образование – всегда было и остается первостепенным элементом прогресса всех сфер общества, развития каждого человека и государства в целом. Образование – общественное и частное благо, под которым в системе образования понимается целенаправленный процесс воспитания

и обучения в интересах человека, общества, государства, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков и компетенций определенного объема и сложности. Из чего следует, что право человека на образование,

является одним из важнейших прав, гарантированных Конституцией [14].

Огромное позитивное значение для развития отечественной системы образования, имело принятие в 1992 году Закона Российской Федерации «Об образовании» [6]. С его принятием были заложены правовые основы обновления отношений в этой сфере, а также закреплены важные функции сохранения и развития системы образования в кризисный период страны. Однако, законодателью не удалось в полной мере сформировать устойчивую, сбалансированную систему законодательства в сфере образования, которая бы обеспечивала последовательное регулирование образовательных отношений, что стало существенным недостатком системы образования и требовало принятия новых норм, направленных на совершенствование данной сферы. В связи с чем в целях систематизации и совершенствования законодательства в области образования Министерством образования и науки РФ была подготовлен проект нового федерального закона «Об образовании в Российской Федерации», который вступил в законную силу с 1 сентября 2013 года. Он заменил собой ряд нормативных правовых актов, таких как Закон РФ от 10 июля 1992 года № 3266-1 «Об образовании» [6], Федеральный закон от 22 августа 1996 года № 125-ФЗ «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» [7]. Принятый федеральный закон стал комплексным документом, в структуру которого вошли положения и нормы, регулирующие отношения во всех видах образования (дошкольном, общем, среднем профессиональном, высшем образовании). В тексте закона нашли отражение, как и ранее действовавшие принципы общедоступности и бесплатности образования так и ряд нововведений, которые были обусловлены необходимостью модернизации системы образования. Так, словосочетание «образование учреждение» было заменено на «образовательная организация», которая была наделена автономией и свободой в определении содержания образования, выборе учебно-методического обеспечения, образовательных технологий по реализуемым образовательным программам. Автономия в данном случае понимается как самостоятельность образовательных организаций в осуществлении ими образовательной, научной, административной, финансово экономической деятельности, а также разработке и принятии локальных нормативных актов. Статья 28 федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» определяет правовой статус образовательной организации — закрепляет ее основные права и обязанности как субъекта правоотношений в сфере образования, определяет компетенцию, а также устанавливает ответственность за невыполнение или ненадлежащее выполнение функций, отнесенных к ее компетенции [5].

Остановимся чуть подробнее на термине «правовой статус». Под ним понимается совокупность прав и обязанностей различных субъектов права, их правовое положение, устанавливающее в соответствии с правосубъектностью образовательной организации ее юридические права и обязанности (компетенцию), а также систему и механизм осуществления юридических гарантий этих прав и обязанностей [11]. Под правосубъектностью в литературе понимаются такие правовые качества образовательной организации как правоспособность, дееспособность и деликтоспособность. Перечисленные качества не только характеризуют организацию как юридическое лицо, но и отражают особенности принадлежности этой образовательной организации к тому или иному типу или виду. Правоспособность является важнейшей характеристикой образовательной организации как субъекта права и представляет собой возможность иметь права и нести соответствующие обязанности. Таким образом, правовой статус образовательной организации предполагает определенную долю автономии, которая заключается в самостоятельности принимаемых решений в пределах административной правосубъектности конкретной организации, ее целей и задач [15]. Образовательные организации высшего образования помимо основной образовательной деятельности имеют право осуществлять еще научную, творческую деятельность и вести подготовку научных кадров. Иные образовательные организации вправе вести научную и творческую деятельность, при условии, что такая деятельность предусмотрена их уставом, то есть данное право реализуется с разрешения учредителя. Помимо этого, образовательные организации вправе вести консультации, осуществлять просветительскую деятельность, а также деятельность в сфере охраны здоровья граждан и иную деятельность, не противоречащую целям создания данной образовательной организации. По мнению Д.Я. Ягофарова в настоящее время высокое значение отдают разделению образовательных учреждений по правовому статусу [15]. Так, на основании разделения прав, обязанностей и гарантий можно выделить следующие пять разновидностей правового статуса:

- 1) конституционно-правовой статус, закрепляющий доступность определенных ступеней образования согласно статье 43 Конституции РФ;
- 2) гражданско-правовой статус, приобретенный образовательной организацией как юридическим лицом;
- 3) финансово-экономический статус, который тесно связан с гражданско-правовым статусом образовательной организации и наделяет образовательную организацию правом

осуществлять финансово экономическую деятельность;

4) административно-правовой статус образовательной организации, согласно которому образовательная организация может быть как объектом управленческих решений, так и субъектом создания управленческих решений;

5) образовательно-правовой статус организации, который является основным, так как определяет реализацию основной образовательной деятельности организации.

Остановимся и рассмотрим чуть подробнее конкретные характеристики каждого из вышеуказанных статусов.

Из содержания статьи 43 Конституции Российской Федерации вытекает значение одного из правовых статусов образовательной организации [1]. В соответствии с частью второй данной статьи каждому гражданину гарантируется бесплатность и общедоступность образования дошкольного, общего и среднего профессионального уровня, но данное положение гарантируется только в государственных или муниципальных образовательных учреждениях. Часть 3 этой же статьи закрепляет возможность бесплатного получения высшего образования при условии успешно сданных вступительных испытаний на конкурсной основе. Данная статья и обеспечивает конституционно-правовой статус образовательной организации. На основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что образовательная организация, как никакая другая, подходит под формулировку субъекта конституционного права и обеспечивает доступность образования в полном соответствии с нормами Конституции РФ. Кроме того, положения статьи 43 Конституции РФ обеспечивают так же различную поддержку со стороны государства для разных форм образования, а также в случае необходимости самообразования. Однако не будем отрицать, что самым лучшим, полным и качественным образованием можно считать только то, что получено в стенах специально созданных для этого образовательных организаций с высококвалифицированными педагогическими работниками.

Нет необходимости доказывать тот факт, что любая образовательная организация, независимо от статуса и вида является юридическим лицом. В этом состоит реализация второго статуса образовательной организации – гражданско-правового. Рассмотрев определение юридического лица, закрепленного пунктом 1 статьи 48 Гражданского кодекса РФ, можем сделать вывод, что это любая организация с собственным имуществом, которым она может отвечать по долгам в случае возникновения обязательств с ее стороны, а также организация, с правом лично приобретать и осуществлять свои права и обязанности, а также нести ответственность в суде. Далее, в статье 50 Гражданский кодекс РФ закрепляет положения о делении всех юридических

лиц на два вида – коммерческие и некоммерческие организации [2]. Основной целью деятельности коммерческих организаций является стремление получить максимальный доход и возможные выгоды. У некоммерческих организаций цель в виде получения доходов не ставится, а при наличии дохода, он не делится между участниками. В связи с чем возникает вопрос о том, к какому виду следует отнести образовательные организации. Ответ на этот вопрос содержится в статье 22 федерального закона «Об образовании в Российской Федерации», согласно которой все организации, занимающиеся реализацией процесса образования, могут быть созданы только как некоммерческие организации. Получение прибыли не является для них основной целью деятельности, а их главная задача заключается в осуществлении образовательного процесса [5]. Помимо этого, Гражданский кодекс РФ закрепляет два вида правоспособности юридического лица: общую и специальную. Под общей правоспособностью мы понимаем возможность организации приобретать и осуществлять любые права, кроме тех, для которых требуется специальное разрешение. В качестве примера можно привести тот факт, что право на занятие образовательной деятельностью возникает у организации только с момента получения соответствующей лицензии, так как согласно части 1 статьи 91 ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» образовательная деятельность подлежит обязательному лицензированию [5]. Таким образом, мы делаем вывод о том, что образовательные организации в отличие от любых коммерческих организаций обладают специальной (целевой) правоспособностью, что является еще одной их особенностью.

На это обстоятельство прямо указывается в пункте 1 Постановления Пленума Высшего Арбитражного Суда РФ от 22.06.2006 г. № 21 «О некоторых вопросах практики рассмотрения арбитражными судами споров с участием государственных и муниципальных учреждений, связанных с применением статьи 120 Гражданского кодекса Российской Федерации», в котором разъясняется, что в соответствии с законом (п. 1 ст. 49, п. 3 ст. 50, п. 1 ст. 120, п. 2 ст. 298 ГК РФ) государственное (муниципальное) учреждение обладает специальной (целевой) правоспособностью [10].

Таким образом гражданско-правовой статус определяет правовое положение образовательной организации:

– создание и деятельность только в форме, установленной гражданским законодательством для некоммерческих организаций;

установление специальной правоспособности, то есть предоставление права на осуществление только той деятельности, которая прямо предусмотрена в учредительных документах, в нашем случае образовательная деятельность.

Данный перечень требований свидетельствует о том, что статус образовательной организации как

юридического лица имеет значительную специфику, отличающую его от других видов организаций.

Образовательная организация, в любом случае и не зависимо от своей организационно-правовой формы будет являться субъектом финансовой и экономической деятельности. Это отражает следующий – финансово-экономический статус образовательных организаций, который неразрывно связан с гражданско-правовым. Например, когда в финансово-экономические отношения вступают образовательные организации, при предоставлении им прав и обязанностей для осуществления ими предпринимательской деятельности, которая не связана с процессом образования, его финансированием и вопросами налогообложения. Нормативно-правовая база регулирования деятельности организаций, осуществляющих предоставление образования как субъектов финансовой и экономической деятельности включает в себя: Налоговый кодекс Российской Федерации от 31.07.1998 № 146-ФЗ (ред. от 29.09.2019, с изм. от 31.10.2019), Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998 № 145-ФЗ (ред. от 04.11.2019, с изм. от 12.11.2019), Федеральный закон от 02.12.1990 № 395-1 (ред. от 02.12.2019) "О банках и банковской деятельности" и другие. Более того, в соответствии с положениями статьи 28 ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» образовательные организации обладают компетенцией в решении вопросов, связанных с материально-техническим обеспечением не только самого учреждения, но и образовательной деятельности [5], то есть необходимостью оборудовать помещения, где происходит непосредственное обучение. Образование и все его процессы должны строго в полной мере соответствовать всем необходимым стандартам образования. Данные требования, в частности, закреплены в разделе 7 приказа Минобрнауки России от 01.12.2016 № 1511 (ред. от 11.01.2018) «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (уровень бакалавриата)». В пункте 7.1.1 ФГОС ВО организация должна располагать на праве собственности материально-технической базой, обеспечивающей проведение всех видов дисциплинарной и междисциплинарной подготовки, практической и научно-исследовательской работы обучающихся, предусмотренных учебным планом [9]. В федеральном законе «Об образовании в Российской Федерации» данное требование закреплено в соответствующих пунктах статьи 28 (пп. 2 п. 3). Помимо этого, требование о материально-техническом обеспечении образовательной организации закреплено в Постановление Правительства РФ от 28.10.2013 № 966 (ред. от 29.11.2018) «О лицензировании образовательной деятельности» (пп. 6 п. 4) [8].

Таким образом получается, что в рамках финансово-экономического статуса организации на руководителя и учредителя ложатся такие обязанности, как обеспечение организации финансированием в полном соответствии с законодательными актами. В настоящее время руководители образовательных организаций не редко сталкиваются с вопросами недостаточного финансирования, и с одной стороны руководитель казалось бы не в состоянии урегулировать этот вопрос, а с другой это только его обязанность и поэтому вся ответственность за неисполнение ложится на плечи руководства. И если организация не соответствует федеральным государственным образовательным стандартам, виновными остаются руководители организаций, поскольку в соответствии со статьей 51 федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» руководитель образовательной организации несет ответственность за руководство образовательной организацией. Примером тому может служить практика решения вопросов недофинансирования, согласно которой, когда руководителей, не сумевших найти необходимые учреждению средства, привлекали к ответственности за нарушение законодательства, затрагивающего вопросы материально-технического обеспечения. Так например, в Забайкальском крае прокурором Каларского района внесено представление о привлечении директора Новочарской СОШ № 2 к дисциплинарной ответственности за несвоевременное направление аукционной документации для проведения аукциона в электронной форме, что повлекло невыдачу учебников учащимся в сентябре 2014 года. Представление прокурора было рассмотрено, удовлетворено, директор привлечен к дисциплинарной ответственности. По внесенным прокурорами Карымского и Чернышевского районов в связи с аналогичными нарушениями представлениям привлечены к дисциплинарной ответственности еще 17 должностных лиц. (URL: <https://genproc.gov.ru/smi/news/regionalnews/news-702051/>).

Отсутствие материально-технической базы, необходимой для реализации образовательных программ, рассматривается как нарушение установленных во ФГОС ВО требований, не устранение которых в срок, может повлечь за собой такие меры государственного принуждения, как приостановление или аннулирование лицензии на осуществление образовательной деятельности (в случае не устранения нарушений требований законодательства РФ об образовании), приостановление государственной аккредитации или лишение государственной аккредитации. При этом, несоответствие материально-технической базы является наиболее распространенным видом нарушений, допускаемых со стороны Вузов при прохождении государственной аккредитации (URL: <https://tass.ru/obschestvo/6286209>).

Рассматривая административно-правовой статус образовательных организаций, мы можем сделать вывод о его двойственности. Во-первых, образовательная организация любого уровня всегда будет выступать объектом принимаемых управленческих решений, не зависимо от того, на каком уровне они были приняты: федеральном, региональном или муниципальном. Так, федеральные органы власти обладают компетенцией на принятие решений в сфере образования, могут создавать или ликвидировать уже созданные образовательные организации федерального уровня, решать вопросы, связанные с аттестацией или аккредитацией организаций. Помимо этого, органы государственной власти осуществляют лицензирование образовательной деятельности и занимаются вопросами утверждения федеральных государственных образовательных стандартов. Но нельзя отрицать и тот факт, что с другой стороны, сама образовательная организация самостоятельно может выступать в качестве субъекта, принимающего определенные управленческие решения. Такие решения могут быть направлены как на деятельность конкретных подразделений и структур учреждения, служб, сотрудников, педагогического состава, так и технического персонала, обучающихся образовательной организации. Каждая организация, без исключения, должна обладать уставом, в котором регламентируются отношения, возникающие внутри образовательной организации.

Первостепенное направление деятельности и цель функционирования любой образовательной организации — это осуществление образовательной деятельности. В этом и состоит смысл образовательно-правового статуса. О том, какие компетенции есть у образовательных организаций, какой компетенцией они обладают, их права, обязанности, а также гарантии довольно четко и прямо устанавливаются на законодательном уровне. Одной из особенностей в этой сфере является то, что предоставление определенных прав и их использование

одновременно выступает как исполнение конкретных обязанностей. Общий перечень прав и обязанностей, установленных для всех уровней образовательных организаций, прописан в статье 28 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» [5]. Там же содержится и ответственность образовательной организации за невыполнение или ненадлежащее выполнение функций, отнесенных к ее компетенции. Одной из особенностей образовательно-правового статуса, отличающего его от вышеперечисленных, является возможность самоконтроля. С растущим темпом развития системы образования, повышаются и требования к качеству образовательных программ в связи с чем должен совершенствоваться контроль и в первую очередь со стороны самих же образовательных организаций. В настоящее время все чаще проводятся самооценки, самоаттестации, мониторинг качества образования. Все это призвано способствовать более высокому уровню качества образования.

Что же касается ответственности образовательных организаций, то в первую очередь речь идет о тех случаях, когда организация не обеспечивает должного уровня образовательного процесса. Здесь мы можем говорить о двухаспектности ответственности. В первом случае, она может быть положительной (поощрительный аспект) и во втором случае отрицательной (охранный аспект: предусматривает наказание за правонарушения) [13]. В тех случаях, когда организация не надлежащим образом реализовывала образовательные программы, допускала нарушения, повлекшие угрозу жизни и здоровья обучающихся, она в обязательном порядке должна понести ответственность. При этом, важно отметить, что ответственность возлагается не только на саму организацию, но и на ее руководителя. Административные правонарушения и меры административной ответственности, предусмотренные за их совершение КоАП РФ [3], представлены в таблице 1

**Административная ответственность образовательной организации
за нарушение законодательства Российской Федерации об образовании**

Административное правонарушение	Ответственность, предусмотренная КоАП РФ
Нарушение или незаконное ограничение права на образование, выразившиеся в нарушении или ограничении права на получение общедоступного и бесплатного образования, а равно незаконные отказ в приеме в образовательную организацию либо отчисление (исключение) из образовательной организации (Статья 5.57. пункт 1, 3)	1) Наложение административного штрафа: — на должностных лиц — от 30 000 до 50 000 руб.; — на юридических лиц — от 100 000 до 200 000 руб.; 2) совершение данного административного правонарушения должностным лицом, ранее подвергнутым административному наказанию за аналогичное административное правонарушение, влечет дисквалификацию на срок от одного года до двух лет
Нарушение или незаконное ограничение предусмотренных законодательством об образовании прав и свобод обучающихся образовательных организаций либо нарушение установленного порядка реализации указанных прав и свобод (Статья 5.57. пункт 2)	Наложение административного штрафа: — на должностных лиц — от 10 000 до 30 000 руб.; — на юридических лиц — от 50 000 до 100 000 руб.
Нарушение установленных законодательством об образовании требований к ведению образовательной деятельности, выразившееся в ведении образовательной деятельности представительствами образовательных организаций или нарушении правил оказания платных образовательных услуг (Статья 19.30. пункт 1)	Наложение административного штрафа: — на должностных лиц — от 30 000 до 50 000 руб.; — на юридических лиц — от 100 000 до 200 000 руб.
Реализация не в полном объеме образовательных программ в соответствии с учебным планом либо неправомерный отказ в выдаче документов об образовании и квалификации (Статья 19.30. пункт 2)	Наложение административного штрафа: — на должностных лиц — от 20 000 до 40 000 руб.; — на юридических лиц — от 50 000 до 100 000 руб.
Выдача организацией, осуществляющей образовательную деятельность, по не имеющим государственной аккредитации образовательным программам документов об образовании и квалификации установленного в соответствии с законодательством об образовании образца (Статья 19.30. пункт 3)	1) Наложение административного штрафа: — на должностных лиц — 50 000 руб. или дисквалификация на срок от шести месяцев до одного года; — на юридических лиц — от 100 000 до 500 000 руб.; 2) повторное совершение данного административного проступка должностным лицом, ранее подвергнутым административному наказанию за аналогичное административное правонарушение, влечет дисквалификацию на срок от одного года до двух лет
Умышленное искажение результатов государственной итоговой аттестации и предусмотренных законодательством об образовании олимпиад школьников, нарушение установленного законодательством об образовании порядка проведения государственной итоговой аттестации (Статья 19.30. пункт 4)	1) Наложение административного штрафа: — на граждан — от 3000 до 5000 руб.; — на должностных лиц — от 20 000 до 40 000 руб.; — на юридических лиц — от 50 000 до 200 000 руб.; 2) повторное совершение данного административного проступка должностным лицом, ранее подвергнутым административному наказанию за аналогичное административное правонарушение, влечет дисквалификацию на срок от одного года до двух лет
Нарушение установленного порядка приема в образовательную организацию (Статья 19.30. пункт 5)	Наложение административного штрафа: — на должностных лиц — от 10 000 до 30 000 руб.; — на юридических лиц — от 50 000 до 100 000 руб.

Данные судебной статистики по вышепересмотренным составам КоАП РФ за 1 полугодие 2019 года представлена в таблице 2 [16].

**Меры административной ответственности (по данным судебной статистики Управления
Судебного департамента при Верховном Суде Российской Федерации)**

Наименование правонарушения	Всего поступивших дел	Рассмотрено дел (по числу лиц)	Количество лиц, подвергнутых наказанию					Назначенные административные наказания	
			всего	юр. лица	должностные лица	лица, осуществляющие	иные физ. лица	предупреждение	штраф
Нарушение права на образование и предусмотренных законодательством РФ в области образования прав и свобод	598	604	436	92	334	0	0	27	409
Нарушение требований к ведению образовательной деятельности и организации образовательного процесса.	1291	1001	615	170	261	2	182	3	612

Помимо административной ответственности, бывают случаи, когда имеют место нарушения законодательства РФ, за которые педагогические работники организации должны быть подвергнуты уголовной ответственности (например, ответственность по статьям 150, 151, 156 УК и другие) [4].

Таким образом, вопрос исследования правового статуса образовательной организации как основного субъекта общественных отношений, возникающих в сфере образования, является наиболее актуальным в современных условиях развития системы образования в РФ и ее дальнейшей модернизации. Данный правовой институт является комплексным, а, следовательно, требует междисциплинарного научно-теоретического исследования, и не может быть ограничен только исследованием норм законодательства РФ об образовании и практики его применения. Объектом исследования должны являться также нормы смежных отраслей законодательства – административного и гражданского.

В соответствующей корректировке, на наш взгляд, нуждается и дефинитивный аппарат, используемый в федеральном законе «Об образовании в Российской Федерации». Определяя

в статье 28 компетенцию, права, обязанности и ответственность образовательной организации, законодатель не ввел понятие «правовой статус образовательной организации», основными элементами которого должны рассматриваться права и гарантии их реализации, обязанности, ответственность. «Компетенция» – как «круг чьих-то полномочий, либо предоставленных специальных прав» должна рассматриваться элементом правового статуса исключительно коллегиальных органов управления образовательной организацией, виды которых перечислены в части 4 статьи 26 Федерального закона № 273-ФЗ. Определенной конкретизации требует и норма об ответственности образовательной организации, закрепленная в части 7 статьи 28 федерального закона (в части определения видов юридической ответственности и оснований ее наступления).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Российской Федерации : принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. (ред. от 21.07.2014) // Российская газета. – 1993. – 25 дек. ; Собрание законодательства РФ. – 2014. - № 31. – Ст. 4398.

2. Гражданский кодекс Российской Федерации (Часть первая) от 30.11.1994 №51-ФЗ (ред. от 03.08.2018) // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 32. – Ст. 3301.

3. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ (ред. от 02.12.2019) // Собрание законодательства РФ. – 2002. – № 1 (часть 1). – Ст. 1.

4. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ (ред. от 04.11.2019) // Собрание законодательства РФ. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.

5. Об образовании в Российской Федерации: федер. закон от 29.12.2012 № 273-ФЗ (ред. от 03.08.2018) // Собрание законодательства РФ. – 2012. – № 53. – Ст. 7598.

6. Об образовании: закон РФ от 10.07.1992 № 3266-1 (утратил силу с 1 сентября 2013 г.)

7. О высшем и послевузовском профессиональном образовании: федер. закон от 22.08.1996 № 125-ФЗ (признан утратившим силу с 1 сентября 2013 г.)

8. О лицензировании образовательной деятельности" (вместе с "Положением о лицензировании образовательной деятельности"): постановление Правительства РФ от 28.10.2013 № 966 (ред. от 29.11.2018)

9. Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта высшего образования по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (уровень бакалавриата)": приказ Минобрнауки России от 01.12.2016 № 1511 (ред. от 11.01.2018)

10. О некоторых вопросах практики рассмотрения арбитражными судами споров с

участием государственных и муниципальных учреждений, связанных с применением статьи 120 Гражданского кодекса Российской Федерации": постановление Пленума ВАС РФ от 22.06.2006 г. №21

11. Большой юридический словарь / по ред. Сухарева А.Я., Крутских В.Е. Юридическая энциклопедия / Отв.ред. Топорнин Б.Н. – М., 2011 – С. 1042.

12. Научно-практический комментарий к Федеральному закону «Об образовании в Российской Федерации» (постатейный) / Н. С. Волкова, Ю. А. Дмитриев, О. Ю. Еремина, Т. В. Жукова, А. А. Кирилловых, А. В. Павлушкин, Е. В. Пуляева, Н. В. Путило // Деловой двор. 2013

13. Обушенко А. Н. Юридическая ответственность за нарушение норм об охране труда/ А.Н. Обушенко// Бизнес. Образование. Право. Вест-ник Волгоградского института бизнеса. –2014. –№ 1 (26). – С. 249-252.

14. Чернова К.И. Правовой статус образовательной организации и соотношение компетенции, прав и обязанностей / К.И. Чернова // Бизнес. Образование. Право. Вест-ник Волгоградского института бизнеса. –2015. –№ 2 (31). – С. 291-295.

15. Ягофаров Д. А. Правовое регулирование системы образования: учеб. пособие. / Д.А. Ягофаров. М., 2005. – 211 с.

16. Сводные статистические сведения о деятельности федеральных судов общей юрисдикции и мировых судей за 1 полугодие 2019 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cdep.ru/index.php?id=79&item=5083> (дата обращения: 27.12.2019г.)

#12 (52), 2019 część 4
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#12 (52), 2019 part 4
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>